

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bülent KOÇOĞLU

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN EĞİTİM, DİN EĞİTİM ve ÖĞRETİMİ GÖRÜŞLERİ

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bülent KOÇOĞLU

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN EĞİTİM, DİN EĞİTİM ve ÖĞRETİMİ GÖRÜŞLERİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Şeref GÖKÜŞ

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bülent KOÇOĞLU'nun bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Rıfat ATAY (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Şeref GÖKÜŞ (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BAŞKONAK (İmza)

Tez Başlığı: Aliya İzzetbegoviç'in Eğitim, Din Eğitim ve Öğretimi Görüşleri

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 28/06/2019

Mezuniyet Tarihi : 11/07/2019

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Aliya İzzetbegoviç'in Eğitim, Din Eğitim ve Öğretimi Görüşleri” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İMZA

Bülent KOÇOĞLU

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	Bülent KOÇOĞLU
Öğrenci Numarası	20155263026
Enstitü Ana Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	Tezli Yüksek Lisans
Danışmanının Unvanı, Adı-SOYADI	Dr. Öğr. Üyesi Şeref GÖKÜŞ
Tez Başlığı	Aliya İzzetbegoviç'in Eğitim, Din Eğitim ve Öğretimi Görüşleri
Turnitin Ödev Numarası	1149345266

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 143 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 05/07/2019 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 9

alıntılar dahil % 15'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(*) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelerle sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

05/07/2019

(imzası)

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
Dr. Öğr. Üyesi Şeref GÖKÜŞ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
TEŞEKKÜR.....	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN HAYATI ve ESERLERİ

1.1. Bosna'nın Coğrafi Konumu.....	5
1.2. Bosna'nın Nüfusu	6
1.3. Geçmişten Günümüze Bosna ve Bosna Tarihi	7
1.4. Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı	15
1.4.1. Ailesi ve Çocukluk Yılları.....	17
1.4.2. İlk Gençlik (İlkokul, Ortaokul ve Lise) Yılları	20
1.4.3. Genç Müslümanlar Hareketi (Mladi Müslümanî) ve İlk Hapishane Tecrübesi	22
1.4.4. Eşi Halida Hanım ve Çocukları.....	26
1.4.5. Üniversite Yılları.....	29
1.4.6. Meslek Hayatı	31
1.4.7. İkinci Hapishane Tecrübesi	32
1.4.8. Bosna Savaşı	37
1.5. Aliya İzzetbegoviç'in Eserleri	45
1.5.1. <i>İslami Yeniden Doğuşun Sorunları</i>	46
1.5.2. <i>İslam Deklarasyonu</i>	46
1.5.3. <i>Doğu Batı Arasında İslam</i>	47
1.5.4. <i>Köle Olmayacağız</i>	48
1.5.5. <i>Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar</i>	49
1.5.6. <i>Tarihe Tanıklığım</i>	50
1.5.7. <i>Konuşmalar</i>	50

İKİNCİ BÖLÜM

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN EĞİTİM, DİN EĞİTİM ve ÖĞRETİMİ GÖRÜŞLERİ

2. 1. Eğitim, Din Eğitim ve Öğretimi Tasavvuru.....	54
2.2. Sorumluluk Şuurunun Oluşumunda Ailenin ve Çevrenin Rolü	64
2.3. Medeniyetin ve Kültürün Oluşumu Perspektifinde Okullar	71
2.4. Tefekkür ve Meditasyonun Anlam Yakınlığı Çerçevesinde Eğitime Farklı Bir Bakış .	79
2.5. Yabancılaşma Sorunu ve Eğitimde Batı Kompleksi.....	83
2.6. Eğitimde Eleştirel Aklın Önemi ve Dindar Müslüman/Tebaa Yetiştirme Mevzusu	89
2.7. Ahlakın Eğitimle, Bilginin Öğretimle Uyumu ve Dördünün Birlikte Olma Zorunluluğu	95
2.8. Geri Kalmışlığın Psikolojisi ve Kadınların Eğitimi Meselesi.....	103
2.9. Eğitim Anlayışı Ekseninde Din, Bilim, Sanat ve Edebiyat Kavramlarına Bakış	112
SONUÇ	119
KAYNAKÇA.....	125
Ö Z G E Ç M İ Ş	130

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD:	Amerika Birleşik Devleti
AGİT:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AT:	Avrupa Topluluğu
As:	Aleyhisselam
BM:	Birleşmiş Milletler
Bk:	Bakınız
CNN:	Cable News Network
çev:	Çeviren
DİA:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
FBİH:	Bosna-Hersek Federasyonu
GMH:	Genç Müslümanlar Hareketi
Haz:	Hazırlayan
HDZ:	Hırvat Demokratik Birliği
İİT:	İslam İşbirliği Teşkilatı
JNA:	Sırp Yıgoslav Halk Ordusu
Km:	Kilo metre
NATO:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
RS:	Sırp Cumhuriyeti
S:	Sayı
s:	Sayfa
SDA:	Demokratik Eylem Partisi
SDS:	Sırp Demokratik Partisi
TTK:	Türk Tarih Kurumu Yayınları
Tv:	Televizyon
UNPROFOR:	Birleşmiş Milletler Bosna-Hersek Koruma Gücü
USA:	Amerika Birleşik Devletleri
vb:	Ve benzeri
vs.	Ve saire
Ykb:	Yapı Kredi Bankası

ÖZET

Aliya İzzetbegoviç bilgi ve birikimiyle, liderliği ve siyasetçi kişiliğiyle insanî ve İslamî olan evrensel değerler için halkıyla birlikte mücadele etmiş ve yirminci yüzyıla damga vurmuş önemli şahsiyetlerden biridir. Aliya İzzetbegoviç'in yapmış olduğu mücadeleyi anlamaya ve çeşitli fikirlerini kavramaya dair birçok araştırma yapılmıştır. Yapılan bu çalışma da ise eğitim, din eğitim ve öğretimi hakkındaki düşünceleri analiz edilmiştir.

Aliya İzzetbegoviç'in düşünce sistematliğini ve pratik hayatına yön veren temel dinamikleri kavrayabilmek için, düşünce dünyasının oluşumunu ve bunu şekillendiren sebepleri anlamaya çalışmak gerekmektedir. Bunun için araştırılacak ilk alan Bosna'nın coğrafi konumu, nüfus yapısı, eski ve yakın tarihidir. İkinci olarak hayatını konumuz itibariyle, ancak tüm evreleriyle ele almamız zorunluluk arz etmektedir.

Aliya İzzetbegoviç'in eserlerinde teorik olarak eğitim, din eğitim ve öğretimi konularına çokça yer verildiği görülmesine de pratik olarak ilk bölümde ele alınan hayatının tüm kademelerinde eğitim ve öğretime dair mesajlarının çokluğu dikkatleri çeker. Ona göre insanlığın içinde bulunduğu ahlaki çöküntünün temelinde eğitimsiz veya yanlış eğitilmiş olmak yatmaktadır. Batı ile Doğu arasındaki farklılıklara ve benzerliklere işaret etmekle birlikte onun asıl amacı İslam dünyasında yaşanan çöküntüden kurtulabilmektir. Eğitim, okul, kadın, aile, birey, toplum, ekonomi, siyaset gibi hayatın merkezinde yer alan gerçeklikler yeniden ve İslamî olarak yorumlanmalıdır. Din, bilim, sanat, edebiyat, tarih, ahlak gibi kavramların yanı sıra “sorumluluk ve özgürlük” şuuru yeni bir anlayışla ele alınmalı ve Batı kompleksinden sıyrılarak yeni bir neslin inşasında kullanılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Aliya İzzetbegoviç, eğitim, öğretim, din eğitimi.

SUMMARY

EDUCATION AND RELIGIOUS EDUCATION IN ALIJA IZETBEGOVIC

Alija Izzetbegovic with his knowledge, leadership and politic personality is one of the most important personalities who have struggled with his people for the universal values which are human and Islamic. Many researches have been done to understand the struggle of Alija Izetbegovich and his ideas and thoughts. In this study, his thoughts about education, religious education and teaching were analyzed.

In order to understand the fundamental dynamics that guide Alija Izetbegovich's thought systematics and practical life, it is necessary to try to understand the formation of the world of thoughts and the reasons that shape it. The first area to be investigated is the geographical location, the population structure, the old and the recent history of Bosnia. Secondly, it is imperative that we should focus on his life with all its stages.

Alija Izetbegovich's works show theoretically not a great deal of education, religious education and teaching, but the majority of his messages about education and training are practically attracted by all levels of his life. According to him, the root of the moral collapse of humanity lies in being uneducated or mis-educated. While he points to the differences and similarities between the West and the East, his main purpose is to get rid of the collapse of the Islamic world. The realities in the center of life, such as education, school, women, family, individual, society, economy, politics should be re-interpreted and interpreted in the lights of Islam. In addition to the concepts such as religion, science, art, literature, history and morality, the consciousness of responsibility and freedom should be handled with a new understanding and should be used in the construction of a new generation by taking off from the western complex.

Keywords: Alija Izetbegovich, education, teaching, religious education.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın oluşmasında sabır ile desteğini esirgemeyen ve ufuk açıcı bilgiler veren kıymetli hocam ve tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Şeref GÖKÜŞ'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca beni sürekli olarak teşvik ve motive eden hocalarıma, dostlarıma ve aileme teşekkür ederim.

Bülent KOÇOĞLU

Antalya, 2019

ÖNSÖZ

Aliya İzzetbegović mücadeleci, eylemci kişiliğiyle birlikte ortaya koyduğu çok yönlü eserleri ve etkileyici konuşmasıyla halkını yok olmaktan kurtaran bir lider ve siyaset adamı olmanın ötesinde bir İslam mütefekkiridir. Onun en belirgin özelliklerinden birisi mütevazı kişiliği sayesinde küçükten büyüğe çevresinde bulunan herkesin onu kendisine yakın bulmasıdır. İslam dünyasının uzun yıllardır kaybettikten sonra aramakta olduğu çağlar üstü mesajlara ve pratik hayata sahip 20. yüzyılın son bilgi, cesaret ve irfan kaynaklarından biridir.

Çalışmamız giriş hariç iki bölümden oluşmaktadır birinci bölümde; Aliya'nın düşünce dünyasının oluşumuna katkı sağlayan konuları eğitim, din eğitim ve öğretimi perspektifiyle ele aldık. Bosna Hersek'in coğrafi koşullarının, nüfus yapısının, tarihinin, jeopolitik ve jeostratejik şartlarının burada yaşayan milletleri, dinleri nasıl etkilediği ilk analiz ettiğimiz konular olmuştur. "Aliya İzzetbegović" in hayatı ana başlığı altında; ailesi ve çocukluk yıllarının sonrasında gençlik döneminde katılmış olduğu ve hayatını ciddi bir şekilde etkileyen, olaylara farklı bakmasını sağlayan bir sivil toplum kuruluşu içerisindeki aktivitelerini tahlil etmeye çalıştık. Bu dönemde olgunlaşarak ve güçlenerek çıktığı ilk hapis dönemini ve sonrasında kendisinden sürekli destek aldığı, çocuklarının annesi Halida Hanım'la evliliğini ve mutlu bir evliliğin meyveleri olan çocuklarını, onlarla olan ilişkilerini eğitime dair mesajlar içerdiği için inceledik. Üniversite yılları, iş hayatı, ikinci hapisane tecrübesi ve tüm bunların ardından dünyanın "Bosna Savaşı öncesi ve sonrası" tanımına uygun olarak etkilendiği direniş ve kurtuluş dönemlerini ele aldık. Eğitim, din eğitim ve öğretimi açısından hayatının tüm yönlerine kodlanmış olan bilgileri süzüp almak için çaba sarf ettik. Bununla birlikte sistematik bir eğitim, din eğitim ve öğretimi anlayışı olduğunu - kendi ifadelerinden alıntılar yaparak- ispatlamanın yoluna gittik. Yine birinci dereceden kaynak olarak kullandığımız kendi eserlerini tanımaya ve tanıtmaya çalıştık. Birinci bölümde incelenen konulardaki amaç ve kapsam; Aliya İzzetbegović'in eğitim, din eğitim ve öğretimi hakkındaki düşüncelerinin şekillenmesine vesile olan yönlerini ortaya çıkartmak ve bu çerçevenin içinde kalmak olmuştur.

İkinci bölümde; Aliya İzzetbegović'in Bosna'nın tarihinden ve tarihteki tüm yaşanmışlıklardan süzülüp gelen ve içindeki araştırmacı ve mücadeleci ruhla oluşturduğu özgün fikirlerle; insanlığın ve özelde İslam dünyasının içinde bulunduğu buhranlardan kurtulmanın ancak iyi bir eğitim ve öğretim almakla mümkün olabileceğine dair duruşu farklı başlıklar altında analiz edilmiştir. Başlıklar önem derecesine ve etki gücüne göre, sıralı bir

şekilde verilmeye çalışılmıştır. “Eğitim, Din Eğitim ve Öğretimi Tasavvuru” adlı başlıkla ikinci bölüme giriş yapılmıştır. İnsanın kendisi dışındaki varlıklara karşı taşıması gereken temel hissin ortaya çıkışında ailenin ve çevrenin katkısı “Sorumluluk Şuurunun Oluşumunda Ailenin ve Çevrenin Rolü” başlığı altında incelenmiştir. Öğretimi medeniyetle, eğitimi kültürle ilişkilendirdikten sonra her ikisinin okul sürecinde birlikte ele alınması gerektiği “Medeniyetin ve Kültürün Oluşumu Perspektifinde Okullar” başlığıyla analiz edilmiştir. İnsanın kendi varlık sebebini anlamaya çalışma sürecinde önemli bir yere sahip olan ve anlam olarak birbirini tamamlayan iki farklı kavram “Tefekkür ve Meditasyonun Anlam Yakınlığı Çerçevesinde Eğitime Farklı Bir Bakış” başlığıyla ele alınmıştır. İslam dünyasının geri kalmasına sebep olan ve eğitim problemlerinin temel sorunu olarak bilinen “Yabancılaşma Sorunu ve Eğitimde Batı Kompleksi” meselesi üzerinde durulmuştur. İnsanda var olan ve eğitim-öğretim açısından olmazsa olmaz kabul edilen merak duygusunun yanlış eğitim uygulamalarıyla nasıl yok edildiği “Eğitimde Eleştirel Aklın Önemi ve Dindar Müslüman Tebaa Yetiştirme Mevzusu” başlığı altında öğrenilmeye çalışılmıştır. Eğitimle karakter, öğretimle kariyer oluşturmaya çalışırken örgün ve yaygın eğitim ortamlarında ikisinin birlikte olması gerektiği “Ahlakın Eğitimle, Bilginin Öğretimle Uyumu ve Dördünün Birlikte Olma Zorunluluğu” konusuyla tescillendirilmeye çalışılmıştır. İnsanın doğru bir şekilde yetiştirilmesinde kadının ve dolayısıyla ailenin fonksiyonu “Geri Kalmışlığın Psikolojisi ve Kadınların Eğitimi Meselesi” başlığıyla irdelenmiştir. Eğitim ve öğretim süreçlerinde belirli bir anlayış çerçevesinde ele alınması gereken birçok kavram vardır. Bu kavramlardan bazıları “Eğitim Anlayışı Ekseninde Din, Bilim, Sanat ve Edebiyat Kavramlarına Bakış” başlığı altında Aliya İzzetbegoviç’in bakış açısıyla yorumlanmaya çalışılmıştır.

Sonuç kısmında; entelektüel dünyanın sürekli fikir beyan ettiği belli başlı konular hakkında Aliya İzzetbegoviç’in düşünceleri irdelenirken, bu konuların eğitim, din eğitim ve öğretimi açısından ortak yönleri sahip oldukları açıklanmaya çalışılmıştır.

Bülent KOÇOĞLU

Antalya, 2019

GİRİŞ

Aliya İzzetbegoviç'in düşünce dünyası, Doğu ve Batıya dair okumalarından önce Bosna'da yaşananların ve kendi yaşadıklarının etkisiyle oluşur. O fikirleriyle batılı, davranışlarıyla doğuludur. Düşünce sistematığı ve iş disiplini Batılı refleksler gösterirken teoriyi pratiğe aktarma refleksi tamamen vahiyden süzülüp gelen Kur'an ahlakıdır. Onu benzerlerinden ayıran en temel özellik gözlemleyerek ve okuyarak elde ettiği fikirlerini sadece konuşup yazmakla yetinmemiş olmasıdır. Onun farkı sahip olduğu fikirleri sorumluluk şuuruyla, büyük bir azim ve gayretle, bu uğurda bedeller ödeyerek davranışa aktarmasıdır. Şu meşhur sözde "ahlakın anlatılması ve tavsiye edilmesi kolay ancak yaşanması zordur" tecessüm eden Aliya İzzetbegoviç tamamen pratikle alakalı birçok alanda nasıl üstün bir ahlaka sahip olduğunu yaşantısıyla örneklerdir.

Onun yaşamı bizim konumuz olan eğitim, din eğitim-öğretimi hakkında bilgiler alabileceğimiz örnek bir hayattır. Doğup büyümüş olduğu ailenin geçmişi ve çocukluğundan itibaren geçirmiş olduğu tüm evreler bize konumuz hakkında farklı bilgiler sunar. Bunu detaylı bir şekilde farklı başlıklar altında incelemek mümkündür. Bu inceleme neticesinde bir evladın, kardeşin, arkadaşın, eşin ve babanın hatta büyük babanın nasıl olması gerektiği öğrenilebilir. Yine çalışma hayatı içerisinde ve zor şartlar altında kalındığında nasıl davranılması gerektiğini, bir insanın inandığı davasına karşı ilkelerinden taviz vermeksizin bağlılığının nasıl olması gerektiği örneklenebilir.

O, pratik bir sorun ekseninde çözüm önerisi sunarken doğru eğitimli insanı terbiyeli, yanlış eğitimliyi de terbiyesiz kelimeleriyle eşleştirir. Bu bağlamda terbiyesizliğin ortadan kaldırılmasının yolu veya başka bir ifadeyle ahlaklı olarak yetiştirilen insanların ahlaklı kalabilmesi ancak ahlaklı yöneticilerle mümkündür. Ailenin ve okulun çabasının iyi bir şekilde neticelenmesi; insanı kötüye sevk edecek her türlü olayı engellemeye veya ortamı ortadan kaldırmaya bağlıdır. Buna kısaca çevresel faktörlerin iyileştirilmesi ve kontrol altında tutulması denilebilir. Bu kontrol de ancak kurulacak adil bir nizamla sağlanabilir.

Aliya İzzetbegoviç; eğitime, ahlak anlamında sadece ailede değil okulda da devam etmek gerektiğini ifade eder. Daha sonra öğretimi; her türlü bilginin verildiği yer olarak okulla özdeşleştirir. İnsanların yaşadıkları topluma faydalı bireyler haline gelebilmesi için okulun devreye girmesi gerektiğini ve bunun insanlığın özellikle de İslam dünyasının en temel sorunu olduğu gerçeğine dikkat çeker.

Eğitimin vazgeçilmez birtakım konu ve kavramları vardır. Bu konu ve kavramlar alınacak eğitimin kalitesine göre değer kazanır. Aliya İzzetbegoviç,¹ kadın ve aileyi eğitimin gerçekleşmesinde önemli bir yere oturturur. Bu konuyu batılılarla kendisi arasındaki farkları ortaya koyarak açıklar. Bununla birlikte yabancılaşan eğitim sisteminin sonuçlarını değerlendirirken, eleştirel aklı bırakan İslam dünyasının nasıl bağımlı hale geldiğini anlatır. Batılıların üzerinde çokça durduğu meditasyon konusu ile tefekkür arasındaki farklılığı bir Müslüman mütefekkir edasıyla detaylandırır. Din, bilim, sanat, mimari gibi kavramları; medeniyet ve kültürü oluşturan merkezi kavramlar olarak değerlendirir ve özgün tutumuyla, onlara yeni boyutlar kazandırır.

Bosna ve Aliya, Türkiye’de ve dünyada birçok araştırmacının araştırma ve yazılarına farklı açılardan konu olmuştur. Ancak eğitim, din eğitim ve öğretimine dair bizim ulaşabildiğimiz çok fazla kaynak bulunamamıştır. Kendi kitapları dışında Erna Perhat² adlı bir araştırmacı tarafından Türkçe olarak kaleme alınmış adı “Aliya İzzetbegoviç’in Eğitim Anlayışı” olan atmış sayfalık bir araştırma kitabı mevcuttur. Ancak bu kitap Bosna’nın tarihinden bahsettikten sonra eserleri içinde yer alan eğitime dair başlıkları ve içeriğini birebir almasıyla oluşturulmuş bir kitapçık olmanın ötesine geçememiştir. Yine Hece Dergisi tarafından “Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı” olarak basılan dergide birçok makale ve araştırma bulunurken eğitime dair sadece üç ayrı makale mevcuttur. Konu hakkında çok fazla kaynak olmaması bize araştırmamızı yaparken daha dikkatli olmamızı zorunlu kılmıştır.

Çalışmada, nitel paradigmaya dayalı doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi bir nitel araştırma yöntemi olarak var olan kayıt ve belgeleri analiz eden veri toplama tekniğidir. Bu bağlamda kendisine ait olan yedi ayrı eseri tarayarak başladık. Farklı açılardan konu edinilmiş makaleleri ve tezleri inceledik. Birçok yazar tarafından Bosna ve Aliya hakkında kaleme alınmış kitapları masaya yatırdık. Tezimizi Bosna ve Aliya konulu sempozyumlar için sunulmuş bildirileri inceleyip ilgili bölümlerin analiziyle tamamladık.

Biz bu çalışmamızda eğitim, din eğitim ve öğretimi hakkında bilimsel olarak uzun uzun tanımlar yapmak yerine Aliya’nın açmış olduğu yoldan gitmeyi tercih ettik. O’na göre konumuzun ihtiva ettiği alanla alakalı iki temel sorun yaşanmaktadır. Bunlardan birincisi eğitimsiz olmak, ikincisi ise yanlış eğitilmiş olmaktan kaynaklanan sorunlardır. O dünyada ve özelde İslam dünyasındaki mevcut problemleri bu iki ana soruna dayandırır. Çözümün de yine buradan geçtiğini söyleyerek, eğitim konusunu “din veya bilim anlayışı yerine, din ve bilim

¹ Tez boyunca adı ve soyadı olan “Aliya İzzetbegoviç” çokça tekrar edeceğinden dolayı okuyucuyu yormamak adına herkes tarafından bilinen ve kullanılan “Aliya” ismini tek başına kullanmayı tercih ettik.

² Erna Perhat, *Aliya İzzetbegoviç’in Eğitim Anlayışı*, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 2006.

anlayışı” ekseninde, özgürlükçü bir ortamda, eleştirel akıl merkezli özgün bir eğitim sisteminin uygulanması ile mümkün olacağının teklif ve tespitini yapar.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN HAYATI ve ESERLERİ

Aliya, geçmişten günümüze, Doğudan Batıya köprü olmayı üstlenmiş müstesna şahsiyetlerden biridir. O, hayatı boyunca kendi insanlarına karşı uygulanan asimilasyona karşı durmuş, soykırım olarak kabul edilen bir savaş nedeniyle halkının tamamen yok edilmesine engel olmaya çalışmış bir liderdir. Şahsına ve halkına yapılanı affedeabilen ancak insanlarına reva görülenleri zihnine nakşedip unutmayan bir barış ve hoşgörü güvercinidir. Kültürüne ve değerlerine bağlı, okumalarıyla kendisini geliştiren, öğrendikçe tarihten dersler çıkartan ancak onun gizemli dehlizlerinde takılı kalmayıp yeni ufuklara umutla kulaç atan bilge bir insandır. Yakınında yaşayan Müslümanların gündelik ve küçük sorunlarıyla ilgilendiği gibi tüm dünya Müslümanlarının ortak ve büyük dertleriyle de dertlenen, çözüm önerileri getirmeye çalışan bir İslam mütefekkiridir. Muhasebe yapmasını bilen, ancak muhasebe neticesinde ortaya çıkan sonuç karşısında sorumluluk alıp, ödenecek bedel ne ise ödeyerek kendisini ve toplumunu yeniden inşa etme becerisine, azmine sahip bir mücadele ve dava adamıdır.

İslamî hassasiyetlerini kaybeden, kültürel açıdan dejenere olan, Müslüman olmanın kompleksini yaşayan bir toplumda Aliya, Müslüman olduğunu herkese korkusuzca haykırır. Batı medeniyetinin kuşatması altında kimliğini ve kişiliğini kaybetmek üzereyken bu coğrafyanın bir İslam beldesi olduğunu erdemli ve bilge bir tavırla, tevazuuyla hem kendi insanına hem de tüm dünyaya anlatıp topyekûn dirilişin fitilini ateşler. O liderliğiyle Boşnak Müslümanlarını ciddi bir değişim ve dönüşümle yeniden inşa eder.³ Kendisini yakından tanıyanlar veya sonrasında onu anlamaya çalışanlar ondan İslam'ın hayata dair yönlerini öğrenmeye başlar. Aliya, iyi bir toplumun oluşumunda ahlak temelli eğitimi merkeze alır. Saygı duyulan ne kadar insanî veya İslamî değer varsa onun hayatında bunların tümü görülür. Müslümanların uzun zamandır unuttuğu; daha çok dinleyip daha az konuşan, daha çok sevip daha az nefret eden, daha çok düşünüp daha az kınayan gibi İslamî hassasiyetler onun hayat düsturudur. Edebiyat, sanat, tarih, kültür, ilim, din, felsefe gibi konularda merakıyla derin ve özgün bir bilgiye sahip olmakla birlikte çalışma, düzen, disiplin, eğitim, azim, sebat ve sabır onun karakteridir. İnsanı insan yapan tüm özellikler; şeref, haysiyet, cesaret, iyilik, tevazu ve samimiyet, hoşgörü gibi tüm kavramlar onda tecessüm eder.⁴

³ Sead Halilagić, "Saraybosna Sinanoba Tekkesi Şeyhi Sead Halilagić İzzetbegović'i Anlatıyor", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016, s.106-107.

⁴ Naca Berberović, "Begović'in Torunu Naca Berberović ile Konuşma", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016, s.104-105.

Kısaca özetlediğimiz ancak hakkında bu ve buna benzer tanımlamaların çok daha fazlasının yapılabileceği Aliya'nın eğitim, din eğitim ve öğretimi hakkındaki düşüncelerine geçmeden önce onun tüm yönleriyle düşünce dünyasını oluşturan temel saikleri ve sebepleri bilmemizde yarar vardır. Öncelikle çevresel faktörler olarak kabul edebileceğimiz Bosna'yı ve onun uzak ve yakın tarihini, coğrafik yapısını ve nüfusla birlikte demografik özelliklerini bilmemiz önem arz etmektedir. Yine tüm yönleriyle hayatını ve hayatındaki önemli olayları konumuz açısından ele almamız göz ardı edemeyeceğimiz bir zarurettir, zira hayatı; eğitim ve öğretime dair mesajlarla, pratikle dolu bir hayattır.

1.1. Bosna'nın Coğrafi Konumu

İnsanlar ilk ortaya çıktıkları andan itibaren yaşamlarını sürdürdükleri coğrafyanın özelliklerine göre hareket etmek zorunda kalmış ve bu nedenle yaşadıkları coğrafyaya göre şekil almışlardır. Coğrafya her daim kültürün oluşmasında ve şekillenmesinde temel kaynak olma görevini yerine getirmiştir. Coğrafyanın; insanların beslenmesinde, barınmasında, dillerinin meydana gelmesinde ve buna bağlı olarak toplumların uğraş alanlarının oluşmasında, ilerlemesinde veya geri kalmasında tesiri olmuştur. Herkes tarafından bilinen “Coğrafya insanın kaderidir” sözünün sahibi İbn-i Haldun'a göre insan, çevresi ile bütünleşerek yaşadığı coğrafyanın iklimi ve yeryüzü şekillerinden doğrudan etkilenmiştir. Coğrafya bizatihi üzerinde yaşayan insanlara yön vermiştir. Fiziki yapılarından tutun da düşünce yapılarına kadar farklı boyutlarda kalıcı ve derin sonuçlar doğurmuştur. Örneğin deniz kenarında veya ovada yaşayan insanların davranışlarıyla, olaylar karşısında verdikleri tepkilerle dağların eteklerinde ve yaylalarda yaşayan insanların davranışları, olaylar karşısında verdikleri tepkiler çok farklı olmuştur. İbn-i Haldun'a göre coğrafya, insanın ten rengini, ahlakını, kişiliğini, düşünce dünyasını ve beden yapısını şekillendirmiştir.⁵

Bosna Hersek de sahip olduğu coğrafya itibarıyla tarihsel süreç içerisinde çok farklı insan gruplarına, kavimlere, milletlere ev sahipliği yapmış ve kendisine özgü kozmopolit bir kültür oluşturmuştur. Gelmiş ancak çeşitli sebeplerle göç etmiş veya kalıcı olarak yerleşik hayata geçmiş her bir kavmin kendine özgü yaşantısı, dini anlayışı ve kültürü mevcuttur. Bu bölgede bu kadar çok kavmin ve kültürün var olması, çok uluslu ve çok kültürlü bir yaşamın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Coğrafik değerlerle ifade edecek olursak Bosna-Hersek; Avrupa Kıtası'nın güney batı bölümünde yer almaktadır. Yine bir başka bölge tanımı olarak ifade edilen Balkanlar'ın kuzey batı bölgesinin, 42.25° ve 45.15° kuzey enlemleriyle 15.45° ve 19.41° doğu boylamlar arasına

⁵ Detaylı Bilgi İçin Bk: İbn-i Haldun, *Mukaddime I*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s. 259-267.

konumlanmaktadır. Kuzey ve batı sınırlarında Hırvatistan Cumhuriyeti, güney ve doğu sınırlarında ise Sırbistan ve Karadağ yer almaktadır. Bosna-Hersek'in yüzölçümü 51.129 km² olmakla birlikte iki bölümden oluşmaktadır. Hersek, Neretva ırmağı vadisi etrafın da teşekkül etmiş alanla ilişkili bir isimlendirme iken, Bosna ise, ülkenin daha büyük bir kısmını oluşturan merkez olarak kabul edilmektedir.⁶

1.2. Bosna'nın Nüfusu

1992-1995 yılları arasında yaşanan savaştan sonra Bosna- Hersek'te, uzun bir süre nüfus sayımı yapılamamıştır. 2013 yılında yapılan sayıma göre Boşnaklar, savaşın bütün o acımasız sonuçlarına rağmen yine de çoğunluğu oluşturmuşlardır. Bosna-Hersek savaştan sonra yapılan Dayton barış anlaşmasıyla birlikte çok karmaşık bir yönetim modeliyle idare edilmesi zor olan iki ayrı devlet ve bir özerk devletçikten oluşan bir yapı haline getirilmiştir.

Çoğunluğu Müslüman olan bu devletteki İslamlaşma süreci ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun fetih hareketleriyle birlikte başlamıştır. Ancak bu sürecin hızlanması 1463 tarihindeki Saraybosna'nın fethi ile dinamizm kazanmış ve İslamlaşma 1527 tarihine kadar toplu geçişlere sahne olmuştur. Bu durum halen baskın bir şekilde Müslüman nüfusun Sırp ve Hırvatlar göre fazla olmasını sağlamıştır.⁷

Bosna Hersek'te nüfus yoğunluğu olarak sırasıyla Boşnaklar, Sırp ve Hırvatlar yaşamaktadır. İnsanların sahip oldukları dinler açısından ise, yine sırasıyla Müslümanlar (Boşnaklar), Ortodoks Hristiyanlar (Sırp), Katolik Hristiyanlar (Hırvatlar) ve az da olsa Yahudiler mevcuttur. Bosna Hersek'te, 1-15 Ekim 2013 tarihleri arasında yapılan nüfus sayımında elde edilen sonuçlara göre, toplam nüfus 3 milyon 531 bin 159 kişidir. Bunun yüzde 50,94'ü kadınlardan, yüzde 49,06'sı erkeklerden oluşmaktadır. Üç büyük etnik grubun yüzde 50,11'i Boşnaklar, 30,78'i Sırp, 15,43'ü Hırvatlar kalanı ise diğer etnik gruplardan teşekkül etmektedir. Mensubu olunan dinler açısından bakıldığında ise halkın yüzde 50,7'sinin Müslüman, 30,75'inin Ortodoks, 15,19'unun ise Katolik olduğu ortaya çıkmaktadır.

Dayton barış anlaşmasından sonra oluşturulan yeni dağılımda, Bosna Hersek Federasyonu'nda (FBİH) 2 milyon 219 bin 220 kişi yaşarken, Bosna Sırp Cumhuriyeti'nde (RS) 1 milyon 228 bin 423, Brčko Özerk Bölgesi'nde ise 83 bin 516 kişi yaşamaktadır. Yüzdelik dilime göre, FBİH nüfusunun % 70,04'ünü Boşnaklar, 22,4'ünü Hırvatlar, 3,6'sını Sırp oluştururken, RS nüfusunun % 81,51'ini Sırp, % 13,99'unu Boşnaklar, % 2,4'ünü Hırvatlar oluşmaktadır. Brčko Özerk Bölgesinde ise nüfusun % 42,36'sı Boşnak, % 34,58'i

⁶ Aliya İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, çev. Alev Erkilet-Ahmet Demirhan- Hanife Öz, Klasik Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 1.

⁷ Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, çev. Bahar Tırnakçı, Ykb. Yayınları, İstanbul, 2001, s. 115.

Sırp, % 20,66'sı Hırvat'tır. Her iki devletin başkentleri aynı zamanda ülkenin en büyük şehirleridir. Bunlardan Saraybosna 275 bin 524 kişi, Banya Luka ise 185 bin kişilik bir nüfusa sahiptir.”⁸

1.3. Geçmişten Günümüze Bosna ve Bosna Tarihi

Aliya'nın düşünce dünyasının oluşumunu ve buna etki eden sebepleri incelerken yapmamız gereken olabildiğince geniş bir perspektifle bakabilmektir. Hayatı sıradan yaşayan insanlar bile yaşamları boyunca farklı sebeplerle bilinçsizce de olsa düşünce zemininde, belirli fikirlerin katı savunucusu veya reddedeni haline gelmektedirler. Aliya gibi düşünce üreten, tespitler yapıp çözüm önerileri getiren mütefekkirler sadece günlük hayatın içerisinde yer alan sıradan olayların yönlendirmesiyle şekillenmemektedir. Onları da yaşadıkları şartlar doğrultusunda hayatları boyunca kuşatan güçlü sebepler hep mevcuttur.

İnsanın bulunduğu coğrafyadan ve o coğrafyada yaşananlardan etkilenmesi gayet doğal bir durumdur. Bu anlamda Bosna gibi birçok halkın, dinin ve mezhebin bir arada yaşadığı bir ülkede etkileşim çok daha yoğun olarak gerçekleşir. Aliya, olumlu ve olumsuz yönde tüm bu yaşanmışlıkların baskısıyla düşünce dünyasını şekillendirir. Onun için Bosna'da tüm farklılıklara rağmen birlikte yaşamak bir kaderdir. Düşüncelerini geliştirirken ve sonrasında düşünce üretirken bulunduğu eksen daima “Bosna Fikri”⁹ dir. Bu bağlamda ilk bakmamız gereken kısım tarihsel süreçtir. Bosna coğrafyasında yaşamış olan ırklar, dinler ve mezheplerle birlikte; bu coğrafyaya hükmeden imparatorluklar, devletler, krallar, padişahlar, büyük devlet adamları, liderler bu bölümün ilk konusu olacaktır. Göçler, savaşlar, barışlar, ayaklanmalar, antlaşmalar, anlaşmazlıklar bir diğer açıdan ele almamız gereken konulardır.

Bosna Hersek, Avrupa kıtasının tarih boyunca her açıdan en karmaşık bölgesi olan Balkanlar içerisinde yer almaktadır. Bulunduğu coğrafya jeostratejik olarak bölgeye yakın veya uzak olan birçok devletin, kavmin ve dinin dikkatini üzerine çekmiş, çok kısa bir dönem hariç kendi haline bırakılmamıştır. Sürekli komşu devletlerin veya uzaktan/dışardan gelen güçlerin istilalarına, kavimlerin kalıcı veya geçici göçlerine, dinlerin güç gösterme ve yayılma emellerine merkezlik etmiştir. Bütün bu yaşanmışlıklar bölgede bulunan insanlar üzerinde ciddi etkiler doğurmuştur. Oluşan bu etkiler insanlarda ve topluluklarda değişmez karakteristik özellikler ortaya çıkarmıştır. İnsanlar ve toplumlar kimi zaman kavmiyetçilik, kimi zaman da din eksenli dayanışma veya ayrışmaya gitmiştir.

⁸ Detaylı Bilgi İçin Bk: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bosna-hersekin-yuzde-50-7si-musluman/600661> (erişim tarihi: 01.02.2018).

⁹ Aliya İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, çev. Dr. Rahman Ademi, Fide Yayınları, İstanbul, 2017a, s. 178.

Balkanların Kuzey Batı Bölgesinde yaşayan ve Bosna halkı olarak isimlendirilen en eski kavim İliiryahılar'dır. Daha sonra ise Romalılar bölgeye hâkim olmuş ve iç taraflarda bulunan altın, gümüş, kurşun gibi madenleri, farklı yollar kullanarak almaya başlamışlardır. Diğer yandan bir Germen kavmi olan Gotlarla birlikte Slavlar da kuzeyden Bosna coğrafyasına girmiştir. Kaynakların bazısında Got-Slav ırklarının aynı veya farklı iki ırk olduğuna dair muhtelif bilgiler bulunmaktadır. Tarihi süreç içerisinde 4-6. yüzyıllarda yine bu bölgeye Asya-Hun ve İran-Avar kavimlerinin de geldiğini ancak uzun süre kalmadıkları görülmektedir. Bununla birlikte Boşnak, Sırp ve Hırvat halklarının Slav ve diğer kavimlerden oluşarak ortaya çıkmış; dinleri ayrı, fakat dilleri birbirine yakın akraba kavimler olduğu bilgisine de ulaşılmaktadır. Ayrıca yaşanabilir iklim, tarım ve hayvancılık yapmaya müsait toprak yapısıyla konar-göçer halkları da kendisine doğru çekmiştir. Bu bölgede bu tarz yaşayan iki ayrı kavim bıraktıkları izler açısından öne çıkmıştır. Bunlardan birincisi çoğunlukla konar-göçer olarak yaşayan hayvancılık ve çobanlıkla uğraşan savaşçı Valahlar, ikincisi ise Hint asıllı Çingenelerdir. Birbirine benzeyen bu iki kavim Balkan coğrafyasının tamamına yayılır. Çingeneler ağırlıklı olarak Bulgaristan ve Romanya tarafında yaşayan gezgin bir etnik yapıdır. Ancak Balkanlar'ın tamamında olduğu gibi Bosna'da da yaşayan Çingeneler hakkında çok fazla yazılı bilgi mevcut değildir.¹⁰

Türklerin Osmanlı Devleti olarak tarih sahnesine çıkışları ile Balkanlar üzerinden Avrupa'nın içlerine doğru ilerleyişleri uzun sürmemiştir. Osmanlı içindeki ve doğudaki sorunları hallettikçe batıya ilerlemeyi bir ülkü haline getirmiştir. Bu ülkü dolayısıyla 1371'den itibaren seferler düzenleyen Türkler, Balkanlar'da ve Bosna'da kısmen de olsa kalıcı hale gelmeye başlamıştır. İlk olarak I. Murat ve sonrasında I. Beyazıt ile birlikte Trakya ve Makedonya üzerinden fetihler yapılmıştır. Ancak çeşitli sebeplerden dolayı Bosna'nın fetih tarihi olan 1463'e kadar geri çekilmeler yaşanmıştır.¹¹ Yine bölgeye sınırı olan ve tarihte güçlü devletler kurmuş olan Macarlar da ilk dönemlerden itibaren buraya hâkim olmak istemişlerdir. Bunu gerçekleştirmek için bölgeyi işgal etmiş ancak uzun süre hâkimiyetleri altında tutamamışlardır.¹² Bütün bu tarihsel süreçler bize Balkanların genelinde Bosna'nın ise özelinde yaşayan birçok farklı ırkın varlığını gösterdiği gibi bölgede yaşayan halklar açısından, saf bir ırk olmayacağını, olamayacağını anlatmaktadır.

Bosna'ya 8-9. yüzyıllardan itibaren Dalmaçya kıyılarından giren Roma'nın etkisiyle Hırvatlar'ın Katolik, yine aynı yıllarda Bizans'ın etkisiyle Sırp'ların Ortodoks olarak Hristiyanlaştıkları anlaşılmaktadır. Buradaki nüfuz Roma ve Bizans arasında zaman zaman

¹⁰ Noel Malcolm, *Bosna*, çev. Aşkın Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 30, 129-145, 193-200.

¹¹ Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, s.70-79.

¹² Malcolm, *Bosna*, s.49.

yer değiştirmiştir.¹³ Daha sonra 13. yüzyılda bir Katolik mezhebi olan Fransiskanlar bölgeye girmiş ve farklı şehirlerde kendilerine has mezhepsel anlayışın yaygınlaşması için kiliseler kurmuşlardır.¹⁴ Ayrıca Boşnaklar açısından en önemli mezheplerden biri olan Bogomilizm'e de burada yer vermemiz gerekmektedir.¹⁵ Bu mezhep; farklı özellikleri ile Boşnaklarla özdeşleşmiş olan Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasında sıkışmış ve Bosna kilisesi diye adlandırılmıştır. Bu sıkışmışlık ve mezhepsel farklılık Bosna'nın İslamlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.¹⁶

İslam'ın Bosna'ya girişi Türklerin buraya gelmelerinden önce, ilk olarak Endülüslü Müslümanların dokuzuncu yüzyılda ticari veya askeri seferleri sayesinde olmuştur.¹⁷ İslam'ın bölgeye dinî, sosyal ve kültürel katkı ile etkisinin yoğunlaştığı dönem daha çok Fatih'in 1463'te Bosna'yı fethinden önce I. Murat ve I. Beyazıt ile birlikte ve bir takım tarikatlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Fetih'ten sonra ise; kısa bir tarih aralığı içerisinde ahalinin topluca İslam'a girdikleri gözlemlenmiştir.¹⁸ Özellikle Fatih Sultan Mehmet'in bizzat ordusunun başında gelerek bu toprakları fethetmesiyle birlikte ilan ettiği fermanı, bölge halkları ve dinleri açısından yeni bir takım gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bu ferman hala yeri geldikçe dillendirilmektedir.

“Ben ki Sultan Mehmet Han'ım; sıradan ve seçkin bütün insanlar tarafından bilinsin ki, bu padişah buyruğunu ellerinde bulunduran Bosnalı ruhbanlara büyük bir lütufta bulunarak şunları buyurdum: Adı geçenlere ve kiliselerine hiç kimse engel olmayacak ve sıkıntı vermeyecektir ve onlar sakınmaksızın ülkemde yaşayacaklardır. Ve kaçıp gidenler bile güven içinde olacaklardır. Gelip ülkemizde korkusuzca oturacaklar ve kiliselerine yerleşeceklerdir. Ne ben, ne vezirlerim, ne kullarım, ne uyruklarım, ne de ülkenin bütün halkından hiç kimse adı geçenlere -kendilerine ve canlarına ve mallarına ve kiliselerine ve dışarıdan ülkemize gelenlerine-dokunmayacak, saldırap incitmeyecektir. Yeri, göğü yaratan Rızıklandırıcı adına ve Kur'an adına ve Ulu Peygamberimiz adına ve

¹³ Malcolm, *Bosna*, s. 39-41.

¹⁴ Malcolm, *Bosna*, s. 46.

¹⁵ Bogomilizm, adını Bulgar asıllı “Tanrı'nın sevdiği” anlamına gelen papaz Bogomil'den alan tarihî kimliğinde taşıdığı heretik muhalefet manası yanında, dönemin Katolik Kilisesi'nin ve feodalizmin baskılarına karşı Osmanlı fetihlerinin öncüleri alperen hoşgörüsü ile Balkanların İslamlaşmasında etkin rol oynamış Ortaçağ Hristiyanlığı'nın düalist-gnostik tarikatlarından biridir. Ana Kilise'nin doktrin; politik otoritenin ikbal emelleriyle çatışan teolojik heretik karakterinin sürekli mücadele halinde olduğu bir tarihin öznesi olmuş, içyapısı ile Maniheizm desenli tarikat özelliği Balkanlar'da Bulgaristan, Makedonya, Bosna-Hersek, Dalmaçya, Macaristan, Hırvatistan ve Sırbistan'ta cemaati, apokrif kitapları, öğretisi ve bilhassa ruhanî lideri Bogomil ile tarihe mâl olması sonrasında Avrupa'da Fransa ve İtalya topraklarında aynı inançları bir başka form altında sürdürmüştür. Ayrıca Hz. İsa'yı Allah'ın kulu olarak kabul etmeleri ve Hz. Muhammed'i tanımlarından dolayı Bogomiller Müslümanlara daha yakın görülüyordu. Detaylı bilgi için Bk: Halim Işık, “Hristiyan Düalist-Gnostik Bir Tarikat Olarak Bogomilizm ve Avrupa Heretik Toplumlarına Etkileri”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, S. 1, 2017, s. 109-187; R. İhsan Eliaçık, *Aliya İzzetbegović Yenilikçi Müslüman Düşünürler Dizisi 2*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 23.

¹⁶ Malcolm, *Bosna*, s. 110.

¹⁷ Malcolm, *Bosna*, s. 101.

¹⁸ Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, s.70-79.

yüz yirmi dört bin peygamber adına ve kuşandığım kılıç adına yemin ederim ki, bu kişiler emrime itaat ettikleri sürece, bu yazılanlara hiç kimse uymamazlık etmeyecektir. Böyle biline.”¹⁹

Müslümanların dışında farklı bir dine sahip olan Musevilerin de Bosna’ya Osmanlı’dan önce gelmiş olabileceklerine dair bir takım tarihi iddialar mevcuttur. Bununla birlikte Bosna’daki Musevi varlığının daha çok 15. yüzyılda İspanya’dan Osmanlı marifetiyle getirilmeleri neticesinde oluştuğu düşünülür.²⁰ Bu kadar farklı dinin ve mezhebin hayat bulup birleştiği Bosna’da dinler ve bu dinlere sahip olan milletler arasında, sürekli bir rekabet ve bunun doğurduğu ciddi savaşlar olur. Bu savaşlar bölge halkları arasında potansiyel sorunların ve kalıcı düşmanlıkların oluşmasını beraberinde getirir. Bosna, zengin yer altı kaynaklara, tarım açısından münbit topraklara sahip olması ve yaşanabilir iklim yapısıyla hep bir cazibe merkezi olur. Ayrıca Bosna kuzeyden güneye, güneyden kuzeye farklı sebeplerden dolayı ilerlemek isteyenlerin hâkim olmayı istediği stratejik bir bölgedir.

Bosna-Hersek, ortaçağlardan günümüze kadar kendine özgü yapısıyla belirli bir milletin yaşadığı ve uzun bir geçmişe sahip olan bir Avrupa ülkesidir. Bulunduğu konum itibarıyla önemli bir jeopolitiğe sahiptir. Bosna, kısa süreli de olsa kendi Kralları tarafından yönetilmekle birlikte uzun yıllar farklı devletler tarafından istilaya uğramış ve yönetilmiştir. Bosnalılar çok uzun olmamakla birlikte kendi kendilerini yönettikleri devletler de kurmuşlardır. 1180’den 1436’ya kadar uzanan dönem hariç bağımsız bir krallık olarak varlıklarını sürdürememişlerdir. Ortaçağlarda, üç güçlü Bosna yöneticisi göze çarpmaktadır: 1180’den 1204’e kadar iktidarda kalmış olan Ban Kulin, Ban Stjepan (Stephen) Kotromanic (1322-53) ve Kral Stjepan Tvrtko (1353-1391). Bosna, bunlardan ikincisinin yönetimi altında Hum (Hersek) Prensliğini içine alacak kadar genişlemiş üçüncüsünün yönetimi altında ise, güneye doğru daha da yayılarak Dalmaçya sahilinin geniş bir kısmını ele geçirmiştir.²¹ Bu bölgeye Osmanlı’nın akınları I. Murat ve I. Beyazıt (Yıldırım) zamanında başlamış yer yer fetihler yapılmış, ancak içerde oluşan karışıklık ile doğuda beliren Moğol (Timur) tehlikesine karşı geri çekilmek zorunda kalınmıştır.²² 1463 yılına gelindiğinde ise II. Mehmet (Fatih Sultan Mehmet) Sırbistan gibi egemen bir devlet olan ve Stephen tarafından yönetilen Bosna’yı, vergi vermeyi reddedince fethederek Başkent Sareyevo (Saray Bosna)’yla birlikte ele geçirmiştir. Osmanlı, Avrupa’daki II. Beylerbeyliği’ni buraya kurarak 400 yıldan fazla Kuzey batıdaki en uç bölgesini yönetmiştir.²³ Saraybosna’yla birlikte Belgrad da önemli merkezlerden biri olmuştur. Belgrad Osmanlı ordusunun önemli karargâhlarından biri

¹⁹ <https://www.bosnahersek.ba/fatihin-bosna-ahitnamesi/> (erişim tarihi: 21.04.2018).

²⁰ Malcolm, *Bosna*, s. 183-190.

²¹ Malcolm, *Bosna*, s. 45.

²² Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası*, s. 70-77.

²³ Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası*, s. 134-136.

olmakla birlikte sadece askeri açıdan değil ticari açıdan da kervanların önemli uğrak yerlerinden biri olmuş ve büyümüştür.²⁴

Batıda kurulmuş olan Beylerbeyliği sadece kendi bölgesi için değil tüm Osmanlı toprakları için savaşmak zorundadır. Bu bağlamda doğuda oluşan tehlikelere, Ruslara ve Alman-Avusturya tehlikesine karşı sürekli hareket halinde bir ordu pozisyonunda kalmışlardır. Bölgede dönem dönem oluşan zayıflamalar, düşmanları ortak hareket etmeye sevk edince en uç noktada bulunan Bosnalılar değişik hücumlara karşı müdafaa hattı oluşturmuşlardır. Bosnalılar, tüm Osmanlı coğrafyasında -yerin uzaklığına veya yakınlığına bakılmaksızın- çıkacak bir sorunu bastıracak veya başlamış olan savaşta yer alacak hazır kıta asker olarak değerlendirilmiştir. Özellikle doğuya yapılan seferlerde yerin uzaklığı ve iklim şartlarından dolayı birçok Bosnalı asker telef olmuştur. Osmanlı-Rus savaşları sırasında orduya katılmak için Bosna Eyaleti'nden binlerce seçkin yaya ve atlı savaşçı olarak o yöne gönderilmiştir.²⁵ Bosna, uzun zaman bu özelliğini korumuş olmasına rağmen Osmanlı'nın yaşanan bunalımlar, idari sıkıntılar, iç isyanlar, savaşlar ve toprak kayıpları gibi sorunlar sebebiyle en uzun yüzyılı olarak tanımlanan 19. yüzyılda birçok kargaşaya sahne olmuştur. Gerçekleşen çeşitli sorunları bastırmak ve yeniden sükûneti sağlamak amaçlı bölgeye olağanüstü yetkilerle donatılmış müfettişler gönderilmiştir. Bunlardan en önemlisi; görevini hakkıyla yerine getirmekle birlikte bölge halkı hakkında detaylı bilgiler veren Osmanlı'nın ilmiye sınıfına mensup ve bir tarihçi kimliği ile öne çıkan (sonraki süreçlerde Paşalık unvanı alarak siyasete de girmiş) Ahmed Cevdet Paşa²⁶ olmuştur. Ahmed Cevdet Paşa “Tezakir-i Cevdet” adlı eserinde 1863-1864 yılları arasında yaklaşık iki yıl boyunca müfettiş olarak görevli olduğu Bosna'da yaşanan sorunları nasıl çözdüğünü anlatmıştır. Yine aynı eserde şehir şehir dolaşarak ve halkla temasa geçerek Müslüman, Katolik veya Ortodoks olan insanların vasıfları ve kültürleri hakkında elde ettiği bilgileri detaylı bir şekilde aktarmıştır. Ahmed Cevdet Paşa'nın çözdüğü sorunların en büyüğü yaklaşık 40 yıldan beri Osmanlı'ya

²⁴ Hüseyin Yorulmaz, “İzzetbegoviç Ailesinin Bilinmeyenleri”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016, s. 84.

²⁵ Detaylı Bilgi İçin Bk: Ömer Bosnevi, *Bosna Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 21.

²⁶ Ahmed Cevdet Paşa (d.27 Mart 1822-ö.25 Mayıs 1895) Osmanlı'ya hizmetine 1844 yılında Kadı olarak başlamıştır. 1850 yılında öğretmen okulu müdürlüğüne getirilmiştir. Sultan I. Abdülmecit'e Fransız Bilimler Akademisi tarzı bir okul açılması için bir rapor hazırlamış ve raporu kabul gördükten sonra 1851 yılında Encümen-i Daniş (Osmanlı Akademisi)'e asli üye olarak atanmıştır. Birçok eseri bulunan Ahmed Cevdet Paşa'ya 1853 yılında Bir Osmanlı tarihi kaleme alınması kararlaştırıldığında 1774-1826 yılları arasındaki tarihi yazma görevinden sonra 1855 yılında devletin resmi tarihçisi olma unvanı verilmiştir. “Tarih-i Cevdet” adıyla 12 ciltlik bir tarih kitabı yazmakla birlikte zamanın siyasal olaylarını anlatan “Tezakir-i Cevdet” adlı eserini de kaleme almıştır. 1866 yılında 2 yıl boyunca görev yapacağı Halep valiliğine atanmıştır. Mecelle adıyla (1868-1876) yılları arasında 1851 maddeden oluşan Kur'an-ı Kerim ve özellikle Hanefi Fıkıhını merkeze alan bir kanun kitabı hazırlayan komisyonun başkanlığını yapmıştır. 1873'den sonra yaklaşık 2 yıl boyunca Maarif Nazırlığı (Milli Eğitim Bakanlığı) görevinde kalmıştır. Ayrıca Adliye Nazırlığı (Adalet Bakanlığı) görevini de bir süre yürütmüştür. Detaylı Bilgi İçin Bk: <http://www.biyografi.info/kisi/ahmed-cevdet-pasa> (erişim tarihi:16.07.2018).

asker vermeyen Boşnakların yeniden askere alınması meselesi olmuştur. Yine incelemelerinde Bosna'da ki eğitim durumunun gayet iyi olduğunu görmüş ve bu durumun Katolikler arasında da yaygınlaşması için yeni okullar açılmasını sağlamıştır.²⁷

Osmanlı'nın bölgede zayıflaması daha çok II. Mahmut zamanında yapılan batılı reformlara karşı Bosna'da gerçekleşen ciddi bir dirençle somutlaşmıştır. Tımar yapısı ve Yeniçerilik sistemi üzerinde yapılan değişiklikler ayaklanmalara sebep olmuş ve "Askeri reformun elzem olduğuna kani olan II. Mahmut'a göre yeniçeriler, devlet için hem başkentte hem de eyaletlerde ölümcül bir tehlike olarak görülmüşlerdir."²⁸ Osmanlı ile Ayanlar arasında yaşanan sorunlar neticesinde merkez konumunda olan Bosna Ayanı Hüseyin Kapetan Gradaşçević 1831 yılında Kosova'da yapılan savaşta Osmanlı ordusunu yenmiş ve 1 yıl gibi kısa bir zaman diliminde ülkesini bağımsız olarak yönetmiştir. Osmanlı bu topraklara çok önem vermiş; yükselme döneminde daha ilerilere gidebilmek için merkezi bir karargâh, gerileme döneminde ise savunma hattı olarak kullanmıştır. 1580-1878 tarihleri arasında Osmanlı'nın bir eyaleti olan Bosna, 1878-2018 yılları arasında Avusturya-Macaristan'ın hâkimiyeti altına girmiştir. Başlangıçta hükümlanlık hakkı Osmanlı'da kalmış, ancak 1908 yılında bu duruma son verilerek Osmanlı'dan tamamen koparılmıştır.²⁹

Bosna-Hersek, I. Dünya savaşından hemen sonra 1 Aralık 1918'de kurulan Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nın bir parçası olmuştur. Kral Alexander, üniter bir sistem ortaya koymuş ve Ocak 1929'da devletin adının Yugoslavya olduğunu ilan etmiştir. 1941'de başlayan II. Dünya savaşında Yugoslavya; İtalya ve Almanya tarafından istila edildikten sonra Bosna Hersek, 10 Nisan 1941'de kurulan "Bağımsız Hırvatistan Devleti" ne ilhak edilmiştir.³⁰ 1945'de II. Dünya Savaşı bitmiş ve bu tarihle birlikte Yugoslavya'da Tito³¹ dönemi başlamıştır. Ölüm tarihi 4 Mayıs 1980 olan Tito, diktatör ve baskıcı komünist rejimiyle Yugoslavya'yı idare etmiştir.³²

Yugoslavya'da komünist rejim yıkıldıktan sonra 1989-1990 yıllarında çok partili sisteme geçilmiştir. 25 Haziran 1991'de hem Hırvatistan hem de Slovenya bağımsızlıklarını

²⁷ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Yayına Haz., Cavid Baysun, TTK Yayınları, Ankara, 1963, C. 21-39, s. 3-24.

²⁸ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18.ve 19. Yüzyıllar*, çev. İlhan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul, 2016, s. 139.

²⁹ Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, çev. Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 17-23.

³⁰ Detaylı Bilgi İçin Bk: Malcolm, *Bosna*, s. 270-304.

³¹ Josip Broz Tito, Yugoslavya tarihinin en etkili şahıslarından birisi olan devlet adamı, asker ve yönetici. 1943 yılında Mareşal, 1945 yılında ise Hükümet Başkanı görevlerine getirilen Tito'nun partisi Halk Cephesi, aynı yıl yapılan genel seçimden başarıyla çıkarak ülkenin yönetim şeklini resmi olarak Monarşi'den Federal Cumhuriyet'e çevirmeyi başardı. 13 Ocak 1953 tarihinde Yugoslavya Devlet Başkanı seçilen Tito, 16 Mayıs 1974 yılında Yaşam Boyu Devlet Başkanı unvanını aldı ve 1980 yılındaki vefatına kadar bu görevini sürdürdü. Josip Broz Tito, 4 Mayıs 1980 tarihinde, Yugoslavya'da hayata gözlerini yumdu. Detaylı Bilgi İçin Bk: <https://www.biyografi.net.tr/josip-broz-tito-kimdir> (erişim tarihi: 25.03.2018).

³² Detaylı Bilgi İçin Bk: Malcolm, *Bosna*, s. 305-322.

ilan etmiştir. 6 Nisan 1992’de Bosna-Hersek Avrupa Topluluğu tarafından bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır. Yaklaşık bir ay sonra da Birleşmiş Milletler (BM)’e üye olarak kabul edilmiştir. Aynı ay içerisinde başlayan Bosna savaşı, Aralık 1995’te Dayton barış anlaşması imzalanarak sona ermiştir.³³ Büyük bir yıkımın, göçün, yaşanan soykırımın ve psikolojik travmanın ardından Aralık 1995’te imzalanan Dayton barış anlaşması önüne iki hedef koymuştur. Birincisi savaşı sona erdirmek ki bu hedefe kısa vadede varılmıştır. İkincisi ise birlikte yaşanabilir bir devlet bina etmekti, maalesef buna tam ulaşılammış ve çeşitli sıkıntılar doğuran bir yönetim tarzı meydana getirilmiştir.

Bosna-Hersek savaşından sonra Dayton anlaşması gereği yönetilmesi oldukça zor olan karmaşık bir tek devlet halini alır. Bosna-Hersek Devleti; temelde içerde bağımsız dış ilişkilerde ise belirli kurallar dâhilinde merkeze bağlı iki devletten oluşturulur. Bunlardan birincisi Boşnak ve Hırvatların çoğunlukta olduğu “Bosna-Hersek Federasyonu” (FBİH). İkincisi Sırpların çoğunlukta olduğu “Sırp Cumhuriyeti” (RS). Ancak “Brčko Özerk Bölgesi” diye küçük bir bölge daha mevcuttur ki, yapı olarak her iki devletinde egemen olduğu (uluslararası denetime tabii) yer olmakla birlikte fiilen Sırp Cumhuriyeti ile aynı yetkilere sahiptir. Brčko (on iki kilometre karelik bir alan)’ da 2013 yılındaki nüfus sayımına göre yaklaşık seksen bin insan yaşarken demografik olarak karma bir nüfus yapısına sahiptir. Sırp, Boşnak, Hırvat olmak üzere üç etnik halk birlikte yaşar. Brčko, Birleşmiş Milletler yönetimine tabii olan bir bölgedir. Ancak kendi özerk hükümeti ve yürütme organları ile kendisine ait özerk polis teşkilatı bulunur.³⁴

Bosna-Hersek Federasyonu; Bosna Hersek Devleti’ni oluşturan iki devletten biridir. Nüfusunun %70’ini Boşnaklar oluşturmaktadır. Başkenti Saraybosna’dır. Bosna-Hersek’in toprak olarak %51’ine sahip olan Bosna-Hersek Federasyonu, nüfusunun % 62.85’ine sahiptir.³⁵ Diğer devlet ise; başkenti Banyaluka olan Sırp Cumhuriyeti’dir. Sırp Cumhuriyeti, Bosna-Hersek’i oluşturan iki özerk cumhuriyetten biridir. Resmî başkenti Saraybosna, fiilî başkenti ve en büyük şehri Banyaluka’dır. Alan: 24.526 km², Hükümet: Parlamenter sistem, Nüfus: 1,44 milyon (2010) kişiden oluşmaktadır.³⁶

Bosna hakkında edindiğimiz genel bilgiler ve tarihine dair veriler bize aynı zamanda bu karmaşık coğrafyada doğup-büyüyen, eserleriyle ve hayatının tüm yönleriyle nevi şahsına münhasır bir şahsiyet olduğunu anlatan Aliya’nın, yaşadığı coğrafya ve onun tarihi

³³ Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, s. 213.

³⁴ Detaylı Bilgi İçin Bk: Mehmet Dalar, “Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek’in Geleceği”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.16, 2008, s. 98.

³⁵ https://ipfs.io/ipfs/Qme2sLfe9ZMdiuWsEtajWMDzx6B7VbjzpSC2VWhtB6GoB1/wiki/Bosna-Hersek_Federasyonu.html (erişim tarihi: 01.02.2018).

³⁶ https://www.google.com.tr/search?ei=3OCNWokWGYSMmgWb6angCg&q=sırp+cumhuriyeti+hakkında+bilgi&oq=sırp+cumhuriyeti+hakkında&gs_l=psy-ab.1.0.33i160k1.1258 (erişim tarihi: 01.02.2018).

hakkındaki özetten ibarettir. Ortaçağ Bosna'sında, ırklar ve mezhepler arasında ortaya çıkan çıkar çatışmaları ve birbirlerini nüfuzları altına alma çabaları birçok savaşın gerçekleşmesine ve derin düşmanlıkların oluşmasına sebebiyet vermiştir. İslam'ın Bosna'ya girmesiyle birlikte cepheleşme farklı bir boyut kazanmış daha önce düşman olanların “düşmanımın düşmanı dostumdur” düsturu gereği birlikte hareket etmelerine yol açmıştır. Ancak aktardığımız bu tespit her zaman veya her şekilde sürekliliğini korumuştur anlamına gelmez. Çıkar çatışmaları, zaman zaman oluşan bu zorunlu dostluğu bozmuş ve birbirleri arasında da derin kavgaların çıkmasını engelleyememiştir.

Aynı köy, kasaba ve şehirlerde yaşayan farklı ırklarda (Boşnak, Sırp, Hırvat vb.), din ve mezheplerde (Müslüman, Katolik, Ortodoks vb.) insanların, tarihsel sürecin dayattığı potansiyel bir düşmanlıkla yaşadıkları varsayılabilir. Buradan hareketle unutmamak gerekir ki bu durum, bu coğrafya üzerinde hesap yapan veya burası üzerinden birbirlerine güç gösterisi yapmak isteyen diğer dünya devletlerinin kullanabileceği potansiyel bir gerçekliği de barındırır.³⁷

Bütün bunlarla birlikte Aliya, yaşanan karmaşaya çözüm olarak bir “Bosna modeli” öne sürerken, Bosna'nın tarihi misyonundan yararlanmıştı. Bosna'nın yıllarca din, dil, ırk farklılıklarının kesişme noktası ve bir anlamda bunların yaşam merkezi olduğunun bilincinde olan Aliya, çözüm olarak da Bosna'nın bu tarihi rolünün tekrar yaşatılmasından yana tavır koymuştur. O kendine özgü birikimiyle geliştirdiği “Bosna Fikri”ni şu şekilde açıklamıştır:

“Bizim Bosna dediğimiz şey, Balkanlar'da sadece bir toprak parçası değildir. Çoğumuz için Bosna sadece vatan değil, o bir fikirdir. Bu, farklı din, farklı millet ve kültür geleneklere sahip insanların bir arada ve beraber yaşayabileceğinin inancıdır. Eğer bu fikir ilelebet toprağa gömülecek olur ve bu topraklarda yaşayan insanlar arasındaki hoşgörü hakkında olan rüya geri gelmemek üzere yok olup gidecek olursa, otuz aydır Bosna'yı katletmeye devam edenler ile yardım edebilecek durumda olan fakat bunu ret eden dünyanın çok sayıda kudretlisi bunun suçlusu olacaktır.”³⁸

“Bosna Fikri” veya “Bosna Ruhü” kavramı, Aliya'nın içini doldurup kavramlaştırdığı doğu-batı gerçeğindeki birlikte yaşamayı ifade eden bir kavramdır. Bu kavramın aynı zamanda onun düşünce dünyasının oluşumuna da etki ettiği söylenebilir. Bosna ve ümmet ekseninde bireysel ve toplumsal İslamî yaşantının içine düşmüş olduğu durumun tespiti, sorunların ve çözüm önerilerinin ortaya konması bu ruhun oluşumu kapsamında değerlendirilebilir. Aynı şekilde tarih boyunca var olan düşmanlıklar inkâr edilemez bir gerçek olmakla birlikte; farklı ırk ve dinlerin, mezheplerin mevcudiyeti kültürel bir zenginliğe

³⁷ Malcolm, *Bosna*, s. 21.

³⁸ İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s. 178.

dönüştürülerek korunabilmelidir. Bu kavramın oluştuğu yer Bosna coğrafyasıdır. Bu durum, bizi daima bu coğrafyada olup bitenleri yani tarihini öğrenmeye ve anlamaya zorlar.

Aliya “Bosna kozmopolitizmi”ni daha çok insan odaklı; farklı dinlerin, milletlerin, kültürlerin varlığını ve birbiriyle etkilenmesini doğal bir durum hatta korunması gereken bir durum olarak tarif etmiştir. Demokratik bir anlayış çerçevesinde “her insanın yaşama hakkı vardır ve her bir insan bir diğer insanın yaşama hakkına saygılı olmalıdır” temel düsturunu savunmuştur. Aliya buna zarar verecek bir sürece girildiğinin işaretlerini 1991 yılında daha savaş başlamadan görmüştür. Bu manada geriye gidişi gösteren davranışlardan; ayrılamaz olan şeyleri bölme çabaları, herkesin kendi bölgesine geri çekilmesi ve saklanması büyük bir depremin öncü sarsıntıları olmuştur. Bu tür durumların artması Aliya’yı endişelendirmiş ve çeşitli toplantılarda halkı bilinçlendirici uyarılar yapmaya itmiştir.³⁹ Birçok şehirde geniş katılımlı mitingler düzenlemiş ki bunların en büyükleri Foça ve Velika Kladuša’da 200.000 kişinin katılımıyla yaklaşan tehlike (Büyük Sırbistan hayali) hakkında bilgilendirmede bulunmuştur.⁴⁰

Aliya’ya göre “Bosna bir etik meselesidir, böylece de evrenseldir ve her insanı ilgilendirir.”⁴¹ “Saraybosna ise; farklı din, millet ve kültür sahibi insanların beraber yaşayabileceğinin şahididir. Bunun için tek şart vardır: İnsan olmak. İnsan olmayanlar bunu yapamaz.”⁴²

1.4. Aliya İzzetbegović’in Hayatı

Toplum nezdinde farklı yönleriyle itibar kazanmış önemli bir insanın genel veya spesifik bir konu hakkındaki fikriyatına ve düşünce yapısına dair yapılan konuşmalarda (konferans, seminer vb.) veya araştırmalarda (makale, tez vb.) izlenen yol bir standarda oturmuş ve dolayısıyla tüm konuşmacılar, araştırmacılar bu standart yönetime uymuşlardır. İzlenen bu yol daha çok o kişinin çeşitli yönleriyle hayatından kesitler almayla başlamış ve kendisini etkileyen çevresel faktörlerin incelenmesiyle devam etmiştir. Aslında bu bir zorunluluktur. Çünkü insan kişilik ve karakter sahibi veya bir fikrin savunucusu ve reddedeni olurken yani düşünce yapısını ve sistematüğünü oluştururken yaşadığı coğrafyadan; o coğrafyanın tarihinden, kültüründen, insanlarından, kendi ailesinden ve yakın çevresinden çeşitli boyutlarda etkilenir. Elbette Aliya gibi özgün fikirlere sahip bir düşünür sadece

³⁹ Detaylı Bilgi İçin Bk: İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s. 47-48.

⁴⁰ Zehrudin İsaković, “Aliya İzzetbegović 1925-2003 Biyografisi”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016, s. 166.

⁴¹ İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s. 137.

⁴² İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s. 209.

bahsettiğimiz etkenler muvacehesinde düşünce yapısını oluşturmamış, özellikle eleştirel yöntemle yaptığı okumalar da düşünce sistematığının şekillenmesine yardımcı olmuştur.

Aliya kendisini “Avrupalı bir Müslüman” olarak ifade etmiştir. Yine kendisinin de içinde yer aldığı Avrupa’nın ortasında yaşayan Boşnaklar için “Dinî açıdan Doğulu, eğitim bakımından Batılıyız. Kalben bir dünyaya, aklen diğerine ait bulunuyoruz.” tanımını yapmıştır. Bosnalı ünlü şair Abdullah Sidran onu tanımlarken şu ifadeyi kullanmıştır: “Aliya’yı sevmeyen, onu okuduğunda ve onunla tanıştığında, onu sevmeye başlıyor. Onu seven ise onun fanatığı oluyor.”⁴³ O hem doğunun hem de batının saygısını kazanmış müstesna liderlerden biridir.

Aliya gibi nitelikli bir şahsiyetin Bosna’dan çıkmış olmasını izah ederken tesadüfe indirgemek son derece yanlış bir izah tarzı olacaktır. Osmanlı’nın bölgeden çekilme sürecinde farklı açılardan toplumun birçok ileri geleni Bosna’yı terk etmiş olmasına rağmen kalanlar arasında eğitimlilerin varlığı ve genel olarak (Müslüman, Katolilik ve Ortodoks) okuryazarlığın yaygın olması Aliya’nın çıkışını kolaylaştırmıştır. Aliya liseyi bitirdiğinde batılı birçok yazar ve düşünürün 400’den fazla eserini okuduğunu bunlar arasında kendisini en fazla etkileyenlerden Bergson’un Yaratıcı Evrim’ini, Kant’ın Saf Aklın Eleştirisi’ni, Spengler’in iki ciltlik Batı’nın Çöküşü’nü ön plana çıkarmıştır.⁴⁴ İslamî yaklaşım bakımından Pakistanlı Fazlurrahman ve Cemalettin Afgani’den düşünsel olarak Mısır merkezli Müslüman kardeşler hareketinden, mücadele azmi yönünden ise İran devriminden etkilenmiştir. Türkiye açısından durum tam tersi istikamette gelişmiş Aliya etkilenmek yerine 90’lardan sonra Türkiye’de eli kalem tutan ve konuşan birçok yazar ve düşünürü etkilemiş, genel olarak toplumun bilinçlenme sürecine yeni bir ruh katmıştır.⁴⁵

Aliya’nın hayatını çok fazla detaya inmeden ancak tüm parametreleriyle -tezimizin ana konusuna bağlı kalarak- ele almak gerekir. Özellikle coğrafya ve tarihin birey ve toplumu etkileyen temel unsurlar olması hasebiyle her insanda olduğu gibi Aliya üzerinde de bıraktığı izleri tahlil etmemiz faydalı olur. Onun bilinçli bir şekilde ailesinden, annesinden başlayarak, çocukluğu, gençliği, okul ve iş hayatı, arkadaşları, komşuları, cezaevi anıları, eşi, çocukları, siyasi parti tecrübesi, en önemlisi savaş ve sonrasında yaşadıkları hakkındaki bilgileri bizlere aktarırken bir tanım ve tarif yaptığı görülebilmektedir. İkinci bölümde incelemeye çalışacağımız Aliya’nın eğitim, din eğitim ve öğretimi anlayışı konusunu açıklamamıza yardımcı olacağını düşündüğümüz ve aşağıda detaylandıracağımız şu yedi başlık yeterli

⁴³ Admir Mulaosmanović, “Aliya İzzetbegović’in Duruşu”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016, s. 67-72.

⁴⁴ İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 15.

⁴⁵ Mustafa Orçan, “Materyalist Çağın Erdemli Ruhu Bir Bilge Gezegeni Aliya”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi* S. 229, Ankara, 2016, s. 9.

olabilir: “Ailesi ve Çocukluk Yılları”, “Gençlik Yılları”, “Genç Müslümanlar Hareketi (Mladi Müslümanı) ve İlk Hapishane Tecrübesi”, “Eşi Halida Hanım ve Çocukları”, “Üniversite Yılları”, “Meslek Hayatı”, “İkinci Hapishane Tecrübesi” ve “Bosna Savaşı”.

1.4.1. Ailesi ve Çocukluk Yılları

Aliya’nın şahsiyetinin oluşumunda ve dünyaya bakışında içinde doğup büyüdüğü ailesinin büyük etkisi ve katkısı olmuştur. Özellikle şuur altına yerleşen ve onu uzun zaman kötü düşünce ve eylemlere karşı koruyacak ve bu konuda bir kalkan görevi görecektir olan Müslümanlığın ilk bilgilerini (adet, gelenek ve göreneğe dönüşmüş haliyle) ailesinden almıştır. Aliya bunu şöyle ifade eder: “Benim ailemden aldığım İslami terbiye kişiliğimin oluşmasında önemli etkiye sahiptir”.⁴⁶ Artık bundan sonra yapılması gereken; bunu kabul ederek eğitim (terbiye) açısından yarı formal bir okul diyebileceğimiz aile ortamının önemini ortaya çıkarmak için Aliya’nın nasıl bir ailede dünyaya geldiğini öğrenmektir.

Aliya’nın dedesi “Dedo” lakaplı ve Aliya ile aynı ismi taşıyan Aliya Yahic (Yahya) Belgrad’ta yaşıyordu. Onun da babasının adı İzet idi. Sırp zulmünden kaçan Müslümanlar daha güvenli ve yeni kurulacak olan Bosanski Smaç’a yerleşti. Aliya’nın ailesine Osmanlı’ya yaptığı hizmetlerden dolayı Smaç civarında geniş bir arazi verildi.⁴⁷ Sultan Abdülaziz 1863 yılında bir beratla İzet’e “Bey” unvanı verdi. Aile beyzade anlamına gelen “Begoviç” adını padişahın bu beratından sonra kullanmaya başladı. Bu bir asalet unvanıydı ve babadan oğula zincirleme olarak devam etti.⁴⁸ Aliya Yahic çevresinde sevilen bir şahsiyetti ve insanların içinden çıkamadıkları sorunlara hal çaresi olurdu. Aynı zamanda cömertliği ve adâleti ile de maruf bir insandı. Aliya Yahic büyükle büyük, küçükle küçük olan ve herkesin seviyesine inerek ikna edebilen biriydi. Büyük Aliya’ya duyulan bu sevgi ve saygı ona Bosanski Smaç’a Belediye Başkanı olma yolunu açmıştı. Müslim-gayrimüslim bakmaz herkese adaletle muamele ederdi. Avusturya Veliahtı Prens Ferdinand’ın 1914 yılında Saraybosna’da bir Sırp tarafından öldürülmesi üzerine suçlu-suçsuz birçok Sırp tutuklanmıştı. Belediye Başkanı olan Aliya Yahic, suçsuz olduğuna inandığı ve içlerinde Stanko Ristiç isimli bir Sırp’ın da yer aldığı 40 kişilik bir grubu Avusturya askerlerine teslim etmemişti. Ve “Ben buranın belediye başkanımı, kimin suçlu kimin suçsuz olduğunu bilirim, bu insanlar suçsuz, eğer onları

⁴⁶ Aliya İzzetbegoviç, *Konuşmalar*, çev. Fatmanur Altun-Rıfat Ahmetoğlu, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017b, s. 245.

⁴⁷ “1862 yılında Sırbistan ile yapılan anlaşma sonrası göçe zorlanan Müslümanlar için Sultan Abdulaziz Müslümanlar için iki şehir kurdurdu. İzzetbegoviç’ler köklü bir aile olarak Smaç’a yerleştiler. Bu şehirde uzun zaman Müslümanlar, Sırlar ve Hırvatlar huzurlu bir şekilde yaşadılar. Balkan olaylarından sonra ve özellikle günümüzde Smaç’ta Müslüman bulunmamaktadır. Bk: Rahman Ademi-Mustafa Orçan, “Sivil Savunma Başkanı Nihad Halilbegoviç ile Konuşma”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016a, s. 57-58.

⁴⁸ İzzetbegoviç, *Konuşmalar*, s. 241-242; İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 11-12; Hüseyin Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, Hat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 17.

götürecekse ben de götürün!’’ diyerek itiraz etmişti.⁴⁹ Bu söz tüm bölgeye yayılmış ve efsaneleşmişti. 1943 yılında -ilginç bir şekilde- yapılan bu adil davranışı hatırlayan Sırp Stanko Ristiçi’in torunu, torun Aliya’yı Müslüman mültecilere yardım topladığı bahanesi ile ölümünden kurtaran kişi olmuştu. Aliya’nın babaannesi Sıdika Cerrah Osmanlı tarafından Belgrad’a görevlendirilen bir doktorun kızı idi. Sırp bir takım olayları bahane ederek Müslümanları Belgrad’tan sürmek istemekteydi. Bunun üzerine Tabip Efendi ve ailesi Samaç’a taşındı. Sıdika Hanım 1878 yılında İzet Bey’in büyük oğlu Hasan’la evlendi. İzzetbegoviç ailesi Samaç’ın en zengin aileleri arasında yer alıyordu. Sıdika Hanım’ın ilk kocası Hasan evlendikten birkaç yıl sonra 26 yaşında vefat ettiğinde henüz çocukları olmamıştı. Kendisini Begoviç ailesine kabul ettiren ve sevdiren Sıdika Hanım Begoviç ailesinin diğer oğlu Aliya Yahic ile evlendi. Sıdika Hanım çok dindar bir insandı, alını secdeden kalkmaz ve namaz tarifini şu ifadeyle yapardı: "Dünya dua üzerinde dönüyor yavrum". İstanbul Üsküdarlı Türk kızı Sıdika Hanım 64 yaşındayken 1926 yılında vefat etti.⁵⁰

Aliya, 8 Ağustos 1925’te Bosna ve Sava nehirlerinin arasında yer alan Bosanski Samaç’ta dünyaya geldi. Geniş bir aileye mensuptu, babası iki hanımla (birinci hanımı vefat edince ikincisiyle) evlenmişti. Babasının ilk evliliğinden iki erkek üvey kardeşi ve üç kız, iki de erkek olmak üzere beş öz kardeşi vardı. Fiziksel açıdan annesine karakter olarak ise babasına benzerdi, sakın ve içine kapanıktı. Annesi Hiba Hanım’a⁵¹ çok düşküncü. Bir çocuk olarak basitçe ifade etmek gerekirse annesine âşıktı. Ondan ayrı kalmaya dayanamaz, bir ziyaret dolayısıyla evden çıktıklarında dönünceye kadar onları bekler uyuyamaz ancak eve döndüklerinde gözlerini kapatabilirdi.⁵²

Aliya’nın çocukluğunu en çok etkileyen olaylardan biri de babası Mustafa’nın I. Dünya Savaşında ciddi bir şekilde yaralanması ve etkisinin devam etmesiyle 44 yaşından sonra felçli olarak yatağa mahkûm olmasıydı. Aliya’nın annesi Hiba, çok fedakâr bir eş ve dindar bir anneydi, bütün zamanını hasta eşi ve beş çocuğuna adanmış çileli bir hanımdı.⁵³ Çocuklarının İslamiyeti öğrenmesine ve terbiyeli bir şekilde büyümelerine büyük önem verirdi. Aliya altı yaşında Kur’an kursuna gitmiş ve camiye giderek cemaatle namaz kılma alışkanlığını küçük

⁴⁹ İsakoviç, 1925-2003 *Biyografi*, s.149.

⁵⁰ Yorulmaz, Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç, s. 18-25.

⁵¹ "Hiba", Habibe'nin Boşnakların dilinde dönüşüme uğramış şeklidir. Detaylı Bilgi İçin Bk: Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 27.

⁵² İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 13.

⁵³ İsakoviç, 1925-2003 *Biyografi*, s. 149.

yaşlarda kazanmıştı. O çocukluğunda sabah namazlarını hiç kaçırmadı ve namazda okunan Rahman suresinin kendisinde bıraktığı etkiyi hayatı boyunca unutmadı.⁵⁴

Babası Mustafa Bey Saraybosna'ya taşınmasına (Aliya iki yaşındayken taşınmışlardı) vesile olan eşi Hiba Hanım'ın akrabaları arasına geldi, ancak bir sığıntı olarak değil tam tersine onlar üzerinde saygın bir yere sahipti. Aile içerisinde bir sorun çıktığında, Mustafa Bey hakem olur ve sorunu çözerdi. Bu durum, İzzetbegoviçlerde dedelerinden gelen ve babadan oğula verasetten geçen liderlik etme ve sorunları suhuletle çözme özelliğinin yansımasıydı.

İlkokula başlamadan önce daha çok akraba çocukları ile oynayarak büyüyen Aliya içine kapanık bir kişiliğe sahip olmakla birlikte saf bir karaktere sahip olduğu için çevresi tarafından sevilirdi. İlkokula başlayınca arkadaş çevresi genişlemişti, ilkokul öğretmenlerinin çoğu Sırp olmasına rağmen dikkatli ve meraklı kişiliği onun öğretmenleri tarafından sevilmesine sebep oluyordu. Çevresi kendisini “adam olacak çocuk” tasviriyle tanımlıyordu.

Gelişimine önemli derecede etki eden Aziçi köyünde geçirdiği yıllar, Aliya'nın ailesiyle birlikte kaldığı ve çok mutlu olduğu önemli yıllardı. Saraybosna'nın yakınında bulunan bu köy tabiatla iç içe olan şirin bir köydü ve tabiatı yakından tanınmasını sağlamıştı. Köyde yaptığı gözlemler; insanoğlunun yaradılışının hikmeti, güneşin doğup batması, gece ve gündüzün arkası arkasına gelmesi, ağaçların kuruyup yeniden yeşermesi ve çiçeklerin açması gibi konular düşünmeye ve yazmaya başladığında derin analizler yapmasına sebep olacaktı.⁵⁵

Ayrıca köyde bulunan iki Müslüman aile dışında yaşayan Sırp ve Hırvatlar arasında çok saygılı bir komşuluk ilişkisinin yaşanıyor olması ona normal, sıradan halkın arasında bu tür farklılıkların sorun çıkartmadığını gösteriyordu. Köyde yaşayanların birbirlerinin dinlerine ve geleneklerine karşı saygılı bir şekilde yaşıyor olmaları Aliya'yı çok etkiliyordu, köy onun için birlikte yaşayabilmenin mümkün olduğunu ifade eden küçük bir laboratuvar konumundaydı. Fakat üst tabakada, yönetim ve siyasette durum çok farklıydı. Sırp oranı belligen ülkenin tamamı Sırp'mış veya Sırp'larınmış gibi davranma ve geri kalanları Sırplaştırma politikası mevcuttu.⁵⁶ Bu politikanın gereği olarak çocukluk ve gençlik yıllarını düşündüğünde kendisini etkileyen birçok olayı hatırladığını ifade etmektedir. Bunlardan biri “Hocalar, Sırp'lar ve Hırvatlarla ilgili unsurlara ve Hristiyanlığın kutsallarına fazlasıyla müsamaha gösterirken, Müslümanlık söz konusu olduğunda aynı hoşgörüyü esirgerlerdi”⁵⁷

⁵⁴ İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 12-13; Fatih Bayram, “Rahman Suresi'nin İkliminde ve Komünizmin Pençesinde Bir Orman İşçisi Aliya”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016, s. 13; İsakoviç, *1925-2003 Biyografi*, s. 150.

⁵⁵ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 39.

⁵⁶ İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 16.

⁵⁷ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 36.

olan bu ifadesi aslında durumun boyutlarını anlamamıza yetecek vahamette konuyu açıklamaktadır.

1.4.2. İlk Gençlik (İlkokul, Ortaokul ve Lise) Yılları

Sırp, 1992'ye kadar -Yugoslavya henüz daha dağılmamışken- Bosna Hersek nüfusunun sadece yüzde 40'nı oluşturmalarına rağmen tüm ülkeyi yönetiyordu. Ağırlıklı olarak Sırp, bütün kamu kuruluşlarında, görevli memur olarak çalışıyordu. Ülkeyi Sırplaştırma politikasının bir gereği olarak özellikle eğitimde de Sırp'a görevler veriliyordu. Örneğin Aliya'nın ilkökul öğretmenlerinden -kısa bir süreliğine biri hariç- çoğu Sırp'tı ve bu durum Ortaokul öğretmenleri için de geçerliydi.⁵⁸ O dönemde resmi olarak üç ulus tanınmıyor ve bunun sonucu olarak Bosna'nın sadece Sırp, Hırvat ve Slovenler'den oluştuğu iddia ediliyordu. Müslüman Boşnaklar ise, ulus olarak kabul edilmiyor ve bu durumun oluşturduğu baskı, üzerlerinde psikolojik ve sosyal açıdan travmalara sebep olmakla birlikte, ekonomik yönden çok ciddi sonuçlar doğuruyordu.⁵⁹

Aliya liseyi tüm Bosna'da ayrıcalıklı bir yeri olan Saraybosna'nın en iyi lisesinde okudu. Bu lisenin öne çıkan özelliklerinden biri mezunlarının her yerde çok rahat iş bulabiliyor olmasıydı. Ancak okul, açıktan komünizm propagandası yapan öğretmenlerin çokluğuyla da meşhurdur. Aliya, bazen derslerden sıkılır ve uzaklaşırdı. Onun merakı ve öğrenme arzusu bir okulun ona verebileceğinden çok daha fazlasını öğretiyor ve derinlik katıyordu. Aslında Aliya sadece derslerde öğrendikleriyle yetinmemesiyle, araştıran, sorgulayan kişiliği ve düzenli okumasıyla daha sonraki hayatında kendisine lazım olacak birikimini oluşturunuyordu.

Aliya derslerinde vasat diyebileceğimiz bir konumdaydı, hatta bazen zayıf aldığı bile olurdu yani kısaca okul açısından çok parlak bir öğrenci değildi. Bu durumunu daha çok öğretmenlerine bağlamayı tercih ediyordu. Çünkü öğretmenlerinin Müslüman Boşnak öğrencilere karşı faşist yaklaşımları ve komünist ideoloji çerçevesinde oluşturdıkları atmosfer onun motivasyonunu kırıyor ve bir antipatinin meydana gelmesine sebep oluyordu. Özellikle çok sevdiği tarih dersinde Sırp bölgesinden gelen tarih öğretmeni sürekli Türkler ve Osmanlı hakkında yalan yanlış bilgiler veriyordu. Aliya en sonunda dayanamamış ve hocasıyla sınıfta tartışmış, Osmanlı'yı savunmuş ve bunun neticesinde hocası Türkleri aşağılamayı terk etmişti, ancak kendisinin bu dersten zayıf almasını da engelleyememişti.⁶⁰

⁵⁸ Cem Gençoğlu, "Bir Eğitimci Olarak Aliya İzzetbegović", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016, s. 404.

⁵⁹ İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 14-16.

⁶⁰ İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 14; Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegović*, s. 43-44.

Yugoslavya'nın tamamında ve özellikle de okuduğu lisede yapılan komünist propagandanın etkisinde kalarak 15 yaşında başlayan ve yaklaşık iki yıl süren inancındaki tereddütlerden kurtulması kolay olmadı. Okumaya karşı büyük bir merakı vardı, daha çok batılı eserler okur ve okuduğu kitapların etkisinde kalırdı. Bu kitaplar genelde komünizm ve ateizm fikirlerini aşıliyordu. Aliya'nın okumalarını eleştirel yöntemle yapması ve arkadaşları ile bir araya gelip bu fikirleri tartışıyor olması onu; daha çok okumaya, anlamaya sevk etti ve neticede aydınlanarak komünizmin ve faşizmin çıkmazlarını fark etmesine sebep oldu. Komünizm, demokrasiye karşı çıkıyor ve komünistler Allah'ın adaletsizlikten yana olduğunu savunuyorlardı. Bu yüzden Allah'a inanmanın, adaletsiz bir düzenin ürettiği inanç olduğunu düşünüyorlardı. Komünistlere göre din (halkın afyonu) ezilen insanların beyinlerini uyuşturuyordu. Aliya'nın tespit ettiği komünist fikrin en temel çıkmazı, insanı sorumluluklarından uzaklaştırıyor olmasıydı. Aliya'ya göre bu kolaycılıktı, insan bu dünyaya bir amaç için gelmişti ve elbette sorumlulukları olacaktı. Bir öğrencinin, bir öğretmenin, bir doktorun, bir hâkimin yani herkesin hayata dair sorumlulukları vardı. İnsanların sorumluluklarını terk etmesi düzenin bozulmasına ve kaostan çıkmasına sebep olabilirdi. Ona göre din; inanmayla birlikte sorumluluk duygusunu geliştiren ahlaklı bir hayat anlayışı idi.⁶¹ Din, insanlara sorumluluk yüklüyordu ama bu sorumluluk hayatı kolaylaştırıyor ve dengeyi sağliyordu, tıpkı bir okuldaki kuralların okulun düzenini, yoldaki kuralların da trafikte düzeni sağlaması gibi. Bu yüzden Aliya, Allah'sız bir dünya anlayışını kabullenmek istememişti. Ona göre din herkese ister kral olsun, ister işçi olsun aynı mesajı veriyordu. Krallar bir kötülük yapsa bunun karşılığında bu dünyada onlara hesap soracak bir mercii olmasa bile öldükten sonra Allah'a elbet hesap vereceklerdi. Yani herkes bir gün hesap verecekti. Allah'dan yoksun bir kâinat Aliya'ya her zaman anlamdan yoksun geliyordu. Bunları düşünen ve sorgulayan Aliya zihninde kopan fırtınalar sonrasında şüphelerinden uzaklaşarak İslam'a daha sıkı bağlandı. Yine okumalarını eleştirel yöntemle yapıyor olması onda komünizme ve faşizme karşı bir nefret oluşturdu. Yaşadığı şüpheler onu İslam'dan bir süre soğutmuş olsa da on yedi yaşına vardığında daha sağlam bir inanca (tahkiki) kavuştu ve samimi bir Müslüman oldu.⁶² İslam artık onun için atalarından kalan bir din değil sorgulayarak bulduğu, hem aklına hem de kalbine yatan bir din olmuştu. Belirli bir aşamadan sonra okumalarının yönünü doğruya çevirdi ve arkadaşlarıyla okudukları üzerinden istişarî tartışmalar yaptı. İnandığı dinin yani İslamiyet'in ne kadar mükemmel bir din olduğunu ve insanlığa alternatif bir sistem sunduğunu araştırmalarıyla tespit etti. Aliya sürekli okuyarak doğu-batı arasında kıyaslamalar yaptı ve bu süreçte "üçüncü yol" fikrini ortaya çıkardı. Bitmez tükenmez bir öğrenme

⁶¹ İsakoviç, 1925-2003 Biyografisi, s. 150.

⁶² Bayram, *Rahman Suresi'nin İkliminde*, s. 15.

gayretine sahip araştıran bir genç olması ve hiçbir şeyi körü körüne kabul etmemesi; anlama ve yorumlama kabiliyetini geliştirerek özgün fikirlere ulaşmasına vesile oldu.

1.4.3. Genç Müslümanlar Hareketi (Mladi Müslümanî) ve İlk Hapishane Tecrübesi

1929 yılında Bosna üç etnik (Sırp, Hırvat ve Sloven) gruba bölündü ve üç ayrı Ban⁶³ tarafından yönetilmeye başlandı. Başkenti Saraybosna olan Drinska Banovinası Sırp tarafından yönetiliyordu ancak bir etnik grup olarak kabul edilmeyen Müslüman Boşnaklar'ın yönetiminde söz hakkı yoktu.

O sıralarda Mehmed Spaho Yugoslavya Müslümanları Örgütü'nün başında bulunuyordu ve Boşnaklar'ı örgütlemeye çalışıyordu. Spaho 1939'da öldürüldükten sonra Yugoslavya'da Müslümanların büyük bir darbe alacağı ve akabinde dağılacakları sanılıyordu. İşte bu sırada ülke genelinde örgütlü olarak Müslümanları bilinçli bir şekilde yok etme kampanyası başlatıldı. Bosna-Hersek toprakları paylaşıldı ve Müslümanların mülkleri ellerinden alınarak kimi yerlerde göçe zorlamak için evleri ateşe verildi. Sırp (Çetnik) ve Hırvatlar (Ustaşa)'dan oluşan çetelerin taciz ettiği Müslüman halk can derdine düşerek belli yerlerde toplanmaya başladı.

Mehmed Spaho'nun liderliğini yaptığı Yugoslavya Müslümanlar Örgütü pasif düzeyde bir takım çalışmalar yapıyordu. Bu pasifliği kabul etmeyenler aktif ve dinamik olan yeni bir hareket kurmaya karar verdi. Bu hareket, Aliya henüz daha lisedeyken 1938 yılında kurulmuş (dernek olarak resmileştirilmeye çalışılmış ancak başarısızdır) olan aralarında liseli öğrencilerin de bulunduğu, ancak daha çok Zagreb ve Belgrad üniversitelerinde okuyan öğrencilerin yer aldığı bir gençlik hareketiydi. Merkezi Yugoslavya olan Genç Müslümanlar Hareketi (GMH) yeni bir bilinç etrafında birleşerek yurtdışında da teşkilatlandı.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Bosna'nın doğusunda Boşnaklar'a yönelik soykırımlar başladı. Bu savaş sırasında Boşnaklar kitlesel olarak imha edilirken 103.000 Müslüman katledildi.⁶⁴ Boşnak Müslümanların önde gelen ulema sınıfı, faşist Hırvat hükümetinin Sırp'lara yönelik olarak yapmaya başladığı haksızlıkları, toplama kamplarına götürülmelerini protesto etmek için bir bildirge imzaladı. Bu, Nazilerin elindeki topraklarda Nazi politikasına yönelik herhalde tek protesto örneğiydi. Daha çok pasif direniş yöntemini tercih etmişlerdi.

Bu grup II. Dünya Savaşı boyunca bir hayırsever ve yardım kuruluşu gibi çalıştı. Savaşın göçe zorladığı mültecilere yardım organizasyonları yapıyorlardı. Aliya ve yakın

⁶³ Ban: Yugoslavya' da küçük prensler verilen isimdi. Her prensin yönettiği bölgeye Banovina denirdi.

I. Dünya savaşından sonra Yugoslavya'da 36 Banovina oluşturulmuştu. Detaylı Bilgi İçin Bk:

https://www.turkcebilgi.com/yugoslavya_krall%C4%B1%C4%9F%C4%B1_idari_yap%C4%B1lanmas%C4%B1

1 (erişim tarihi: 18.07.2018).

⁶⁴ Ademi, Orçan, *Sivil Savunma Başkanı*, s. 59.

arkadaşları tamamen bu konuya odaklandı ve farklı bir yardım kuruluşu olan "Merhamet" adlı bu teşkilata üye oldu.

GMH'nin o günlerde, Hitler'in şahsında sembolleşen Faşizme, Stalin'in şahsında cisimleşen Komünizme karşı bir duruş ortaya koyan ve varlıklarını daha çok bu düşünce akımlarının meydana getirdiği fikrî ve içtimaî sorunlarla mücadelede adanmış bir yapıları vardı. Bireyi ve toplumu ifsat eden, yaratıcı ile yaratılanı birbirinden kopardığı gibi insanlar arasında düşmanlıklar oluşturan bu fikirler hızla yayılıyordu. Yugoslavya'da bu tarihten sonra yaşanacaklarda bahsi geçen düşünce akımlarının ciddi etkileri oldu.

GMH'ni farklı kılan sadece bu yönü değildi. Batı dünyasında ortaya çıkan bu düşüncelerle mücadele ederken alternatif düşünce geliştirme ve yaşanması halinde bireysel ve toplumsal sorunların çözülebileceğini sunmaya çalışmaları, onları farklı kılan en temel özellikleri idi. Ayrıca yerel bir yapılanma olmakla birlikte dış tecrübelerden yararlanıyor ve fikirleri direk almak yerine Boşnak kültürüyle harmanlayıp öyle içselleştiriyorlardı. Bu farklı yaklaşımları Bosna-Hersek'in hemen hemen bütün şehirlerinde sempatanlarının kısa zamanda çıg gibi büyümesine sebep oldu.⁶⁵

Aliya, bu grubu çok sevmiş ve kısa sürede grubun en öne çıkan gençlerinden biri olmuştu. Arayış içinde olan Aliya bu grubun savunduğu fikirlerden etkilenmiş ve onları daha samimi bulmuştu. Okullarda okutulan ve daha çok formel olanla yetinen bir eğitim yerine öze önem veren yöntemleri; onun bilinçlenmesine, dinî eğitim anlamında köklü bir dönüşüm yaşamasına neden olmuştu.⁶⁶

Aliya, teşkilata girdiğinde; Genç Müslümanlar, liseliler ve üniversiteliler diye iki gruba ayrılmışlardı. Sürekli kitap okuyor, okuduklarını ise kritik ederek daha çok kendi aralarında tartışıyorlardı. Küçük gruplar halinde, halka kapalı olarak çalışır ve daha çok okullar, kulüpler ve kültürel oluşumlarda görünürlerdi. Onun ve arkadaşlarının gayreti sayesinde öteden beri cami ve mekteplerde öğretilen Müslümanlık algısından farklı olarak gençler; İslam dünyasının sorunlarını yazan ve konuşan fikir adamları ile irtibata geçti. Gençler özellikle Muhammed İkbal, Cemaleddin Afgani, Reşid Rıza gibi aksiyoner fikir adamlarının yazdıklarını okumaya başladı.

Alternatif bir sisteme sahip olan İslam mevcut haliyle çözüm olarak sunulamıyordu. 1940'lı yıllarda İslam dinini yaşayan Müslümanların ve onların yaşadığı ülkelerin durumu pek de parlak değildi. Kabul edilemez bir durum olarak bir iki ülke hariç hiç biri; askeri, siyasi, ekonomik veya idari olarak da bağımsız değildi. Aliya ve arkadaşları bunu da hareketin

⁶⁵ Rahman Ademi-Mustafa Orçan, "İzzetbegoviç'in Hapishane Arkadaşı ve Dostu Hasan Çengiç'le Konuşma", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016b, s. 22.

⁶⁶ İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 18.

merkezine alarak bu sorunu doğuran sebepleri ve onları ortadan kaldıracak çözümleri de konuşuyor, araştırıyor ve bir takım sonuçlara varıyorlardı. İslam dünyasının bu perişan hali onları batının ortasında psikolojik olarak herkesten çok daha fazla etkiliyordu. Bu yönüyle GMH içe açık olduğu kadar, aslında dış dünyaya mesaj vermeye daha fazla meyleden İslamî bir hareketti.

GMH mensubu gençler, “Ümmet Bilinci” ile hareket ederek kendi ülkelerindeki kronik problemlerden ziyade çağdaş İslam dünyasının sorunlarına karşı daha duyarlıydı. Müslümanların Batı dünyasından niçin geri kaldığı, geçmiş yıllardaki gelişmişliğin neden gerisine düştüğü, neden İslam dünyasının yabancıların hâkimiyetine girdiği gibi sorular sorup cevap arıyorlardı.⁶⁷ Batı karşısında geri kalmışlığın sebebi olarak İslam’a bağlı kalmak mı, yoksa İslam’dan uzaklaşmak mı sorusunun cevabı da onlar için çok önemliydi.⁶⁸

Komünistler tarafından “Dinin afyon olduğu” propagandasının yapıldığı okullarda yetişen bu gençler kimlik arayışında bulunurken kendi İslamî kimliklerine sahip çıkıyorlardı. Bosna gibi heterojen bir toplumda kendi varlıklarını devam ettirebilmelerini, bu kimlik altında toplanmakta görüyorlardı. Çünkü Osmanlı çekildikten sonra Müslümanlar Bosna’da istenilmemiş, horlanmış ve toprakları gasp edilmişti. Bunun için bir araya gelmek ve örgütlenmek zorunda kalmışlardı. Statik bir konumda olan İslam dünyası, İslam’ın özünde bulunan dinamizme ters bir durum arz ediyordu. Onlara göre Müslümanlar yaşadıkları dünyaya etki etmeliler ve dünyanın içinde bulunduğu adaletsiz, sorunlu yapısına çözüm üretmeliydiler.

O günün Bosna’sında mevcut olan ve toplumu yönlendiren bir takım klasik ve gelenekçi anlayışa sahip İslamî gruplardan farklılaşıyorlardı. Aliya, sorunun temelinde İslam dünyasının İslam’ın ruhunu kavramaktan uzak olduğunu düşünerek bir öze dönüş çağrısı yaptı. Öze dönüşün sağlanmadığı bir durumda, İslam ruhu anlaşılmadıktan sonra, İslam’ın Müslümanlara bir şey veremeyeceği kanaatindeydi.⁶⁹ Meslekî veya sınıfsal, sosyal bir statü haline gelmiş “Hocalık ve Şeyhlik” anlayışına karşıydı. Bu anlayışın statik bir yapıya sahip olduğunu ve İslam’ın iç ve dış gelişimini engellediğini düşünüyordu. Aliya, bu fikirleri toplum önünde açıkça söylemekten çekinmediğini, bundan dolayı da dışlandığını ve sonrasında sorunun büyümemesi adına pasif duruma geçtiğini ifade ediyordu. Ancak sonuçta

⁶⁷ Musa Özdemir, “*Aliya İzzetbegović Düşüncesinde Üçüncü Yol Kavramı ve Felsefî Temelleri*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s. 20.

⁶⁸ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegović*, s. 52.

⁶⁹ Faruk Karaaslan, “*Entelektüel Üzerine Bir Çalışma: Aliya İzzetbegović Örneği*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010, s. 46.

temsil ettikleri bu düşünce, Yugoslavya’da egemen güçleri rahatsız edecek ve tehlikeli kabul edileceklerdi.⁷⁰

İkinci Dünya Savaşı'nın en sıkıntılı zamanında “klasik anlayışa sahip gelenekçi hocaların' kurduğu El-Hidaye ile Mladi Muslimani (GMH) arasında ihtilaf yaşanıyordu.⁷¹ Aralarında ihtilafın büyümemesi için bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma GMH’nin pasifize edilmesi anlamını taşıyordu. Komünist yönetim karşısında en büyük muhalefeti gösteren GMH’nin önü içeriden kesildi. Ogünlerde düşündüğünü ifade etmek siyasi duruşunu da ortaya koymak ve sonrasında birçok sıkıntıyla, baskıyla karşılaşmak anlamına gelirdi. Komünist yönetim, tabiatı gereği İslam’ın geleneksel olanına da, radikal olanına da düşmanlıklarında farklılık göstermedi.

GMH İkinci Dünya savaşı sırasında Hırvat Ustaşalar’ın Sırlara karşı yaptıkları zulme ortak olmadı. Aliya ve arkadaşları hem Hırvatlara hem de Sırlara karşıydı. Askerlik yaşı geldiği halde herhangi birisinin tarafında yer almamak için asker kaçağı durumuna düştü ve saklanarak askere gitmedi.⁷² Birinden birini tercih edip birini diğerinden daha az zalim olarak görmedi. Çünkü ikisi de fırsatını bulduğu vakit Müslümanlara zulmediyordu. Komünist yönetim şunu apaçık anladı ki; normal seyrine bırakıldığı takdirde bu teşkilatın öğretileri halk nezdinde, bilhassa gençler arasında çabucak yayılacaktı. GMH lider kadrosunun çoğu savaş sonrası Komünist yönetim (Tito) tarafından ya ceza evine konularak ya da öldürülerek pasifize edildi. Aliya 21 yaşındayken 14 arkadaşıyla birlikte tutuklanıp 36 ay (1946-1949 yılları) hapse mahkûm edildi.

Hapishanede mahkûmlar çalıştırılıyordu, Aliya’nın işi ilk önce inşaatlarda çalıştırılmak oldu. Daha sonra Saraybosna’dan 400 Km. uzakta Macaristan sınırı yakınında bulunan bir cezaevine nakledildi. Burada orman işçisi olarak ağaç işlerinde çalıştırıldı. Cezaevinden çıktığında yapmış olduğu bu iki işte de ustalaştığını ifade etmişti. “ Öyle ki işsiz güçsüz kalsa, sırf bu iki işten birini yaparak ailesini geçindirebilirdi.”⁷³

Hapisteyken yapması gereken iş bittikten sonra günlük olarak kitap okumaya devam etti, bu onun her gün düzenli olarak yaptığı ve asla terk etmediği bir alışkanlığıydı. Bununla ilgili şu cümle hapishanenin istenildiği takdirde bir bilgi üretme mekânına dönüşebileceğini göstermektedir: “Bir insanın çok okuyabilmesi için ya çok zengin ya da çok fakir olması gerekir ya da bir mahpus.”⁷⁴

⁷⁰ İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 18-19.

⁷¹ “Aliya’ya göre bu grup içerde ve dışarda İslami faaliyetlerin önündeki en büyük engellerinden biriydi.” Detaylı Bilgi İçin Bk: İsaković, *1925-2003 Biyografi*, s. 151.

⁷² İsaković, *1925-2003 Biyografi*, s. 151.

⁷³ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegović*, s. 58.

⁷⁴ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegović*, s. 60.

Bu mahkûmiyet, Aliya'nın inandığı değerler uğruna aldığı ilk hapis cezasıydı. Bu durum ondaki direnci kırmamış tam tersine ona farklı sorumluluklar kazandırmıştı. Cezaevinde üç yıl kalıp çıktıktan sonra üniversiteye başlamış ve çok az sayıda arkadaşının bilgisi dâhilinde tekrar GMH'nde aktif rol almıştı.

1.4.4. Eşi Halida Hanım ve Çocukları

Aliya liseyi bitirdiği yıl yani 18 yaşında iken Saraybosna'da büyük bir aile olan Repovac⁷⁵ ailesinin kızı Halida Hanım'la tanıştı. Birbirlerine Aliya'nın kendi ifadesi ile “kelimenin tam anlamıyla aşk, uğruna ölünecek bir aşk” âşık olmuşlardı.⁷⁶

Aliya çocukluğundan itibaren etrafının dikkatini çekecek şekilde sarı saçları ve gök mavisi gözleri ile çocuk güzeli diyebileceğimiz bir yaratılışa sahipti. Günlük tıraşına, giydiklerine dikkat ederdi. Lise ve üniversite yıllarında birçok kimsenin dikkatini çekmiş, ancak o gönlünü sadece Halida'ya kaptırmıştı. Ona güçlü bir sadakatle bağlanmış, bir ömür boyu aynı yastığa baş koyarak verdiği sözün arkasında durmuştu. Hapishane öncesi başlayan buluşmaları, görüşmeleri, hapis yıllarında da mektuplarla devam etmişti. Yazdıkları Mektuplar birbirlerine karşı duydukları aşk, sevgi, özlem dolu cümleler içeriyordu ve bu durum Aliya'ya güç, kuvvet veriyordu.⁷⁷ Birbirlerini daha iyi tanımaya vesile olan mektupları; sevgiyle, samimi duygularla ve hicran dolu ifadelerle yazıyorlardı. Aliya, mektuplarla ilgili şu ifadeleri kullanır: “Düşünüyorum da hapishanedeki sansürcüler, kulağa hoş gelen sözcüklerle dolu mektuplarımızı okurken oldukça eğlenmiş olmalılar. Ama bu bizi rahatsız etmedi. Ayrılık ve ıstırapların ancak daha da güçlendirebildiği mektuplarımızın dizginlerini bırakmıştık.”⁷⁸ Halida, görüş günlerinde mutlaka orada olur hasretle birbirlerine kavuşacakları günlerde neler yapacaklarını konuşurlardı.

İkinci dünya Savaşı devam ederken Macaristan'ı bombalamak üzere İtalya'dan kalkan savaş uçakları Saraybosna semasından geçerken sirenler çaldı. Çalan bu sirenler Halida ile Aliya için buluşma vakitleri anlamına gelirdi. Halk sirenleri duyar duymaz sığınaklara koşardı. Çünkü zaman zaman etrafa korku salmak için uçaklar bombalarını Bosna topraklarına bırakırdı. Bu duruma aldırış etmeyen hatta bunu maceraya dönüştüren iki kişi olarak Aliya ile Halida, boşalan Saraybosna sokaklarında birlikte yürür, parklarda oturup konuşurlardı.

⁷⁵ “Kanuni sultan Süleyman, Mohaç Savaşı sırasında gösterdiği kahramanlıklardan dolayı Bosna'daki Repovac ailesine berat madalyası ve beylik unvanı vermiş ve o zamanki Bosna'nın neredeyse yarısı bu ailenin idaresi altına girmişti.” Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegović*, s. 64.

⁷⁶ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegović*, s. 61-62.

⁷⁷ İsaković, *1925-2003 Biyografisi*, s. 152.

⁷⁸ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegović*, s. 62.

Evlilikleri 1949 yılında Aliya hapishaneden çıkar çıkmaz gerçekleşti. Halida Aliya'dan bir yaş küçüktü. Aliya eşini kendisiyle kıyaslayıp onun güzelliğiyle gurur duyardı.⁷⁹ Halida'nın nasıl birisi olduğunu kızı Leyla Akşamiya şöyle tarif ediyordu: “Halida Hanım; zeki, becerikli ve eşine sadık bir kadındır. Tüm işlerinde onun yanında olmuş, çalışmalarını desteklemekten geri durmamıştır. Bu çileli kadın çocuklarının kıyafetlerini de bir terzi gibi kendi elleriyle dikerdi.”⁸⁰

Aliya'nın çocukları konusu, onun nasıl bir eş olduğundan sonra bize nasıl bir baba hatta dede olduğunu anlamamız açısından önemlidir. Aliya henüz daha 31 yaşındayken iki kız bir erkek evlat olmak üzere üç çocuğa sahip bir babaydı. En büyük kızı Leyla 1950, ikinci kızı Sabina 1954, tek erkek evladı olan Bakir 1956'da dünyaya gelmişlerdi. Leyla'nın iki, Bakir'in ise bir kızı vardı. Tüm torunları kız olmuştu. Üç torunu hapisteyken dünyaya gelmişti. Bu durum onu ve çocuklarını üzmüş olmakla birlikte hapsin ağır şartlarına dayanma ve direnme gücü vermişti. Onun nasıl bir baba olduğunu bizzat çocuklarının ağzından ve Aliya hapisteyken çocukları ile mektuplaşmalarından öğrenmeye çalışmamız daha doğru bir yöntem olur. Oğlu Bakir İzzetbegoviç babasını kısaca şöyle tanımlar: “İnançlı bir Müslümandır ve erkek torun olmadığı için üzülen aile fertlerini yatıştırmak da ona düşer. O kendisini halkına ve inancına adamıştır.”⁸¹

Aliya'nın hayatı boyunca yaşamış olduğu zorluklardan herhangi birisi sıradan bir insanın başına gelecek olsa; kahrolur, hastalanır, hayata dair her şeyden uzaklaşırdı. En önemlisi içindeki tüm umutlarını yitirirdi. Ancak Aliya güçlü bir karaktere sahipti. O başına gelenlerin hepsinin bir sebebe istinaden geldiğini bilerek her sıkıntılı durumdan ders çıkartıp bir sonraki sıkıntıya daha güçlü bir şekilde dayanabilecek bir donanıma sahip olmuştu.⁸² Sorunların üzerine inatla gitmesi, pes etmemesi, sabırla kuşanmış olması elbette ki onda bulunan, Allah'a olan güçlü imanındandı.

Kızı Leyla Akşamiya babasına sürekli mektup yazardı. Bununla hem teselli bulur hem de hapisteki çok sevdiği babasına güç verirdi.⁸³ Leyla'nın yazdıklarında babasına olan sevginin boyutu ve ona karşı hissettiği hasretin derinliği görülebiliyordu. Zihni sürekli onunla meşguldü. Hatta bu durum rüyalarının konusunu bile yönlendiriyordu. Çoğunlukla onunla birlikte bir şey yapıyor olmanın güzelliği veya yapamıyor olmanın acısını hissediyordu. Yine babasına karşı büyük bir sevgiyle bağlı olan ve derin bir hasretle dolu olan kızı Leyla, babası hakkında şunları ifade etmişti:

⁷⁹ İsakoviç, 1925-2003 *Biyografi*, s.152.

⁸⁰ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 63.

⁸¹ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 73.

⁸² İsakoviç, 1925-2003 *Biyografi*, s. 160.

⁸³ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 74.

“İslam’ı en iyi şekilde yaşamaya çalışıyordu. Benzersiz bir lider, şefkatli bir babaydı bizim için. Bize karşı sert ve otoriter olmuştur ama asla özgürlüğümüzü kısıtlamamıştır. Hatalarımız karşısında sabırla konuşarak, ikna ederek, eğitici bir rol üstlenmiştir. Çocukken bize ceza vermek yerine ikna etme yöntemini denemiştir. Problemlerden kaçma yerine, her zaman sorunların üzerine giderek sabırla çözme yolunu seçmiştir. Şefkatli ama otoriter bir babadır. O aynı zamanda tüm Bosna halkının babasıdır.”⁸⁴

Evladlarını kendi başlarına karar alma yetenekleri gelişsin diye özgür yetiştirmişti. O çocuklarına fikirlerini savunmayı, kendi özgür iradeleriyle hareket etmeyi öğretmişti.⁸⁵ Bakir’in, babasının haksız yere cezaevine girmiş olması birden bire onu değiştirmiş içindeki azmi, mücadelecî ruhu ve kararlılığı ortaya koymasına sebep olmuştu. “Bir musibet bin nasihatten evladır” atasözü bir kez daha tecelli etmişti.

Çocuklar, dine dair bilgileri ve yapılması gerekenleri uygulamalı olarak evde anne ve babalarından alıyordu. Özellikle Ramazan ayı onlar için başka bir neşeli ve öğretici geçiyordu. Oruç tutmayı ve ailece sahur yapmayı çocuk yaştan itibaren öğrenmişlerdi. Ramazan onlar için aile içerisinde eşlerin birbirine yardım ederek birlikte nasıl mutlu olunabileceğinin ve öyle kalınabileceğinin göstergesi oluyordu.

Küçük kızı Sabina Berberoviç babasının nasıl bir adalete sahip olduğunu ve her konuda olduğu gibi savaş hukuku konusunda da kişiliğini oluşturan İslamî emirlerin yaşantısına nasıl sirayet ettiğini şu ifadelerle anlatır:

“Sırp larla Hırvatlar tüm özgür dünyanın gözleri önünde bizi yok etmek için katliamlara girişmişlerdi. Çocuklarımızı öldürüp kızlarımıza tecavüz ettiler. Oysa o günlerde Sırp lar, Boşnakların katliam yaptığını iddia ediyorlardı. Babamdan kendi komutanları arasından bazı askerlerin de Sırp lar gibi davranmak gerektiğini söyleyenler oldu. Ama o her zaman Kur’an’da size karşı savaşanlara karşı savaşın, yaşlı kadınlara, kızlara ve çocuklara dokunmayın eziyet etmeyin buyuruyor, mesajını anlatırdı. Biz onlar gibi olamayız, derdi.”⁸⁶

Aliya, çocuklarının eğitimine çok önem verirdi. Çocuklarının derslerine yardımcı olur, ders araç gereçlerinin seçimi için birlikte alış verişe giderlerdi. Okuldaki öğretmenleri ile görüşür, çocuklarını sürekli takip ederdi. Ayrıca Aliya “ailede görev paylaşımına dikkat eder, verilen bir işin mutlaka yerine getirilmesini beklerdi. Verilen sözde durulmasını ister, yerine getiremeyeceği sözü vermezdi.”⁸⁷ Aliya ailesine zaman ayırır özellikle yaz tatillerini fırsata çevirir onlarla birlikte seyahate çıkardı. Çocuklarının aklına gelip de sordukları tüm sorulara ciddiyetle cevap vermeye çalışırdı. Belki de çocuklarına bu düşkünlüğü onlardan uzak kalarak

⁸⁴ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 76-77.

⁸⁵ Ademi, Orçan, *Dostu Hasan Çengiç’le Konuşma*, s. 33.

⁸⁶ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 77-78.

⁸⁷ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s.78.

hapis yatmış olmasından geliyor olabilir. Sebebi her neyse, Aliya çocuklarını çok seviyor ve onları geleceğe hazırlamak için elinden gelen gayreti gösteriyordu. Kızı Sabina Berberoviç'in babasına yazdığı bir mektupta onun kızı olmanın nasıl bir ayrıcalık olduğunu şu kelimelerle ifade ediyor: "... Beni en çok mutlu eden şey, birinin bana -Aliya İzzetbegoviç'le bir akrabalığınız var mı?- diye sorması, benim de (babam) demem. Bu o gün bana yetiyor.”⁸⁸

Ailesinde başarılı olamayan, onlara karşı sevgi ve merhametle yaklaşmayan, huzurun temini için gerekli fedakârlığı göstermeyen bir baba tüm halkın “Babo”su olamayacağı gibi lideri de olamazdı.

1.4.5. Üniversite Yılları

Aliya, aktif hayatına mahkûmiyeti bittikten sonra kaldığı yerden devam etti. Hapis hayatı onu korkak ve pısırık bir insan haline getiremedi. Cesareti artarak daha kararlı bir insan oldu. Denilebilir ki; hapis hayatı gitmeye başladığı yolun gerçekten doğru bir yol olduğunu ve bu yolda devam etmesi gerektiğini ona öğretti. O dönemde GMH'nin liderlerinden olan hapiste de temasta olduğu Hasan Biber ile görüşmeye başladı ve bu süreçte çok aktif roller üstlendi.⁸⁹

GMH o sıralarda “Mücahit” adlı bir dergi çıkartıyor Aliya da orada yazılar yazıyordu. Yine ikinci bir dergi olan “Preporod” dergisinde de yazıları yayınlanıyordu.⁹⁰ Yazıların konusu daha çok Müslümanların uyanması, canlanması ve İslam'ın kendi içinde, tekrar güncel sorunlara çözüm bulacak yeni bir ihya hareketinin oluşması gerektiğine dairdi. Ancak Tito yönetiminin ne Genç Müslümanların ne de Aliya'nın peşini bırakmaya niyeti yoktu. Gençlerin oluşturmuş olduğu bu hareketten ve fikirlerinin yayılmasından endişe ediyor ve bunları büyük bir tehlike olarak değerlendiriyordu. Bunun için bu grubu tamamen yok etmeye kararlıydı. İlk önce Hasan Biber tutuklandı. Hasan Biber üzerinden onu itirafa zorlayıp Aliya'ya ulaşmak istiyorlardı. Amaçları onu tekrar hapse atmaktı. Çünkü onun fikirleri halkı yönlendiriyor, çeşitli konferanslarda yaptığı konuşmalar gençleri cesaretlendiriyordu. Hasan Biber ölümü pahasına dahi olsa dava arkadaşını satmadı ve onu ispiyonlamadı. Hasan Biber Haziran 1949'da yargılandı, ölüme mahkûm edildi ve aynı yılın Ekim ayında kurşuna dizilerek öldürüldü.”⁹¹

Bu dik duruşu, sadece Hasan Biber sergilemedi. Dostuna, dava arkadaşına ve en önemlisi davaya karşı sadakat nedir bunu gösteren ve bu uğurda şehit olan başkaları da vardı.

⁸⁸ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s.79.

⁸⁹ İsakoviç, *1925-2003 Biyografisi*, s. 153.

⁹⁰ Rahman Ademi-Mustafa Orçan, “Genç Müslümanlardan İsmet Kasumagiç ile Konuşma”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016c, s. 36.

⁹¹ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 67.

Onlardan biri de daha 20 yaşında cıva gibi bir delikanlı olan Nusret'ti. Daha birçokları tutuklanıp ya öldürüldü ya da uzun yıllar mahkûm edildi. Dışarıda kalanların bazıları bir daha geri dönmek üzere ülkeyi terk etti, bir kısmı ise kendi kabuklarına çekildi. Aliya'nın ifadesi ile: "Geride yalnızca düşünceyi birey olarak kendi içlerinde besleyip büyütmeyle devam eden üyeler kalmıştı."⁹² Aliya'nın ifade ettiği bu duruş bile aslında bir çabanın işaretiydi. Onlar elleriyle, dilleriyle yapamadıklarını -bir süreliğine- zulme ve zalime buğz ederek yapıyorlardı. 1980'e kadar gizli gizli buluşmaları devam etti. Tito'dan sonra kaldıkları yerden devam etmeleri, tekrar eski dostların küllerinden uyanıp Bosna'yı yok olmaktan kurtaracak kadrolar olmaları buna işaret etmekteydi.

Aliya, hızlı akıp geçen tüm bu zamanlarda okumayı ve yazmayı asla ihmal etmedi. "Bu benim gençlik ihtirasım, okul günlerimden beri hayalimdi"⁹³ dediği hukuk fakültesine henüz daha kaydolamamıştı. Ailesinin, babasının özellikle de bir avukat olan eniştesinin telkinleri onu bir anda ziraat fakültesine kaydolmaya itti. Daha çok sabıkalı olması ve Komünist yönetimin Müslüman bir eski mahkûmun rahatlıkla avukatlık yapmasına müsaade etmeyecekleri yönündeki telkinleri bu kararı istemeden de olsa almasına sebep oldu. O bu hayali kurarken, hukuku öğrenip gördüğü tüm adaletsizliklerle mücadele etmek istiyordu. Adalet, hak, hukuk adına pratiğini yaptığı çalışmaların teorisini de öğrenmek ve bunu her yerde savunmak onun en büyük amacıydı. Ancak, bu amacına üç yıl gecikmeli olarak ulaşabilecekti. İlk önce ziraat fakültesine kaydoldu. İstemeden okumuş olsa dahi üç yıl boyunca buradan mezun olacakmış gibi derslerine devam etti ve tüm derslerinden başarıyla geçti. Geçen bu üç yılı daha sonraki ifadelerinden anlıyoruz ki kayıp olarak görmedi. Çok farklı konularda, alan uzmanını dahi eleştiren ve o konuyla ilgili yeni bir felsefî yaklaşım ortaya koyabilen yapısının oluşumunda, bu fakültede de gördüğü derslerin etkisi vardı. O hangi alan olursa olsun mevcut olanı olduğu gibi kabul etmez; sebep ve sonuç ilişkileri üzerinde düşünerek, eleştirel bir yaklaşımla yeni sonuçlara varırdı.⁹⁴

Eşyanın tabiatı üzerine farklı açıklamalar yapabilmesi daha çok ziraat fakültesinde gördüğü matematik, jeodezi, kimya gibi derslere zevkle katılmış olmasına bağlanabilir. Klasik öğrenci yaklaşımı (not alma-sınıf geçme) üzerine çıkıp bu konularda kafa yormuş, derin ilgi ve merakı sayesinde söz söyleyebilecek konuma gelmiştir. Bu durumu anlamaya çalışırken; bu fakülteye istemeden gelmiş ve okumuş olmasını göz ardı etmeden değerlendirmemiz daha doğru olacaktır.

⁹² Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegović*, s. 68; İsaković, *1925-2003 Biyografi*, s. 153.

⁹³ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegović*, s. 69.

⁹⁴ Gençoğlu, *Bir Eğitimci Olarak Aliya İzzetbegović*, s. 404.

1953 yılında artık içindeki devi daha fazla baskılayamadı ve hayalim dediği hukuk fakültesine geçiş yaptı. Ortak temel dersleri verdiği için 3. sınıftan başladı. Hukuk kitaplarını okurken önemli gördüğü yerlerin altını çizip daha iyi anlamak için sürekli hocalarıyla fikir teatisinde bulundu. Onun en temel özelliği -dinî konularda da böyleydi- teorik olarak öğrendiği bilgilerin karşılığını pratik hayatta arıyor olmasıydı.

1.4.6. Meslek Hayatı

Aliya'nın liseyi bitirir bitirmez evlenmesi ona üniversiteyi okurken iş hayatına atılmayı zorunlu kıldı. Hem okudu hem de ailesinin geçimini sağlamak için çalıştı. Daha önce belirttiğimiz gibi bitirdiği okuduğu lisenin temel özelliği oradan mezun olanların işsiz kalmamasıydı. Aliya, lise diplomasının sayesinde 1953 ile 1960 arası, yedi yıl boyunca Karadağ'da büyük bir baraj inşaatında çalışmaya başladı. Cezaevinde çalışıp da öğrenmek zorunda kaldığı ağaç işleri ve inşaat işlerindeki taş ustalıkları kendisine daha o yıllarda bile bir iş tecrübesi kazandırmıştı.⁹⁵

İş iştir ve her işin, her mesleğin insana farklı tecrübeler kazandırdığı kesindi. Aliya açısından yapılması gereken bir işin olması bunun fırsata dönüşmesi demektir. Bu işi yapacak insanların çok farklı karakterde olmaları ve aynı zamanda birlikte çalışmak zorunda kalmaları; sonucu itibarıyla insanları tanıma ve yönetme konusunda farklı deneyimler yaşamasına sebep olacaktı. O sıralarda yapımı devam eden hidro elektrik santralinde şantiye şefi olarak çalışıyordu.⁹⁶ İşçilerin bir köle gibi sabah saat 4'ten akşam saat 10'a kadar çalıştırıldıklarına şahitlik etmesi komünist bir rejim uygulayan Tito'nun ne kadar zalim ve diktatör bir yönetici olduğunu bir kere daha anlamasına sebep oldu. Komünizm, işçilere mutluluk değil sadece köle gibi çalışıp ruh gibi yaşamının ötesinde bir şey vermiyordu. Lise yıllarında yaptığı öğrenci liderliğinden biraz farklıydı ancak orada kazandığı tecrübe burada çalışırken işine yaradı. Barajda çalışırken yeni tecrübeler elde etti. Bir şirket nasıl yönetilir, insanların sorunları nasıl giderilir, talepleri nasıl karşılanır gibi farklı konularda deneyimleri oldu. Kazandığı bu her iki tecrübe hayatı boyunca ona çok yardımcı olacaktı.

1956'da hukuk fakültesini bitirdikten sonra stajını da tamamlayarak avukat olmayı hak etti. Bununla birlikte ayrı bir büro açıp avukatlık yapmayı istemedi. Adaletsiz kanunlarla yönetilen ve hukuksuzluğun çok fazla olduğu bir ortamda haksızlıklara dayanamaması bu mesleği yapmaktan onu uzak tuttu. Ancak diploması sayesinde bir ek gelir kapısı olarak bazı şirketlere hukukî danışmanlık yaptı. Eşi Halida bir ev hanımıydı ve onun bu ailede aldığı yük; üç çocuğunu iyi bir aile eğitimiyle hayata hazırlamaktı. Evin mutluluğu, huzuru onun dikkatli,

⁹⁵ İsakoviç, 1925-2003 Biyografisi, s. 153.

⁹⁶ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 82.

hassas bir eş ve anne olmasından geçiyordu. “Her liderin arkasında güçlü bir eş vardır” ifadesini doğrulayan bir yapıya sahipti.

Aliya’nın devlet memurluğu tecrübesi de vardı. 1963 yılından emekli olduğu 1981 yılına kadar Yugoslavya Devlet Demir Yollarında avukat olarak çalıştı. O dönemlerde devlet, kendi çalışanlarından bilet ücretlerinin sadece yüzde onunu alıyordu. Bu sayede birçok Avrupa ülkesinin başkentini gezmiş hatta İstanbul’u bile hanımıyla birlikte ziyaret etme imkânı bulmuştu. Çok zengin bir aileden gelmesine rağmen daha sonra yaşanan ekonomik sıkıntılardan dolayı bu zenginlikten kendisine herhangi bir miras kalmadı. Aliya bir işçi olarak barajda çalıştığı yıllarda biriktirdiği parayla ancak mütevazı bir ev sahibi olabildi.⁹⁷

1.4.7. İkinci Hapishane Tecrübesi

İkinci Dünya Savaşı bitiyor ve Yugoslavya’da Tito dönemi başlıyordu. Ekonomik olarak ciddi bir darlık yaşanıyor. Halk sınıflara ayrılmıştı ve üçüncü sınıf kabul edilen geniş halk kitleleri ciddi bir yoksulluk içerisinde çırpınıyordu. Bütün bunlar yaşanırken ideolojik (komünist ideoloji) bir sistem kurma çabasında olan Tito bunu gerçekleştirmek için halkı baskıyla yönetiyor, karşı görüşte olan insanları ve grupları sindirmek için tutuklamaları sürdürüyordu. Bu durum bir polis şefliği yönetimi şeklinde 21 yıl boyunca, 1966’ya kadar sürüyordu. 1975’ten sonra sistemde bir yumuşama dönemi başlamış olsa da ekonomik dar boğaz ve dış borç yükü artmış olmakla birlikte hala konuşma özgürlüğü konusunda sıkıntılar devam ediyordu.⁹⁸

1969 yılında yazımına başladığı ve 1970 yılında tamamladığı 40 sayfalık “İslam Deklarasyonu” adlı eserini kitaplaştırdı. Bu eser daha sonra onun tutuklanmasındaki ana delillerden biri olarak sayıldı. Tito’nun ölümü (1980)’nden sonra Müslümanlara karşı baskılar arttı ve 1983’te Aliya tutuklandı. Aliya ile birlikte farklı yerlerde yüzlerce kişi daha gayri hukukî yöntemlerle içeri atıldı. Tezgâh hazırlandı ve yalancı şahitlerle birlikte düzmece yargılamalar başladı. Yargılamalarda Aliya, devrimcilerin grup lideri olarak öne çıkartıldı. Bunu delillendirmek içinse “İslam Deklarasyonu” adlı kitabından belirli bölümler cımbızlandı ve sonuçta Yugoslavya Devleti’ne karşı çalışma yapan kişi olarak suçlandı. Davanın adı “Saraybosna Davası” idi. İktidarı ele geçirmek için yayınlar yaptıkları, siyasi bir hareket oldukları, yeterince güçlendiklerinde devrim yapmak istedikleri gibi iddialarla suçlanmışlardı. Aynı zamanda “İslam Deklarasyonu adlı kitap bu amaçla yayınlamış ve birçok dile

⁹⁷ Yorulmaz, Bilge Lider Aliya İzzetbegović, s. 85; Muharrem Sevil, “Kadeh Bağını Kıran Dedo” *Uluslararası Aliya İzzetbegović Sempozyumu*, 11-12 Ekim 2008, Editör: Ömer Hakan Özalp-Kenan Gültürk, Etkin Ajans, İstanbul, 2010, s. 41.

⁹⁸ İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 27.

çevrilmiştir” dendi ve uluslararası bağlantıları olduğu yönünde suçlamalar mahkemeye değerlendirilmeye alındı.⁹⁹

Mahkemede birçok usulsüzlük olmuş ve insanlara zorla yalancı şahitlik yaptırılmıştı. Otuz altı şahitten yirmi biri zorlama olduğunu mahkemede dile getirmelerine rağmen, savcı bunu dikkate almamış ve onların mahkeme öncesi vermiş oldukları ifadeleri doğru olarak kabul etmişti. Sonuçta mahkeme Aliya’ya, on dört yıl diğerlerinin her birine de beşer, altışar, yedişer yıl olmak üzere toplam doksan yılı bulan hapis cezası vermişti.¹⁰⁰ Mahkeme çok ilginç bir şekilde şahitlerin son beyanlarıyla ilgili şu açıklamayı yapmıştı: “Mahkeme, adı geçen şahitlerin mahkeme öncesi tahkikattaki beyanlarını esas almıştır; çünkü duruşmalar sırasında ifadelerindeki değişikliklere dair açıklamaları kabul edilemez ve mantık dışıydı.”¹⁰¹ Savcı mahkemeden tüm sanıkların suçlu bulunmasını talep ederken açıklamasını şu şekilde delillendirmişti:

“İslam Deklarasyonu toplumsal düzenimizin toplumsal değerlerine yönelik bir saldırıdır. İçinde mutlak bir tehlike, yazılı ve sözlü suç, karşı-devrimci etkinliklere ilişkin bir bilinç yatmaktadır. Bu son zikredilen eylemlerin, düşman propagandası ile bazı benzerlikleri vardır. Ancak bu, karşı-devrimci devrimci etkinliklere daha yakın olan bir kesintisiz eylem ve yoğun propaganda vakasıdır.”¹⁰²

Aliya yargılamanın sonucunu bilmekle birlikte mahkemenin tutumunu eleştirmek amacıyla savcının ileriye sürdüğü garip gerekçelere şu meşhur cevabı vermişti:

“Yugoslavya’yı seviyorum ama onun yönetimini değil. (...) bütün sevgimi özgürlüğe veriyorum ve geriye yetkililer için bir şey kalmıyor. Ben, bu ülkenin yasalarını çiğnemiş olmaktan yargılanmıyorum. Çünkü böyle bir şey yapmadım. Ben aramızdaki tekil iktidar sahiplerinin, izin verilmiş ve yasaklanmış olana ilişkin kendi standartlarını, Anayasayı ve yasaları dikkate almaksızın empoze etmelerine yarayan yazılı-olmayan kuralları ihlal etmiş olmaktan dolayı yargılanıyorum. Nereden bakılırsa bakılsın, yazılı-olmayan bu kuralları vahim bir biçimde ihlal ettim. Bu itibarla beyan ederim ki: ben bir Müslümanım ve öyle kalacağım. Kendimi dünyadaki İslam davasının bir neferi olarak telakki ediyorum ve son günüme kadar da öyle hissedeceğim. Çünkü İslam için güzel ve asil olan her şeyin diğer adı; dünyadaki Müslüman halklar için daha iyi bir gelecek vaadinin ya da umudunun, onlar için onurlu ve özgür bir hayatın, kısacası benim inancıma göre uğrunda yaşamaya değer olan her şeyin adıdır.”¹⁰³

Yüce Allah Bakara Suresi 216. ayet-i kerimesinde mealen ifade ettiği gibi; “Savaş, hoşunuza gitmediği halde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş

⁹⁹ İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 37; İsaković, *1925-2003 Biyografi*, s. 154.

¹⁰⁰ Yorulmaz, Bilge Lider Aliya İzzetbegović, s. 130.

¹⁰¹ İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 46.

¹⁰² İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 49.

¹⁰³ İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 49-50.

görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”¹⁰⁴ Aliya, hayır ile şerrin ne olup ne olmadığını ve ayette geçen konunun sürekli her insanın hayatında tekrar tekrar tecelli ettiği gerçeğini fark etti. Bunu hapis hayatında daha derin bir şekilde görebilme imkânı buldu. İlk bakışta hoş olmayan, kabullenilmesi zor olan, katlanılması imkânsız görünen bir durum hayra tebdil oldu. Aliya ikinci hapis hayatı sona erdiğinde öncesinde olduğu gibi bir kez daha güçlenerek çıktı. Haksızlığa karşı sabretti, pişmanlığı ifade edecek özür beyanı karşılığında affedileceği imkânına karşı direndi. Kendisini yakan eşine, çocuklarına ve torunlarına karşı hissettiği hasret acısını onlardan gelen mektuplarla dindirdi.¹⁰⁵

İlkelerine bağlılığı ve istikrarı, onu sonrasında ülkesini yok olmaktan kurtaracak kararlı bir siyaset adamı ve lider haline getirmiştir. Taşıdığı bu ruh; tüm Bosnalılar ve onun kitaplarını okuyan herkes için bir aydınlanma feneri olmuştur. Bu fener günümüz neslini de bizlerden sonra gelecek nesilleri de aydınlatmaya devam edecektir. Aliya inananların tarihten aldığı ruh ile hapishaneyi çok farklı bir açıdan tarif etmiştir.

“Meşhur bir film yönetmeni, “Bir insanın çok okuyabilmesi için ya çok zengin ya da çok fakir olması gerekir” demiş. Şunu eklemek isterim: Ya da bir mahpus (benim durumumdaki gibi). Hapisteyken yaşama arzusunda asla bir eksilme hissetmedim, fakat sık sık ölümün çok uzakta olmadığını bilecek kadar yaşlandığım gerçeğiyle teselli bulduğumu fark ettim. Bu düşünce bana rahatlama sağlıyordu. Onu büyük bir sır gibi sakladım”¹⁰⁶

Yaşama arzusunun yok olmadığını söylerken yaşlandığına dair hissini ifade etmesi bir ikilem yaşadığına dair işaret verebilir. Bu farklı düşüncelerin aynı anda bulunması bizi zihin dünyasının karışmış olabileceği algısına götürebilir. Ancak o son tahlilde hapishaneyi çile çekilecek bir mekândan çıkartıp her açıdan bir üretim üssü haline getirebilmeyi başarır. 1984 yılında ikinci kitabı olan “Doğu ve Batı Arasında İslam” adlı eserinin çalışmalarını tamamlar ve Kanada’daki bir arkadaşı kanalıyla Amerikalı bir yayıncıya kitabı yayımlatır.¹⁰⁷

Aliya’nın hem birinci hem de ikinci hapishane hayatı onun fikirlerinin olgunlaşmasına, entelektüel birikimine önemli katkı sağladı. Konuşması yasaktı ancak düşünmesinin, tefekkür etmesinin önünde hiçbir engel yoktu.¹⁰⁸ Yine bu yıllarda “Özgürlüğe Kaçışım” adlı eserini yazdı. Aliya bu kitabı oluştururken burada okuduğu kitaplar ve yazarlar

¹⁰⁴ Bakara 2/216.

¹⁰⁵ İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 65.

¹⁰⁶ Aliya İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017c, s. 9.

¹⁰⁷ İsakoviç, *1925-2003 Biyografi*, s.155.

¹⁰⁸ İsmail Bardhi, “Aliya İzzetbegoviç-Bir Dindar ve Din Eğitimsi” *Uluslararası Aliya İzzetbegoviç, Sempozyumu, 11-12 Ekim 2008*, Editör: Ömer Hakan Özalp-Kenan Gültürk, Etkin Ajans, İstanbul, 2010, s. 123.

hakkındaki düşüncelerini küçük küçük notlar halinde kaleme aldı ve mahkûm bir arkadaşının aracılığıyla dışarı çıkarmayı başardı. Onu diğer fikir adamlarından ayıran en temel özelliği, sadece bir teorisyen olmamasıydı. Onun farkı; düşündüklerini, konuştuklarını ve yazdıklarını kendi pratiğinde bizzat yaşayarak göstermesi, hayatına tatbik ederken bir bedel ödenecekse bunu ödemiş olmasıydı.

Hapishanede yaşamış olduğu tecrübeler fikir dünyasının zenginleşmesine, ilm-i siyasetteki bilgeliğine katkı sağlamıştı. Foça hapishanesinde katillerin bulunduğu koğuştaki kalmış olması başlangıçta ürkütücü olabilir ancak o bu duruma faydalı yönlerinden bakabilmişti. Katillerin bulunduğu koğuştaki düşmesi sanılanın aksine bu insanların da bir yürek taşıdığı ve her birisinin anlaşılabilir bir hikâyesi olduğu gerçeğini ona göstermişti. Hırsızların, soyguncuların aksine katillerin suçlu olmakla birlikte aslında onların hakarete, haksızlığa, zorbalığa tahammül edememiş onurlu ve karakter sahibi insanlar olduklarını öğrenmişti.¹⁰⁹

Onun suçlular, özellikle de katiller konusuna yaklaşımını değerlendirmemiz ilk önce bize nasıl mütevazı bir kişiliğe sahip olduğunu fark etmemizi sağlar. Gerçekte suçlu olup olmadıklarına, toplumun hangi kesiminden gelip gelmediklerini bakmaksızın kader ortağı olduğu bu kişilerin dertlerini dinlemesi ve çareler üretmesi onu farklı bir yere oturtur. Aliya bir psikolog gibi davranır, onları dinler ve onlara bir derviş edasıyla en fazla ihtiyaç duydukları şey olan umudu verir. Hiçbir şey görüldüğü gibi değildir. Olayları anlamak için sebep sonuç ilişkisine bakmanın hikmetini belki de katillerin davranış psikolojilerini incelediğimizde daha iyi anlayabileceğimiz örneklemesini yapar.

Dinlediği her hayat hikâyesi ona farklı bir öğreti gibi gelmiştir. Bu durumu yadsınamış bulunduğu koğuşun, dışardaki hayattan bir kesit ve burada bulunanların dışarda olanların bir parçası oldukları gerçeğini aklından çıkarmamıştır. Aliya bu ortamda ileride kendisine çok lazım olacak bir gerçeği fark etmiştir. Her çeşit farklılığın bir zenginlik olduğunu ve insanların bu farklılıklarıyla bir arada yaşaması gerektiği düşüncesini derinlemesine öğrenmiştir. Hapishane ona daha önce okuyup öğrendiği ancak yeniden anlam kazanan bir takım kavramlar üzerinde daha fazla tefekkür etmesi gerektiğini, bunların yerli yerinde olmaması halinde nasıl bir felaketle karşılaşabileceğini göstermiştir. Hak, hukuk, eşitlik, adalet, kader, sabır, umut, iyi-kötü, suç-ceza, özgürlük, siyaset, inanç gibi kavramlardan neşet eden ilkeler her daim insanlığın denge kotları olmuştur.

Aliya bir olayın ancak tecrübe edilince (özellikle hikmetinin) anlaşılacağı gerçeğini hapis tarifinde yapar. Ona göre hapis: “acı verici şekilde kökten” olduğu

¹⁰⁹ İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 486; İsakoviç, *1925-2003 Biyografi*, s. 159.

söylenebilecek farkına varışları mümkün kılar.¹¹⁰ Suçlunun suçunu fark etmesi ve hızlıca dönebilmesi ancak yaptığıın karşılığında cezasını çekmek için kaldığı hapis gibi bir ortama bağlıdır. Ceza-hapis gibi bir durumun olmaması belki de kişilerin suçunu fark etmeden yaşamasına hatta daha farklı suçlar işlemesine sebep olabilir.

Aliya'nın eşine ve çocuklarına duyduğu hasret ve hapisanenin olumsuz koşulları zaman zaman onu umutsuzluğa sevk etmiştir. Ancak çocuklarından aldığı mektuplar umutlarını yeşertmiş, direncini artırmıştır. Bosnalı bir grup aydın tarafından Aliya'nın tutukluluk sürecinin sona ermesi veya kısaltılmasına dair mektuplar kaleme alınmış ve bunların etkisiyle Aliya'nın mahkûmiyeti on dört yıldan on iki yıla düşürülmüştür. Kendisinin mahkemenin usulüne, içeriğine ve usulsüzlük yapıldığına dair verdiği yazılı savunmalar sayesinde mahkûmiyeti on iki yıldan dokuz yıl ağır cezaya indirilmiştir. Yugoslavya Cumhurbaşkanı'nın affi ile yaklaşık beş yıl sekiz aylık mahkûmiyeti 25 Kasım 1988 tarihinde son bulmuştur. Fiiliyatta on dört yıllık cezasının sadece beş yıl sekiz ayını hapiste geçirmiştir. Ayrıca Yugoslavya Cumhurbaşkanı'nın Aliya'yı affetmesine; bazı demokratik Batılı ülkelerin ve özellikle ticari konularda ilişkide olduğu İslam ülkelerinin baskısı da sebep olmuştur denilmektedir.¹¹¹

O hayatının tümünde ilkelerine bağlı yaşamıştır. Yapılan yanlışları affetmek gerekir ancak unutmanın mümkün olamayacağını hatta unutmamak gerektiği ilkesini bizzat yaşantısında örnekleyerek anlatmıştır. Cumhurbaşkanı olduktan sonra yaşadıklarını bir insan olarak göz ardı etmemiş; fakat bir siyasetçi olarak affetmiş ve kendisine adaletsiz bir şekilde davrananlara karşı herhangi bir adaletsizlik yapmamış ve onların birçoğunu aynı görevinde devam ettirmiştir. Yaşananların unutulmayacağını bize şu sözlerle anlatır:

“Ruh da beden kadar acı çeker. Tıpkı kötü havalarda eski yaraların azması veya kemiklerinizin uzun bir hayat boyunca topladığınız ve sadece kısa bir süre için unutmuş olduğunuz darbelerden dolayı sızlanmasında olduğu gibi, eski ve uzun bir süre unutulmuş tüm acıların ve yaraların da “tutuştugu” günler vardır. O günlerde gergin ve içinize kapanık olursunuz; ruhunuzda yeniden açılan yaralar, hiçbir şeyin kaybolmadığını, ortadan kalkmadığını, tüm acıların ve kötü hatıraların zerre kadar yok olmadığını hatırlatır size. Onlar tıpkı bu kez olduğu gibi sadece bir an uzaklaşır, dibi görünmez bir derinliğe çekilirler ve siz onları arkanızda bırakırsınız. Gelecek sefere kadar.”¹¹²

¹¹⁰ İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 9.

¹¹¹ Eliaçık, *Aliya İzzetbegović*, s. 6; İsaković, *1925-2003 Biyografi*, s. 162.

¹¹² İzzetbegović, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 33.

1.4.8. Bosna Savaşı

19. yüzyılda teorisi oluşturulan Komünizm, yirminci yüzyılın başında ilk defa Sovyetler Birliği'nde bir devletin resmi ideolojisi haline geldi. Daha sonra doğu bloğu diye adlandırılan devletler bu ideolojiyle yönetilmeye başlandı. Alternatif bir sosyal düzen ve devlet anlayışı öneriyordu. Ancak yirminci yüzyılın sonuna doğru tüm dünyada olduğu gibi Yugoslavya'da da çöküş sürecine girdi. İnsanın yaratılış tabiatına aykırı olan bu ideolojinin halkları daha fazla yönetmesi ve devletleri yönlendirmesi düşünülemezdi.

Aliya'ya göre Yugoslavya'da çöküşü hızlandıran iki temel sebep vardı; gelişen kapitalizm karşısında işlemeyen sosyalist ekonomi ve diğer halkları bastırıp yok sayacak Sırp hegemonyası.¹¹³ Buna artan milliyetçilik duygularının hortlaması da eklenebilir. Artık soğuk savaş dönemi bitiyor, doğu bloğunu oluşturan birçok devletin kaderi yeniden tayin ediliyordu. Yugoslavya, devlet olarak yıkılırken içerde yeniden doğuşun sancıları başlıyordu. Ülke genelinde yeni siyasi partiler kuruluyordu. Aliya partiyi kurma fikrini cezaevindeyken düşünüyor, komünizmin bir gün çökeceğini ve buna hazırlık yapmaları gerektiğini hesaplıyordu. Çok fazla zaman geçirmeden Boşnakları yani Müslümanları bir araya getirecek bir parti kurulmalıydı. Birlikte olmak güçlü olmalı, bunun için Aliya eskiden beri dava arkadaşlığı yaptığı Genç Müslümanlar Hareketindeki dostlarıyla cezaevindeyken planlar yaptı.¹¹⁴ Dava adamlığındaki kalitesi kendisini vefa imtihanında gösterdi. Arkadaşları ile çıktıkları yola birlikte devam edeceklerdi.

Aliya ve arkadaşları SDA (Demokratik Eylem Partisi)'yı 1989 Kasım ayında kurdu. Aliya SDA'yı “fakir halkın partisi”¹¹⁵ olarak tarif ediyordu. Müslümanların kurduğu bir parti olmakla birlikte parti programını ve amacını kabul eden tüm Bosna vatandaşlarını kapsıyordu.¹¹⁶ Tüm halkların ve dinlerin birlikte yaşayabilecekleri siyasi bir atmosfer oluşturmak istiyordu. Partiye, Endülüs Müslümanlarının kullandığı yeşil zemin üzerinde hilal ve yıldızın bulunduğu sembolü amblem olarak seçti. Bosna savaş öncesi bağımsızlığını ilan ettiğinde ise, amblem değiştirilerek zambak figürlü beyaz bayrak tercih edildi.¹¹⁷

Bu sırada “Büyük Sırbistan” hayalleri kuran Slobodan Miloseviç Sırbistan'ın, “Büyük Hırvatistan” hayalleri kuran Franjo Tudjman ise Hırvatistan'ın devlet başkanlığını yapan iki aşırı milliyetçi lideridir. Onların da desteğiyle Bosna'daki Sırp ve Hırvatlar kendi partilerini

¹¹³ Aliya İzzetbegović, *Kendi Kaleminden Aliya İzzetbegović: II. Endülüs Soykırımına Geçit Vermeyen Bilge Adam*, çev, Alev Erkilet-A. Demirhan-H. Öz, Dergâh Ofset, İstanbul, 2003, s. 60.

¹¹⁴ Eliaçık, *Aliya İzzetbegović*, s. 62.

¹¹⁵ İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s. 55.

¹¹⁶ İsaković, *1925-2003 Biyografisi*, s. 163.

¹¹⁷ Mahmut Hakkı Akın-Faruk Karaaslan, *Özgürlük Mücadelesi ve İslam Düşünürü Aliya İzzetbegović*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2015, s. 21; İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 93.

kurdular. Sırp SDS adlı Sırp Demokratik Partisi'ni oluştururken, Hırvatlar da HDZ adında Hırvat Demokratik Birliği'ni oluşturdular.¹¹⁸

Seçimler 18 Kasım 1990'da yapıldı. Müslümanları temsil eden SDA toplam 240 sandalyeden 86'sını kazanarak zafer ilan etti. SDA partisi parlamentodaki yerlerin %34'ünü, SDS %31'ini, HDZ %17'sini ve diğerk muhalefet partileri de %16'sını kazandı. Yönetim, koalisyon kurularak oluştu ve Cumhurbaşkanı makamına Aliya İzzetbegović'i seçti.¹¹⁹

Yapılan bu referandum Bosna tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu. Avrupa ve Amerika çok net bir şekilde bağımsızlık ilanını kabul edeceklerini duyurmuşlardı.¹²⁰ Aliya Yugoslavya'nın dağılmaması ve birliğinin korunması için çokça mücadele etti. Ancak doğudan esen ayrılık rüzgârları ile oluşan kıvılcım çıkarttığı yangınla Yugoslavya'yı da kasıp kavurmaya başladı.¹²¹ İlk olarak 2 Temmuz 1990 yılında Slovenya bağımsızlık yönünde karar aldı, 23 Aralık 1990 tarihinde yapılan referandumda Sloven halkının %88'i bağımsızlıktan yana oldu. Slovenler bağımsızlık ilanını ise 25 Haziran 1991 tarihinde yaptı.

Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünü korumak amacıyla bağımsızlık ilanından iki gün sonra Sırp, Yugoslav Halk Ordusunun (JNA) desteğiyle, Slovenya topraklarına girdi. Ancak savaş sadece 10 gün sürdü ve ordu geri çekilmek zorunda kaldı. Modern silahlara sahip, askeri açıdan güçlü ve bu bölgede homojen bir yapıya sahip tek etnik millet olan Slovenler, Yugoslavya devletinin açmış olduğu savaşlardan en az zararlı çıkmayı başararak bağımsız bir ülke kurdu.¹²²

İkinci olarak Hırvatlar bağımsızlıklarını ilan etti. Ancak bu bölgede sadece Hırvatlar yaşamıyordu. Sırp,ların da yoğunluklu olarak buralarda yaşıyor olması, Hırvatistan açısından zorlu bir savaş sürecinin oluşmasına sebep oldu. Hırvatların elinde güçlü silahlar vardı. Başlamış olan kaos hem Hırvatların hem de Sırp,ların Bosna üzerinde (maziden gelen) hak iddialarının hortlamasına ve kendi aralarındaki savaşın zaman zaman kızışmasına zaman zaman da durmasına, hatta güçlerini birleştirip ortak düşman olan Müslümanların üzerine birlikte gitmelerine yol açtı. Aliya, bu durum karşısında artık Yugoslavya'nın içerisinde kalınamayacağını, bunun Yugoslavya'nın değil "Büyük Sırbistan'ın" içinde köle olarak

¹¹⁸ Mehmet Akif Erbaş, "İğman Dağı Gibi Adam Aliya İzzetbegović", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016, s. 651.

¹¹⁹ İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 96; İsaković, 1925-2003 *Biyografi*, s. 167.

¹²⁰ Ademi, Orçan, *Dostu Hasan Çengiç'le Konuşma*, s. 30.

¹²¹ Halil Ünal, "Adil Savaş ile Adaletsiz Barış Arasında Aliya İzzetbegović", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016, s. 108-109.

¹²² Koray Erdoğan, , *"Yugoslavya'nın Dağılma Sürecinde ABD ve Bosna-Hersek Krizi"*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2004, s. 38.

kalmayla eş değer olduğunu şu şekilde ifade edecekti: “Büyük Allah’a yemin ederiz ki köle olmayacağız.”¹²³

Avrupa Topluluğu (AT) ve Amerika Birleşik Devletleri (USA) Slovenya ve Hırvatistan’ın bağımsızlık ilanını kabul etti (15 Ocak 1992). Bu güçler ikiyüzlü bir tavır ile Bosna Hersek ve Makedonya’nın bağımsızlık ilanını referandum şartına bağladılar. Onlara göre referandum sonuçlarının bağımsızlıktan yana çıkması mümkün değildi. Zira Birleşmiş Milletler (BM) referandumda %60’ın üzerinde bir oranı kabul ediyordu. O dönemde Bosna nüfusunun %52’si Müslüman, %30’u Sırp, %17’si Hırvat ve diğer etnik unsurlardan oluşuyordu.¹²⁴

Seçim yapıldı ve oy kullananların toplam sayısı 3.253.847 açıklandı. Bu seçmenlerin %63,4’ü referanduma katılmış anlamına geliyordu. Seçim sonucunda “evet” diyenlerin oranı %99’dur. Referandum sonrasında 6 Nisan 1992’de ilk olarak AT ertesi gün USA Bosna-Hersek’i tanıdı.¹²⁵ Aliya Bosna’nın bağımsızlığı ve referandumla alakalı olarak daha önce bahsettiğimiz “Bosna Fikri” üzerinden yeni tarifler getirdi. Bosna’nın çok dinli, çok etnikli ve çok kültürlü bir birlik olarak tarihi formüle zaten sahip olduğu ve bunun bozulmaması gerektiğini çokça ifade etti.¹²⁶ Bu bağlamda Yugoslavya’daki birliğin devam etmesi gerektiğini anlatmak amacıyla Avusturya’dan başlayarak İran ve Türkiye gibi birçok ülkeye yurt dışı ziyaretler gerçekleştirdi.¹²⁷ Ancak Aliya’nın bu samimi yaklaşımı yerine çok geçmeden içeride kapı komşuları olan Sırlar, Sırbistan ve Karadağ (o günkü Yugoslavya)’ın desteğiyle savaşı başlattılar. Sırlar, Bosna-Hersek’in Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)’na ve BM üyeliğine alınmasıyla çılgına döndüler ve savaşı daha acımasız boyutlara taşıdılar.¹²⁸

Bu savaş yaklaşık 3,5 yıl (Nisan 1992- Ekim 1995) sürmüştür. Savaşın en zorlu yılları 1993 senesi olmuştur. Çünkü bu sene hem Sırlarla, hem Hırvatlarla, hem de Çetniklerle (Sırp milisler) işbirliği yapan Boşnaklarla savaşılmıştır.¹²⁹ Savaşın tahlilini, sebep ve sonuçlarını, sürecini, yaşananları; uzun uzun yazmak mümkün ancak araştırmamızın asıl konusunu kaçırmadan sadece birkaç mevzuyu kısa kısa değerlendirmeler yaparak ele almamız daha doğru olacaktır.

¹²³ İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s. 20-56.

¹²⁴ Fatih Ali Hasaneyn, “İzzetbegović’in Dostu Fatih Ali Hasaneyn İle Konuşma”, çev. Elvan Büşra Yenigün, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016, s. 614.

¹²⁵ İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 126.

¹²⁶ İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s. 53-54.

¹²⁷ İsaković, *1925-2003 Biyografisi*, s. 169.

¹²⁸ İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s. 63.

¹²⁹ Ademi, Orçan, *Nihad Halilbegović ile Konuşma*, s. 66.

BM Güvenlik Konseyi'nin Eylül 1991'de Yugoslavya üzerine uyguladığı silah ambargosu savaşın oluşturacağı felaketin boyutlarını azaltmaya yarayacaktı. Ancak bu sadece Sırp'ların işine yaradı. Yugoslavya 40 sene boyunca Avrupa'nın 4. dünyanın 6. büyük ordusu olarak zaten yeterince silah depolamıştı ve bu silahların tamamı Sırp'lara kaldı.¹³⁰

Kendilerini savaşa değil barışa hazırlayan Müslümanların karşısındaki Sırp'ların savaşı hangi şartlarda devam ettirdiğini anlamamız açısından Aliya'nın "Adalet korkunç bir adaletsizliğe dönüştü" sözü önemliydi. Müslümanların elleri kolları bağlandı, savaşın kısa zamanda biteceği tahmini zaman içerisinde korkunç tabloların olduğu uzamalara sebep oldu.¹³¹

Askeri donanım açısından zayıfta olsa sayısal olarak kısa zamanda 200.000 kişilik bir ordu kuran Müslümanlar, Sırp'ların savaşın hemen başında, kısa zamanda Bosna-Hersek'i yok etme hayallerini kursaklarında bıraktı. Kurtuluş savaşları zordur ancak kaybedilmesi de zordur gerçeği kısa zamanda toparlanarak ispatlandı.¹³² Bu sırada taraflar arasında birçok görüşme yapıldı, (sözde) barış planı hazırlandı ancak Sırp'lar, savaşı kazanma ve Müslümanları tamamen yok etme konusunda kendilerine aşırı derecede güvendikleri için savaşın sürdürülmesini tercih etti. Yine Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), BM, AT gibi toplulukların ikircikli tavırları iyice gün yüzüne çıktı. Batı burada yaşananları görmezlikten gelerek savaş tanımına yeni bir boyut getirdi. Savaş artık insanlık için en kötü senaryolardan birini ifade etmek yerine Batı tarafından bir silah olarak kullanılan ve insan haklarını koruma kılıfına bürünen politik bir çıkar mekanizmasına dönüştü.¹³³

Aliya bir konuşmasında (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'ndaki konuşması) Batı'nın savunmuş olduğu değerlerin aksine, Bosna üzerinden tüm dünyanın gözü önünde düşmüş olduğu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

"Sayın başkanlar ve dostlar, Bosna'da sadece Bosna savunuluyor değildir. Bosna'da Avrupa savunulmaktadır. Avrupa'nın yeminle bağlı olduğu Helsinki Bildirgesi, Paris Belgesi ve diğer belgeler savunulmaktadır. Eğer Bosna kurtarılmayacaksa o zaman bu belge ve bildirgelerin hiçbir manası olamaz."¹³⁴

Bu arada Sırp'lar dünyayı ikna etmek için iftira kampanyası başlatmış ve bu çerçevede; Aliya'nın hedefinin bir İslam Devleti kurmak olduğu yalanını ortaya atmışlardır. Hırvat lider

¹³⁰ İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s. 264; İsaković, 1925-2003 *Biyografi*, s. 173.

¹³¹ İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s.176-177.

¹³² İsaković, 1925-2003 *Biyografi*, s. 180.

¹³³ Diana, Johnstone, *Ahmakların Seferi: Yugoslavya, NATO ve Batı'nın Aldatmacaları*, çev. Emre Ergüven-Ergün Bulut, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 12.

¹³⁴ İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s. 65.

Tudjman da bu propagandanın etkisiyle olsa gerek ve uluslararası camianın desteğini alacağı düşüncesiyle Bosna'ya karşı saldırı girişimini başlatmıştır. Aliya bunun üzerine "...Müslümanların özgür olmasını istiyoruz, ancak kesinlikle bir İslam Cumhuriyeti yaratma niyetimiz yoktur." açıklamasını 18 Kasım 1993'te yapmak zorunda kalmıştır.¹³⁵

Bu savaş Arap ve İslam âlemini, dünya Müslüman halklarını ve Müslüman ülkeleri bir araya getirmiş ve yakın tarihte eşine az rastlanan bu durum Bosna'ya güç vermişti. Dünya Müslümanlarının ortak meselesi olan Filistin sorunu bile bu birlikteliği yeterince oluşturamamıştı. Israrlı ve kararlı direniş bunun gerçekleşmesini sağlamıştı.¹³⁶ Aliya dünyanın neresine giderse gitsin saygıyla karşılanmıştı. Bu durum savunma hatlarının oluşturulması için gerekli finansmanın sağlanmasına yardımcı olmuştu.¹³⁷ Bununla birlikte maalesef İslam dünyası birkaç fire vermiş, belki de ideolojik sebeplerden dolayı Mısır, Tunus ve Suriye gibi ülkeler Sırpların yanında yer almıştı.¹³⁸ Türkiye'de diğer Müslüman ülkeler gibi bu dönemde Bosna'ya çok önemli ve kritik yardımlarda bulunmuştu. Bu durumu hem Aliya hem de oğlu olan Bakir İzzetbegoviç birçok defa dile getirmiştir. Bakir İzzetbegoviç'in bu konuya dair şu ifadeleri önemlidir:

"Bosna Hersek ve Boşnaklara verdiği destek ve yardımlarından dolayı Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Türk milletine teşekkür etmek istiyorum. Türkiye bizim için çok şeyler yaptı. Ben Türkiye'nin öyle şeyler yaptığına şahit oldum ki; onun yardımı olmasaydı Bosna'nın devam edip etmeyeceği tartışılır hale gelirdi ve bizim bu savaşta yenilgiye uğramamız söz konusu olabilirdi. Türkiye savaştan sonra da yardımlarını sürdürdü."¹³⁹

Cidde'de 1992 yılında toplanan İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)'nin çok önemli bir hamle yaparak aldığı karar kritik değere sahiptir. Eğer BM savaşı durdurmazsa, silah ambargosu kalkmış gibi davranacaklarını dile getirmiş ve Bosna'nın arkasında olduklarını söylemişlerdir. Bağımsız Bosna'nın kurulması için askeri olmak üzere her türlü yardımı yapacaklarını karara bağlamaları olayların yönünü değiştirmiştir.¹⁴⁰

Bosna Hersek'in başkenti Saraybosna savaşın sembollerinden biri haline gelmişti. Özellikle hem direnişin, hem de acının sembolü olarak çift taraflı bir durum içerisine girmişti. Üzerine Sırplar tarafından binlerce bomba atılmıştı. Saraybosna gücünü silahlarıyla değil

¹³⁵ İzzetbegoviç, *II. Endülüs Soykırımına Geçit Vermeyen Bilge Adam*, s. 143.

¹³⁶ İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 137.

¹³⁷ İsakoviç, *1925-2003 Biyografi*, s. 177.

¹³⁸ Hasaneyn, "İzzetbegoviç'in Dostu Fatih Ali Hasaneyn İle Konuşma", s. 615.

¹³⁹ Bakir İzzetbegoviç, "Açılış Konuşmaları" *Uluslararası Aliya İzzetbegoviç, Sempozyumu, 11-12 Ekim 2008*, Ed: Ömer Hakan- Özalp-Kenan Gültürk, *Etkin Ajans*, İstanbul, 2010, s. 13.

¹⁴⁰ Ademi, Orçan, "Dostu Hasan Çengiç'le Konuşma", s. 31; İsakoviç, *1925-2003 Biyografi*, s. 179.

direnışıyle göstermişti.¹⁴¹ Savaş “Etnik Temizlik” ile başlamış giderek yeni boyutlar kazanarak soykırıma dönüşmüştü. Gerçekleşen “Etnik Temizlik” durumunu Noel Malcolm “Bosna” adlı kitabında şu şekilde yorumlamıştır:

“Etnik temizlik, savaşın elde etmesi düşünüldüğü bütün siyasi tasarının, bir başka deyişle daha büyük bir Sırbistan devleti yaratmak amacıyla, bizzat Sırbistan da dâhil olmak üzere, diğer Sırp bölgelerine nihai olarak katılabilecek olan homojen yapıda Sırp bölgeleri oluşturulması tasarısının en önemli parçasıydı.”¹⁴²

Müslümanlar, savaşın başında küçük gruplar halinde savaşıyordu. Zamanla Sırplarla sayısal eşitliğe ulaşan bir ordu oluşturabilmişlerdi. Azda olsa yurt dışından gelen silahlanmalarına dair gelen destek cesaretlenmelerine, sabır ve azimlerinin artmasına yardımcı olmuştu.¹⁴³ O dönemde ordu, sivil savunma, sivil toplum kuruluşları, özel kuvvetler gibi tüm birimler uyumlu ve homojen bir şekilde hareket etmeye başlamıştı.¹⁴⁴ Bosna, direndikçe daha güçlü hale gelmişti. Belirli zaferlerde kazanmaya başlanmıştı. Bunun üzerine çılgına dönen Sırp lar Bosna savaşının en büyük trajedisine sahne olacak Srebrenitsa katliamını gerçekleştirmişti. Buna karşılık Müslümanların iç dünyasında beliren intikam duygusunun kitlesel bir amaca dönüşmemesi ve pratize edilmemesi için Aliya askerlerinden gelen intikam tekliflerini “onlar bizim öğretmenimiz değil” ifadesiyle de anlaşılabileceği gibi veciz söz ve davranışlarıyla engellemişti.¹⁴⁵

Avrupa’nın gözü önünde, Bosna’nın her yerinde toplama kampları açılmıştı. Aliya bu kampları Nazi kamplarına benzetmişti. “Dünya, bu tür şeylerin hiçbir yerde bir daha asla tekrarlanmayacağına yemin etmişti.”¹⁴⁶ Kampların sayısı konusunda verilen şu bilgiler, bunun sistematik bir çalışma olduğunu açıklar:

“13 Temmuz 1992’de Tutukluların Mübadelesi İçin Devlet Komisyonu UNPROFOR komutanı General Lewis Mackenzie’ye Bosna-Hersek’te bulunan ve o andan itibaren de kayda geçmiş olan 42 kampın listesini verdi. Mackenzie kampların varlığını kamu önünde reddetti ve kamplar hakkında ayrıntılı bilgiler veren mektubu BM’e göndermek yerine onun dolaşımını engelledi. 8 Ağustos 1992’de Saraybosna’da çıkan günlük gazete “Oslobodenje”, Bosna-Hersek’teki 94 toplama kampının listesini ve

¹⁴¹ İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s.136.

¹⁴² Malcolm, *Bosna*, s. 380.

¹⁴³ İsaković, *1925-2003 Biyografi*, s. 173.

¹⁴⁴ Rahman Ademi-Mustafa Orçan, “Siyasetçi ve Devlet Adamı Mirko Pejanović’le Konuşma”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016d, s. 50.

¹⁴⁵ İsaković, *1925-2003 Biyografi*, s.175.

¹⁴⁶ İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 145.

Omarska Kampından çekilen ve CNN tarafından yayınlanan o meşhur fotoğrafı yayınladı. Ancak bundan sonra dünya, -isteksizce de olsa- dehşet verici gerçeği görmeye başladı.”¹⁴⁷

O sırada Bosna’da sözde “Güvenli Bölgeler”¹⁴⁸ oluşturulmuş ve buraların korunması için zamanla sayıları 8.000’e ulaşmış olan UNPROFOR yerleştirilmişti. Sayısı her geçen gün artan kamplar hakkında UNPROFOR bilgilendirilmişti. Bu sözde “Güvenli Bölgeler” den birisi de Bosna’nın doğusunda %75 oranıyla bir Boşnak şehri olan Srebrenitsa’dır. Temmuz 1995’te Sırp komutan Mladić ordusuyla, kameralar karşısında şu ifadeleri kullanarak şehre girmiştir: “Osmanlı’ya karşı gerçekleştirdiğimiz ayaklanmanın anısına, Türklerden öğ alma vakti gelmiştir” Türk diye kastettiği Boşnak Müslümanlardır. 11-16 Temmuz 1995 tarihinde burada 8372 Müslümanı katletmiştir.¹⁴⁹ 14 yıl sonra, 26 Şubat 2007’de “Uluslararası Adalet Divanı” bunun bir katliam olduğunu ancak kabul edebilmiştir. Aliya yürütülen acı savaşın yorucu ve yıpratıcı kısmını “Telefonları sevmiyorum. Savaş başladığından beri bana tek biri iyi haber bile getirmediler” diyerek ifade etmiştir.¹⁵⁰

Katliamlar bir bir gerçekleştiriliyor, batılı yöneticiler üstündeki baskı da her geçen gün fazlaşıyordu. 28 Ağustos’a gelindiğinde Srebrenitsa’dan sonra bardağı taşıran son damla gerçekleşiyordu. “Bir yazar, cereyan eden kötülüğün bazı taraflarını tarif etmek için medenî dillerde yeteri kadar çirkin sözün bulunmadığını söyler.”¹⁵¹ Saraybosna merkezde Pazar yerine düşen bir bomba onlarca sivilin katledilmesine sebep olunca NATO Saraybosna etrafındaki Sırp mevzilerini geri çekilmediği için vurmaya başlıyordu.¹⁵²

Aliya BM’de yapmış olduğu bir konuşmada yapılan katliamlarla birlikte oluşan trajedinin ötesinde, bu topraklarda farklılıklara rağmen birlikte yaşama inancının da yok edildiğine dikkatleri çekiyordu. Onun daha önce bahsettiğimiz “Bosna Fikri” yok olup gitmek üzereydi.¹⁵³ Ateşkes görüşmeleri yoğunlaştı ve nihayet 5 Ekim 1995’te ateşkes antlaşması imzalandı. Hemen akabinde barış görüşmelerine başlandı ve özellikle masaya yanaşmayan Sırp tarafı zorla da olsa masaya oturtuldu. 1 Kasım’da başlayan barış görüşmeleri 21 Kasım’a gelindiğinde son buldu, ancak Aliya Bosna’nın aleyhine olan bu ağır barış şartları -halkına eli boş (savaşa devam) dönmek için- kabul ederken çok zorlanmıştı. Amerikan Başkanının da katılımıyla 14 Aralık’ta Paris’te imzalandı.¹⁵⁴ Aliya için barış da savaş kadar zordu. Barışın

¹⁴⁷ İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 146.

¹⁴⁸ Detaylı bilgi için Bk: Malcolm, *Bosna*, s. 386.

¹⁴⁹ İsmail Göktürk, “Çiçek Ülkenin Çiçek Şehitleri: Srebrenitsa Katliamı”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016, s. 639-640.

¹⁵⁰ İsaković, *1925-2003 Biyografisi*, s. 183.

¹⁵¹ İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s. 207.

¹⁵² İsaković, *1925-2003 Biyografisi*, s. 185.

¹⁵³ İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s. 178.

¹⁵⁴ İsaković, *1925-2003 Biyografisi*, s. 190.

getireceği birçok sorun vardı ve o sürekli bunlara dikkat çekiyordu; işsizlik, açlık, yok edilmiş sanayi gibi tehlikelerin yanında savaş sarhoşluğunun doğuracağı hukuksuzluk ve intikam duyguları mücadele edilmesi gereken en zorlu alanlardı.¹⁵⁵

O dönem Amerika Birleşik Devleti başkanı olan Clinton'nun Beyaz Saray'dan bizzat kendisi tüm dünyaya barışın imzalandığını duyurdu. Aliya ise içinde bulunduğu duygularını şu şekilde ifade ediyordu: “Dört yıldan, iki yüz elli bin kişi öldükten, iki milyon mülteciden ve dünyayı korkutan terörden sonra, Bosna halkı nihayet savaş korkusundan kurtulma ve barışa kavuşma şansını elde etti.”¹⁵⁶

Dayton antlaşması (Bosna Hersek'teki savaşın sona ermesini sağlayan anlaşma)'nın şartları ağırdı fakat barış ne kadar kötü olursa olsun savaş durumundan iyiydi. Batı Aliya'yı barışa zorlarken tehdit yolunu seçmişti. Eğer bu anlaşmayı kabul etmeyen taraf olurlarsa tüm desteklerini çekeceklerdi. Bu ise daha kötü dramların yaşanmasına ve savaşın uzamasına sebebiyet verecekti. Bu şartlarda barış zehir içmeye benziyordu fakat Aliya halkı için bu zehri içmeyi kabul etti. Bosna açısından Dayton Barış Anlaşmasının içerdiği adaletsiz maddelerle ilgili Aliya şu gerçeği dile getirmişti: “Adil savaş ile adaletsiz barış arasında seçim yapmak zorunda kaldık ve bu durum hepimiz için ayrı ayrı şahsi bir dramdır.”¹⁵⁷ Aliya savaşın çıktığı kaynağı ve Avrupa açısından tüm dünyanın huzurunda doğuracağı sonuçları şu ifadeleri ile özetlemiştir:

“Son olarak Bosna Hersek bir Avrupa devleti, halkı da Avrupa halkıdır. Bize gelen kötülük Asya değil, Avrupa kaynaklıdır. Saldırgan kendisinde iki zehri birleştirmiştir: Faşizm, (raşizim ve aşırı milliyetçilik) ve Bolşevizm (hak ve kanun konusunda tamamen kayıtsızlık). Her ikisi de Avrupa mamulüdür. Bosna Hersek'in bu iki kötülüğün postalları altında ölmesine izin verip sonra da yeni Avrupa ve dünya düzeni konusunda nutuk atamazsınız. Bugün Avrupa savunuluyor ve inşa ediliyor, Bosna'da ise belki gömülüyor. Birisi, Auschwitz'ten¹⁵⁸ sonra şiirin anlamsız olduğunu söylemişti. Yıkılmış Saraybosna ve işgal edilmiş Bosna Hersek'ten sonra yeni Avrupa hakkında her konuşma da böylece anlamsız olur.”¹⁵⁹

Savaşın bitmiş olması sıkıntıların bittiği anlamına gelmemiştir. Devlet başkanlığı görevine savaştan sonra da devam eden Aliya 1998 yılında aday olmama kararı almasına

¹⁵⁵ Ünal, *Adil Savaş ile Adaletsiz Barış Arasında*, s. 114.

¹⁵⁶ İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 354.

¹⁵⁷ İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s. 89.

¹⁵⁸ Auschwitz, diğer adı “Ölüm kampı” II. Dünya savaşında Almanlarca inşa edildi. Polonya'daki Krakov kentinin 60 kilometre güneybatısındaki Auschwitz, 1940 yılının ilkbaharında inşa edilmişti. 1941 Eylülü'nde de toplama kampının komutanı Rudolf Höss, tutukluların öldürülmesi için zehirli Züklon B temin edilmesini istedi. Aslında bir dezenfeksiyon maddesi olan Züklon B, kapalı alanda yaydığı buharla dakikalar içinde ölüme sebebiyet veriyordu. Detaylı bilgi için Bk: <http://www.dw.com/tr/%C3%B6l%C3%BCm-kamp%C4%B1-awchwitz/a-16553363>. (erişim tarihi: 23.04.2018).

¹⁵⁹ İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s. 71.

rağmen partideki arkadaşları devam etmesi gerektiğini ifade ederek onu ikna etmişlerdir. 12 Ekim 2000 tarihinde ertelediği istifa kararını ilan ederek görevini bırakmıştır. Aliya 19 Ekim 2003 tarihinde vefat etmiştir. Sıkıntılarla dolu olan hayatını kendisi şu ifadelerle özetlemiştir: “Bana tekrar yeni bir hayat yaşama fırsatı sunulsaydı kabul etmezdim. Ancak, eğer yeniden doğsaydım yine kendi hayatımı yaşamayı seçerdim.”¹⁶⁰

1.5. Aliya İzzetbegović’in Eserleri

Aliya’yı tanımanın yollarından birisi de kuşkusuz bizzat kendi eserlerinde mevcut bulunan sistematik düşünce yapısını kavramamızdan geçer. Aliya, eserlerini masa başında oturarak ve sadece düşünerek -bir şeyler yazmam gerekiyor, öyleyse ben de yazayım- diyerek kaleme almamıştır. Yazarlığı, bir meslek kabul edip ticari endişelerden hareketle geçim sorununu çözmek adına da yapmamıştır.

Aliya’nın eserlerinde bulunan zihinsel ve fikirsel arka planın oluşumunda; yaşadığı coğrafyanın, aile yapısının, birlikte olduğu arkadaş çevresinin, ülkedeki siyasi gelişmelerin, savaşların ve nihayetinde İslam dünyasının içinde bulunduğu durumun etkili olduğu görülmektedir.

Eserlerinin en büyük özelliği yazıldığı dönemde okunup unutulmuş, tarihin tozlu sayfaları arasında kaybolan eserler olmayışıdır. Eserlerindeki mesajlar kendi dönemine ışık tuttuğu gibi çağlar üstü mesajlar ve bilgilerle doludur. Aliya, klasik diye tabir edebileceğimiz sıradan bir yazar değildir. O, her konuştuğunu ve her söylediğini ağır bedeller ödeyerek hayatında pratize eder. Çok az teorisyene nasip olan bu durumu; son döneminde halkının yok olmasını engelleyerek uyguladığı bilge siyasetle tüm dünya liderlerinin ve usta siyasetçilerin bulunduğu ortamlarda onlara insanlık, adalet ve demokrasi dersi vererek tesciller.

Aliya’nın eserlerini okuyan gençler onun şahsında cesaretin, azmin, kararlılığın ne olduğunu öğrenebilirler. Dünyayı yöneten sistemin çürümüş taraflarını, sömürüye dayalı kurulmuş olan ekonomik sistemi çok rahat kavrayabilirler. İslam dünyasının hâlihazırda yaşamakta olduğu bireysel ve toplumsal sorunların sadece o döneme ait olmadığını, aslında geçmişten günümüze çözülemeyen bu sorunların kartopu etkisi yarattığını ve Müslüman olan her bir ferde çözüm için bir şeyler yapması gerektiğini öğretir. İnsanlığın bilime dayalı ortak medeniyetine Müslümanların kendilerine özgü, bağımsız ve yenilenmiş bir eğitim alarak bir şeyler katmaları gerektiğini ilk mesaj olarak alabilirler. O, gençlik yıllarından itibaren geçmişte yaşananları tahlil eder. Ayrıca gelecekte yaşanacakları bilgeliğiyle tahmin ederek

¹⁶⁰ İsaković, 1925-2003 Biyografi, s. 193-194.

büyük bir sorumluluk şuuruyla çevresinde bulunan herkese konuşarak, konferanslarda hitap ederek ve yazarak anlatır.

Eserlerini anlamaya çalıştıkça; kişilik olarak içine kapanık bir yapıya sahip olan Aliya'dan nasıl mücadeleci ve dengeli bir genç, fikir ve devlet adamı, siyasetçi ve savaş komutanı, halkının lideri ve gelecek tüm çağlara mesajlarının ulaşacağı bir İslam düşünürü çıkmıştır? Sorusuna daha rahat cevaplar verilebilir.

1.5.1. *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*

1967'den başlayarak 1981 yılına kadar farklı yerlerde ve tarihlerde yaptığı on üç ayrı konuşma metninden bir araya getirilerek kitaplaştırılan bir eser olma özelliğini taşır. İlk olarak 2007 yılında *İslam Deklarasyonu* ile birleştirilerek Rahman Âdemi tarafından Türkçeye çevrilmiş ve tek kitap olarak basımı yapılmıştır. Ancak daha sonra Hayri Kırbasoğlu'nun dil, redaksiyon ve isimlerle ilgili düzeltmelerinin ardından daha sade bir dille ayrı bir kitap olarak Fide Yayınları tarafından tekrar piyasaya sürülmüştür.

Kitabın ele aldığı konular İslam dünyasının geri kalmışlığının tespiti ve çıkış için çözüm önerileri üzerinedir.¹⁶¹ Aliya ürettiği çözümleri sadece teorik yönüyle ifade etmez, o İslam dünyasına tamamen organize olmuş bir mücadeleyi teklif eder. Kendisi de hayatı boyunca inandığı gibi yaşayarak bunu pratiğe aktarır ve bu uğurda birçok bedel öder. Geçmişten günümüze hep tartışıla gelen konulardan; kadın, çağdaşlık, Kur'an'ın okunması anlaşılmasındaki engeller gibi konulara özgün yaklaşımıyla ışık tutar.

Bu eser, son tahlilde görüleceği üzere İslam dünyasının geri kalmasındaki sebepleri, zamanla oluşan bir takım yanlış anlayışlara bağlar. Ancak çıkışın da burada gizli olduğunu, bunlardan kurtulmamız halinde yeniden çıkışa geçebilecek gücü kendi içinde barındırdığını bize müjdelere.

1.5.2. *İslam Deklarasyonu*

Bu eser 1970 yılında yayımlanmıştır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, ilk olarak 2007 yılında “İslami Yeniden Doğuşun Sorunları” ile birleştirilerek Rahman Âdemi tarafından Türkçeye çevrilmiş ve tek kitap olarak yayımlanmıştır. Ancak daha sonra ayrı bir kitap olarak basımı yapılmıştır.

Bu eserin ayrıcalıklı özelliklerinden birisi Aliya'nın 1983 yılında 14 yıl gibi ağır bir ceza ile mahkûm olmasında delil olarak kullanılmasıdır. O dönemlerde Tito ölmüş fakat

¹⁶¹ Aliya İzzetbegović, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, çev. Rahman Âdemi, Fide Yayınları, İstanbul, 2017d, s. 15.

Müslümanlar baskı altında türlü türlü sıkıntılarla yaşamaktadırlar. İlan edilen bu deklarasyon başlangıçta Yugoslavya Devleti ve yaptıklarına karşı bir duruşun ifadesi olarak yayımlandığı hissi verse de tam tersine kendi ifadesi ile “bu bildiri tamamen Müslümanlara hem de tüm dünya Müslümanlarına hitaben kaleme alınmıştır.”¹⁶²

Aliya, sadece tespitler yapan, eleştiriler sıralayan bir kişi değildir. Bir okuyucu *İslam Deklarasyonu* adlı kitabından yola çıkarak onun genel karakteristiğini, meselelere yaklaşma biçimini yakalayabilir. Eleştiri yapıp çekilmediği gibi özellikle temel sorun olan Müslümanların yeniden nasıl İslamlaşacaklarını ayrıntılı bir şekilde sunduğu reçetelerle anlatmıştır.

İslam'la ilgili birçok meselenin incelendiği bu eser; Aliya'nın İslam düşüncesi ve toplumları üzerinde yaptığı değerlendirmelerin yekûnu niteliğindedir. Onun isteği bireysel, ailevi ve toplumsal hayatımızın tüm alanlarında İslam düşüncesinin yenilenmesi ve Endonezya'dan Fas'a kadar tek bir İslam birliğinin gerçekleştirilmesidir. Ona göre bunun için yapılması gereken ilk iş yeni bir eğitim anlayışıyla insanları kazanmaktır.

1.5.3. Doğu Batı Arasında İslam

Aliya bu kitabı notlar halinde ilk olarak 1946'da yazmaya başladı. Uzun süren okumalar ve tahliller neticesinde kitap 1974-1975'li yıllarda bitmesine rağmen basılamadı. Nihayet Aliya 1983'te ikinci defa hapse girdiğinde söz konusu eser 1984 tarihinde Amerikalı bir yayıncı tarafından Kanada'da yayımlandı.¹⁶³

Türkçeye çevirisini Salih Şaban üstlendi. Redaksiyonu Zübeyir Yetik tarafından yapılan eser ilk olarak 1992 yılında Nehir Yayınları tarafından basıldı. Daha sonra 2015 yılında, Klasik Yayınları tarafından Salih Akdemir ve Hayri Kırbaçoğlu redaksiyonuyla yeni basımları yapılmaya başlandı.

Kitapla alakalı olarak en fazla dikkat çekici olan taraf; birçokları tarafından okunması, okuyucuları arasında bazılarının benimsemesi veya eleştiriye tabi tutulmuş olmasından ziyade, bizzat Aliya tarafından da kitapta yer alan kimi fikirlerin eleştirilmesidir.

“İtiraf etmeliyim ki, uzmanlardan ve onların kitabı "satır satır" okumalarından korkmuştum. Kitapta kabaca ortaya konmuş veya hatta gizlenmiş olan vizyonu takip eden bir okuyucunun, onda bilgiç, analitik bir zihne nazaran daha fazla şey bulacağına emindim. Kendi vizyonumu ifade etme girişiminin, yetersiz, sadece tahmini ve yer yer tutarsız kaldığının farkındaydım. Aşına olduğumuz bir dizi kavrama, bilinen anlamlarının yerine metafizik anlamlar atfettim. Yahudilik, Hristiyanlık, İslam ve benzerleri, özel olmaktan çok genel anlamlara sahip metaforlardan ibarettir. Örneğin İslam, "üçüncü yol" için ya da

¹⁶² Aliya İzzetbegović, *İslam Deklarasyonu*, çev. Rahman Âdemi, Fide Yayınları, İstanbul, 2017e, s. 15.

¹⁶³ İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 30.

beşeri şahsiyeti tatmin edebilecek bir formüle sahip olan bütün hayat biçimleri için kullanılan başlıca metafordur. Gerçekte bu kitap, bir dünya vizyonu lehine bir şahitlikten fazla bir şey değildi.”¹⁶⁴

Aliya bu kitaba ek olarak hapiste kaleme aldığı *Özgürlüğe Kaçışım* adlı eserinde yer alacak ve özet sayılacak uzunca bir haşiye¹⁶⁵ yazmıştır. Belki de Aliya, bahsetmiş olduğu endişeden dolayı kitabın daha iyi anlaşılmasını sağlayacak ve bir takım eklemeler ve sadeleştirmelerle birlikte kitabı yazmaya devam ediyor ve şu açıklamayı yapıyordu: “Doğu Batı Arasında İslam adlı kitabı okumamış olanların aşağıdaki notları daha iyi anlayabilmeleri amacıyla onun içeriğini özetleyeceğim. Kitaptaki ana tezler şunlardır...”¹⁶⁶ O bu ifadelerle okuyucuya karmaşık gelebilecek kısımları açıklamaya çalışıyordu.

Kitap iki kısımdan oluşmakta her kısım kendi içinde bölümlere, bölümler de farklı alt başlıklara ayrılmaktadır. Kitap özgün fikirlerin yer aldığı, nev-i şahsına münhasır okunması gereken bir eserdir. Ayrıca eser; birçok kaynağa gitmesi, eleştirel bir bakış açısıyla ele alınan fikirlerin değerlendirilip, çürütülmesi ve bilimsel verilerle kendi fikrini ortaya koyması açısından, akademik değeri olduğunu ispatlamaktadır.

Kitap başından sonuna kadar okuyucuyu birbirine bağlantılı konularıyla bir fikir ekseninde tutmak istemektedir. Yaratılış ile ilgili konularla başlayan kitap; kültür, medeniyet, ahlak, sanat, tarih, din gibi konuları ele aldıktan sonra hem Batıya hem de Doğuya üçüncü bir yol olan İslam’ın özgün anlayışını teklif etmektedir. Aliya, bu kitabı ilk yazmaya başladığı 1946 ile yayımlandığı 1984 arasında öne çıkan ve dünyayı etkileyen fikirler ve ideolojilerden etkilenecek kaleme almıştır. Ancak bu etkilenme bir kapılmaya dönüşmemiş, aksine kendi düşünce dünyasının oluşumuna pozitif yönde bir katkı sağlamıştır.

1.5.4. *Köle Olmayacağız*

2007 yılında Rahman Âdemi çevirisi ve Hayri Kırbaçoğlu redaksiyonuyla Fide yayınları tarafından basımı yapılmıştır. Bu kitaba, bir düşünce ve siyaset adamı olmanın ötesinde bir insan ama endişeli bir insan olarak Aliya’nın çılgılığının sesi de denilebilir. Aliya’daki endişe tarihte yaşananları bilen ve bunların tekrarlanabileceğini bilgeliğiyle hisseden bir endişedir. Hapisteyken dünyadaki gelişmeleri izleyen Aliya yaşanmakta olan değişimi fark eder. Özellikle doğu bloğu ülkelerindeki Komünist rejimlerin yıkılıyor olması ve buna bağlı olarak oluşacak değişim rüzgârlarının Yugoslavya’yı da etkileyeceğini sezer.

¹⁶⁴ İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 32.

¹⁶⁵ Hasan Tuncay Başoğlu’nca çevirisi yapılarak Klasik yayınları tarafından basılmış olan eserde toplamda 100 sayfa gibi uzunca ayrı bir başlık bulunmaktadır. Detaylı Bilgi İçin Bk: İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s.167-267.

¹⁶⁶ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 167.

Aliya'nın *Köle Olmayacağız* kitabı, içerisinde 1990-1995 tarihleri arasında yapmış olduğu konuşma metinlerinin yer aldığı bir kitaptır. Kitabı iki bölüme ayırmamız mümkün görünmektedir. İlk bölümde; Aliya'nın hapisten çıktıktan sonra parti kurma, seçime gitme, seçimi kazanma, savaş öncesi dağılma sinyalleri veren Yugoslavya'nın dağılmaması için verilen çabalar gibi konuları içeren konuşmalar yer almaktadır. İkinci bölüm ise; mücadele ile dolu savaş yılları boyunca farklı yerlerde yapmış olduğu konuşmaları içermektedir.

1.5.5. *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*

Aliya bu kitabı 1983-1988 yılları arasında hapisanede kaldığı esnada kaleme almıştır. Kitabın yayımlanması Boşnakça olarak 1999 yılında gerçekleşmiştir. 2005 yılında Hasan Tuncay Başoğlu'nun dilimize tercümesiyle Klasik Yayınları tarafından Türkçe olarak yayımlanmıştır.

Hapishanede yazdığı notlar 13 küçük defter olmuş ve bunları bir arkadaşı kanalıyla satranç kutusu içerisine gizleyerek dışarıya, çocuklarına ulaştırmayı başarmıştır. Notlar; birçok farklı konuyu ihtiva ederken, yöntem olarak kısa cümle veya paragraf şeklinde tutulmuştur. Notların her birisine 1'den başlayarak numara vermiş ve böylece notların toplam sayısı 3676 adedi bulmuştur. Karmaşık gibi görünen bu notlar aslında Aliya'nın kişiliğini, entelektüel birikimini, politik ve manevi geçmişini anlamamıza yardımcı olma niteliğiyle ön plana çıkmıştır denilebilir.¹⁶⁷

Notların tasnifi oğlu Bakir ve sekreteri Mirsada Hanım tarafından yapılmıştır. Kitapta 6 ayrı başlık ve son kısımda ek olarak çocuklarının kendisine yazdığı mektuplardan bazıları bulunmaktadır. Her biri uzun sayfalardan oluşan başlıklar şunlardır: 1- "Hayat, İnsanlar ve Özgürlük" 2- "Din ve Ahlak" 3- "Siyaset" 4- "Doğu ve Batı Arasında İslam'a Haşiye" 5- "Komünizm ve Nazizm: Unutulmaması Gereken Bazı Gerçekler" 6- "İslam Hakkında Düşünceler: Tarihe ve Diğer Şeylere Dair Gözlemler" ve son olarak "Ek; Çocuklarımla Mektuplarımdan seçmeler"¹⁶⁸ şeklindedir.

Kitabın yazıldığı şartlar ve hapishaneden çıkartılma hikâyesi kitaba özel bir değer katmıştır. Ayrıca farklı birçok konuya duygu yüklü, kısa ama veciz ifadelerle temas etmesi onu felsefî aforizmalarla¹⁶⁹ dolu bir kitap haline getirmiştir. Günümüzde özellikle sosyal medya ortamlarında dolaşan Aliya'ya ait veciz sözlerin birçoğu bu kitaptan alıntıdır. Kitabın

¹⁶⁷ İsakoviç, 1925-2003 *Biyografi*, s. 161.

¹⁶⁸ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. İçindekiler Bölümü.

¹⁶⁹ Aforizma, çeşitli konularda kesinlikle bilinmesi gereken kural ve özellikleri birkaç kelime ile öz ve ahenkli olarak anlatan cümle, bir çeşit vecize veya bir slogandır. Kelime anlamı özdeyiştir. Aforizma derin anlamı olan geniş duygu ve anlatıların tek ve sloganımsı cümle şeklini almış halidir yani derin duygu tasvirleri ve onlarca kelimeyle ifade edilmeye çalışılanın tek solukta çıkmasıdır.

Detaylı bilgi için bk: <https://www.turkcesozlukler.com/aforizma-nedir-ne-demek> (erişim tarihi: 22.03.2018).

ilk sayfalarda sunumunu yapan Merhum Akif Emre Aliya'yı bir eylem adamı, özgürlük savaşçısı ve düşünür olarak tanımlamıştır. Bu eserin, savunduğu düşüncelerden dolayı özgürlüğü elinden alınmış bir mütefekkirin hapisanede kaleme aldığı notlardan oluştuğunu ifade etmiştir.¹⁷⁰

Metinler arasında; eğitim, bilim, aşk, varoluş, özgürlük, siyaset, din, birey, toplum, kültür, medeniyet gibi kavramların ele alındığı fikirler bulunmaktadır. Ayrıca eleştirel yönü ağır basan Aliya kitapta, daha önce yazmış olduğu *Doğu Batı Arasında İslam* adlı eserini de eleştirel bir yöntemle bir anlamda kendini de eleştirerek ona haşiye niteliğinde uzunca bir bölüm ayırmıştır. Bu yönüyle geçmiş düşüncelerini gözden geçirmiştir denilebilir.

1.5.6. *Tarihe Tanıklığım*

2001 yılında Boşnakça olarak yayımlanan kitap; Alev Erkilet, Ahmet Demirhan ve Hanife Öz tarafından Türkçeye tercümesi yapılarak Klasik Yayınları tarafından 2003 yılında okurlara sunulmuştur.

Kitap genel olarak bir otobiyografi özelliği taşısa da o daha çok Aliya'nın ifadesi ile "vakayiname"¹⁷¹ yani kişisel tecrübelerin aktarıldığı bir eserdir. Bosna'nın kısa bir tarihinden sonra Aliya'nın çocukluk yıllarını, bağımsızlığa giden süreci, siyasi partinin kurulması ve savaş yıllarını kapsamaktadır.

Kitap içerisinde mektuplar, konuşmalar ve Aliya ile yapılmış mülakatlar yer almaktadır. Bu kitaba Aliya'nın ifadesi ile " Kısacası bu kitapta okuyacaklarınız benim, tarihimizin zor bir dönemine ilişkin gerçeklerimdir"¹⁷² denilebilir.

Özellikle savaş yıllarında yaşananların resmi tutanağı ve şahidi olma niteliği vardır. Ancak duygusuz bir tutanak değil tam tersine Aliya'nın bilge kişiliği ve aktarmadaki üslubu, heyecanla okunacak öğretici bir kitap olmasını sağlar.

1.5.7. *Konuşmalar*

2001 yılında Boşnakça olarak yayımlanan kitap; Fatmanur Altun, Rıfat Ahmetoğlu tarafından Türkçeye tercümesi yapılarak Klasik Yayınları tarafından 2004 yılında Türk okurlarının beğenisine sunuldu. Bu kitap daha önce Yöneliş yayınları tarafından *Bosna Mucizesi* adıyla basıldı ancak daha fazla genişletilip ve *Konuşmalar* adıyla Klasik yayınları tarafından tekrar yayımlandı.

¹⁷⁰ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. VIII.

¹⁷¹ İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. XI

¹⁷² İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. XI

Kitap, 1993 ile 2001 tarihleri arasında farklı yerlerde yapmış olduğu konuşmaları içermektedir. Eserde savaş yılları ve sonrasında kurulacak olan bağımsız Bosna Hersek'in kuruluş yılları hakkında bilgiler bulmamız mümkündür. Direniş ve yapılan özgürlük mücadelesi boyunca savaş meydanında yaşanan olayların boyutlarının yanında, masa başında verilen adalet arayışını öğrenme fırsatı vermektedir. Kitap savaşta aktif rol alan Sırp ve Hırvatların zalimliğinin yanı sıra Batı'nın ikiyüzlülüğünü anlatmaktadır. Aliya Müslüman bilge kişiliğiyle tüm dünyaya ve özellikle batıya ders verir. Savaşın tüm acımasızlığına rağmen o adaletten taviz vermemiştir.¹⁷³

¹⁷³ İzzetbegović, *Konuşmalar*, s. 12.

İKİNCİ BÖLÜM

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN EĞİTİM, DİN EĞİTİM ve ÖĞRETİMİ GÖRÜŞLERİ

Aliya, eğitim bilimlerinde uzmanlaşmış veya kariyer yapmış bir akademisyen değildir. Buna rağmen o birçok konuya benzerlerinden farklı yaklaşabilen bir düşünür olarak eğitim, din eğitim ve öğretimiyle ilgili mevzulara da kitaplarında yer vererek bu alanda uzman birçok kişiye özgün, teoriden ziyade pratik tutumuyla ışık tutar. Pratik zemin bağlamından kopmadan bu bölümde eğitim, din eğitim ve öğretimiyle ilişkisi bulunan konular, bir bütünlük içerisinde, önem sırasına göre ele alınmaya çalışılmıştır.

Aliya'nın, kitaplarında eğitime dair akademik dille yazılmış özel bir başlık bulunmamaktadır. Eğitim, din eğitim ve öğretimiyle ilgili bilgiler daha çok farklı konular içerisine serpiştirilmiş ara başlık, paragraf veya tespitler şeklinde görülebilmektedir. Batılıların veya Müslümanların bulunduğu çeşitli toplantılarda muhataplarına hitap ederken birlikte yaşanabilir bir dünyanın kurulabilmesi açısından makul bir eğitimin şart olduğunu ifade etmektedir. Aliya, kurduğu ve uzun zaman liderliğini yaptığı siyasi partinin ilkeleri arasında savaştan sonra en çok üzerinde çalışılması gereken meselenin, halkın ivedilikle ve adil bir anlayışla eğitilmesi ve okulların özgür düşünce zemininde açılması gerektiğini belirtmektedir. Medeniyet ve kültür konseptinde veya İslam dünyasının geri kalmasındaki sebepler bahsinde doğru yapılan eğitimin ilerlemeye aksi durumda eğitimsizliğin geri kalmaya yol açtığını teferruatıyla izah etmektedir.

Aliya'nın sürekli gündeminde olan konulardan bir tanesi de okulların fiziki şartlarının iyileştirilmesi ve oralarda verilen eğitimin niteliğidir. Eğitim ve öğretim hayatı boyunca gittiği okulların ve o okullardaki öğretmenlerin kendi düşüncesinin oluşmasına, kişiliğinin olgunlaşmasına nasıl etki ettiğini anlatırken, eğitimin gerçekleştiği fiziki mekânlara ve uygulanan eğitim sistemine de dikkat çeker. O okulları kişideki ahlakî gelişimin ve bilgi birikiminin artması bahsinde aileden sonra ikinci muharrik güç olarak görür. Kültürel açıdan kaliteli ve mutlu bir hayatın, medeniyet açısından gelişmiş bir toplumun oluşmasını da kurumsal yapılar olan okullara bağlar.

Sağlam bir neslin yetişmesinde, gelişmiş bir toplumun inşasında eğitim ve öğretim açısından cinsiyet eşitliği çok önemlidir. Modern her toplumda iyi bir eğitim alan kadın bilinçli bir anneye dönüşerek ahlaklı bir neslin yetişmesinin garantörü olur. Aliya kadınların gerçek anlamda rollerini icra etmelerini ister. Birçok yerde eğitilmiş kadınların yaşadıkları toplumun gelişmesindeki veya yok olmak üzere olan bir milletin yeniden dirilişindeki

gücünden bahseder. Huzurlu bir toplumun varlığını mutlu bireylere bağlayan Aliya, bireylerin mutlu olmasını ise aileye ve özellikle ailenin temel direği olan anneye yani kadına bağlar.

İnsanlar kelimelerle konuşur ve anlaşılır. Kelimeler zaman içerisinde gelişerek ve değişerek yeni anlamlar kazanıp kavramlaşırlar. Konuşana, konuşulduğu yere ve konusuna göre anlam ifade eden kavramlar bireyin ve toplumun şekillenmesini sağlayan en temel dinamiklerdir. Aliya, eserlerinde birçok kavrama yer verir ve özgün yaklaşımıyla bu kavramlara yeni anlam boyutları kazandırır. Özellikle din, bilim, sanat, edebiyat, siyaset, demokrasi, tarih, felsefe gibi kavramlar onunla yeni bir ruh kazanır ve Müslüman bir mütefekkir nazarıyla değerlendirilir.

“Kültürün tarihi yoktur, medeniyetin tarihi ise vardır” diyen Aliya mevcut tariflerin dışına çıkarak kültürü ahlakla, medeniyeti ise bilgiyle özdeşleştirir. İlk insandan başlayarak bütün insanlar, bir ahlak üzere ve ahlaklı kalma sorumluluğuyla yaratılır. Hayatı boyunca iyi ile kötünün kavgası insanın içinde ve çevresinde devam eder. Bilgi, sürekli üzerine yeni bilgiler ekleyerek gelişir ve insanın hizmetine yeni şeyler sunarak onu mutlu etmeye çalışır. Ancak bu bazen tersine dönerek onun mutsuzluğuna ve köleleşmesine de sebep olur.

İnsanı insan yapan eğitim olduğu gibi kişiyi diğer bireylerden farklılaştıran da yine eğitim ve onun sistemidir. Her açıdan eğitimin şart olduğu düşünülecek olursa sisteminin merkeze neyi alması gerektiğine dair iki önemli soruyla karşılaşılır. Birinci soru; düalist olarak yaratılan insanın yetiştirilmesinde tek başına maddi yönü mü yoksa manevi yönü mü merkeze alınmalıdır? İkinci soru; zülcenaheyn (iki kanatlı) olarak dünyaya gelen insanın her iki yönü birlikte mi eğitim sisteminin konusu olmalıdır? Bu sorulardan hareketle maddeci batı medeniyeti yerine kültürü de içine alan yerel ve milli değerlere bağlı “bilgi veya din” demeyen, “bilgi ve din” diyen eğitim modeli tercih edilmelidir. Kültürüne ait değerlerden değil de batıdan, yabancıların eğitim sisteminden devşirilerek elde edilen bilgi, sonuçta kendi öz değerlerine ve toplumuna yabancı bireylerin yetişmesine sebep olur. Kendine yetememe hissi zamanla bir komplekse dönüşür ve bu da eğitimin, gelişmenin, bilimin ve teknolojinin önündeki en büyük engel olarak bütün halinde batıya mahkûmiyeti doğurur.

Tabiat ve üzerinde veya içinde cereyan eden olaylar hakkında tefekkür ya da doğulu (Hint Felsefesi) bir ifade ile meditasyon zihnî bir faaliyettir. Tabiatı yok etmek veya esaret altına alıp vahşice kullanmak yerine onunla birlikte yaşamak ancak iyi bir eğitimle mümkündür. Materyalist bir felsefe tabiata, neticesinde onun yok olması pahasına da olsa ona hükmetmeyi tercih eder. Yanlış eğitilmiş (sadece maddi yönü beslenmiş) insan, bilgisi ve elde ettiği teknolojiyle tabiatın yok olması pahasına dünyayı yaşanmaz hale getirebilir.

İnsanın ahlakî yönden eğitimi belirli bir program dâhilinde olmalıdır. Ahlakın beslendiği kaynak genelde ve çoğunlukla dinî prensiplerdir. Ahlakî öğretilerin zamanla topluma mal olması, ilk önce aile ortamının sonrasında çevresel faktörlerin bilinçli ve bilinçsiz vereceği eğitimle gerçekleşir. Bilgi de aynı şekilde bir program ve müfredat dâhilinde öğretilerek aktarılır. Bu konuda formal ve informal kanallar kullanılır. Biri diğerine tercih edilmeyecek kadar kıymetlidir. Eğitim süreci her iki yönlü ve belirli bir denge dâhilinde gerçekleştirilmelidir.

Bilgiye araştırmalar dâhilinde ulaşılır. Ancak ulaşılan her kaynak ve bilgi vahiy hariç mutlak anlamda doğru olmayabilir. İnsanlar özellik itibariyle birbirlerinden farklı olarak yaratılmışlardır. Bundan dolayı her zaman ve her konuda aynı şekilde düşünüp aynı sonuca varamazlar. Farklı yaratılışları ve sonradan elde ettikleri bilgilerin boyutları sayesinde her birey kendi şahsında özgün anlama ve yorumlama kabiliyetine sahiptir. Eleştirel düşünme ve merak duygusu belki de insana verilmiş en büyük lütuflardan biridir. Daha dindar bir nesil yetiştirmek demek sorgusuz sualsiz söylenen ve yazılan her şeyi olduğu gibi kabul eden bir nesil yetiştirmek demek değildir.

Aliya, Bosna'nın tarihinden ve tarihteki tüm yaşanmışlıklardan süzülüp gelen ve içindeki araştırmacı ve mücadeleci ruhla oluşan özgün fikirlerle; insanlığın ve özelde İslam dünyasının içinde bulunmuş olduğu buhranlardan kurtulmanın ancak iyi bir eğitim ve öğretim almakla mümkün olabileceğini ifade eder. Yukarıda kısa kısa paragraflar halinde anlatılan konuları Aliya'nın özgün perspektifiyle nasıl ele aldığını eserlerine ve hakkında yapılan araştırmalara bakarak, yeni mülahazalarla anlamaya çalışmak gerekir.

2. 1. Eğitim, Din Eğitim ve Öğretimi Tasavvuru

Eğitim, öteden beri kullanılan terbiye kavramının yerine geçen yeni bir kavram olmakla birlikte tam olarak onu karşılamamaktadır. Ancak yine de daha geniş bir kavram olduğu ifade edilebilir. Eğitim bilimselleşirken ve yeni yeni tanımlamalarla açıklanırken terbiye ise kendi doğallığında kalıp günlük hayatta kullanılmaya devam edilmesinden dolayı karşılığını muhafaza etmektedir. Bir diğer ifadeyle terbiyenin kullanımına; daha sıcak ve pratik, herkes tarafından kolayca anlaşılan, çok keskin bir ifade olarak devam edilmektedir. Özellikle “terbiyeli- terbiyesiz”, “eğitilmiş-eğitimsiz” diye olumlu veya olumsuz bir durumu açıklamaya çalıştığımızda farklı çağrışımlar yaptığı ve dolayısıyla toplumun bir biri yerine çokça kullanmadığı görülmektedir. Daha çok “terbiyeli-terbiyesiz” ifadesinin din mefhumunu da kendi içinde barındıran “ahlaklı- ahlaksız” tanımlamalarına yakın kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yine buradan hareketle “eğitilmiş-eğitimsiz” ifadesinin de öğretim tanımına

yaklaştığı bunun bilinçli ve organizeli bir süreci kendi içinde barındırdığı müşahade edilmektedir.¹⁷⁴

Bu bağlamda Aliya'daki eğitim ve terbiye anlayışı kelimenin kök karşılığı ve pratikteki kullanımıyla örtüşür. Ayrıca eğitim konusunu terbiye ile özdeşleştirir. “Terbiye sadece bir güzel ahlak meselesi değildir, aynı zamanda bir zevk-i selim meselesidir”¹⁷⁵ diyerek önemine vurgu yapar. Taşdelen, Aliya'nın eğitim ve öğretim anlayışını açıklarken bütüncül bir yaklaşımdan hareketle insandaki farklı unsurları denge ve ahenk içinde geliştirecek bir olgu diye bahseder. Birçok açıdan düalist bir varlık olan insanın tatmin edilmesi gereken iki yönü (maddi ve manevi) vardır. Eğitimden maksat terbiyedir ve o aileden başlar. Öğretim ise teknik bilgilerdir ki, o da okulda gerçekleşir.¹⁷⁶

Terbiye diye ifadelendirilmiş olan durum sadece insanlar arasında cereyan eden bir durum değildir. Keşfedilen bilim ışığında canlılar âleminde -akıl olmadığı için- bitkiler arasında terbiye diye bir durumun olmadığı düşünülür. Örneğin yaşlı bir ağacın yanı başındaki genç bir fidanı terbiye etmesi yani onu hayata hazırlaması, yapması veya yapmaması gerekenleri ona aktarması diye bir şeyin söz konusu olmadığı bilgisi mevcuttur. Ancak yine de bitkiler arasında bulunan ve iletişimde kullandıkları belirli frekansların olabileceği varsayımı göz ardı edilecek bir durum da değildir.

Hayvanlar arasında insanlarınkine benzer bir terbiye sistemi vardır. Yavru bir hayvan büyürken öncelikle ve özellikle onu dünyaya getiren annesiyle birlikte babası veya yakın çevresinde bulunan diğer hem cinsleri, terbiye mekanizmasını devreye sokmaktadırlar. Yaratıcı tarafından yüklenmiş kotlar refleksi dönüşür ve araştırmacılar bu durumun adını içgüdüsel davranış olarak koyarlar. Her doğan yavruya bu duyguların onun hayatta kalmasını sağlayacak şekilde özellikle annesi tarafından zaman kaybetmeden aktarıldığı bir gerçektir. Avlanma, tehlike karşısında saklanma, yardımlaşma, yol ve iz bulabilme gibi içgüdüler büyükleri tarafından bilinçli bir şekilde bir bir atlanmadan öğretilir.

Bir diğer açıdan baktığımızda günlük hayat içerisinde her insan sürekli olarak eğiten ve eğitilen konumundadır. Bu, insanın çocukluğundan ölümüne kadar devam eden bir süreçtir. Aslında insan; kendisinden sonra gelecek olan nesli bilinçli veya bilinçsizce eğitirken kendisini de eğitmiş, tabiri caizse geçen zaman içerisinde olgunlaşmış ve daha mükemmele yaklaşmış olur. Aliya, her zaman öğrenmeye açık olmak gerektiğine dair şu açıklamayı yapar: “Her kim insanlara öğretmeye gider, ama kendisi de onlardan öğrenmezse kibirli bir ahmaktır.

¹⁷⁴ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yayınları Ankara, 2007, s. 19.

¹⁷⁵ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 89.

¹⁷⁶ Vefa Taşdelen, “İslam Zihninin Yeniden Oluşumu: Aliya'nın Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Deneme”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016, s. 389.

Bu buluşma ne ona ne de o insanlara bir fayda getirir.”¹⁷⁷ Dolayısıyla eğiten-eğitilen tanımından ziyade bunun karşılıklı bir etkileşim süreci olduğunu kabul etmek gerekir. Bu bağlamdan hareketle eğitimin, terbiye kavramına daha yakın olduğu görülür. Ancak eğitim herkese göre değişen bir tanım olmaktan sıyrılıp bilimselleşmenin gerekliliğiyle karşı karşıya kalır ve bu da gerçekleşir.

Aynı şekilde kısaca öğretim kavramına bakacak olursak; eğitimin gerçekleşmesi için bir araç ve eğitime göre daha dar bir alandır denilebilir. Öğretimin amacı; öğrenmenin gerçekleşmesi ve oluşacak bilinç ve şuurla birlikte bilginin faydalı hale dönüşmesi diye açıklanabilir. Bunun başarıyla gerçekleşebilmesi daha çok planlı ve programlı faaliyetler içeren kurumlar aracılığıyla mümkündür. Her öğrenme veya öğretme çabası bilgilenmeyi sağlar ancak iyiye ve doğruya doğru giden bir davranışa dönüşmeyebilir. Öğretimle eğitim arasında araç-amaç ilişkisi vardır. Bu açıdan bakılınca denilebilir ki öğretmek eğitmek anlamına gelmeyebilir. Öğretilen her bilgi her insanda aynı şekilde gerçekleşmeyeceği gibi sonucu itibarıyla yeryüzünde bulunan tüm kötülüklerin ortadan kaldırılması sağlanamayacak ve kötü insanların eğitilerek mükemmelleşmesi gerçekleşemeyecektir.¹⁷⁸ Ayrıca eğitim tek başına insanı terbiye etmeye yetmediği gibi daha özgür, daha iyi veya insanî kılmaz fakat kabiliyetlerin ortaya çıkmasını sağlayarak topluma faydalı işler yapmasını sağlayabilir. Bilgili bir insan aynı zamanda terbiyeli (ahlaklı) bir insan olamamışsa bilgisiyle insana ve insanlığa daha fazla zarar verecek işler yapabilir, yakın tarih bunun birçok örneğiyle doludur.¹⁷⁹

Öğrenme faaliyeti içerisinde eğitimci ile öğretmen rol alabilirler fakat genelde aynı rolü icra edemezler. Bilginin bilince dönüştürülmesi işi eğitimcinin işidir. Öğretim süreçlerinde elde edilmiş bilginin kişide kalıcı iz bırakabilmesi için bu işte yüreğini ortaya koymuş, özveriyle çalışan, fedakâr insanlara ihtiyaç vardır. Bu açıdan bakıldığında eğitimci olmak öğretmenlik mesleğinde varılmak istenilen zirve noktadır. Öğretmen sadece bilgi aktaran kişi değil muhatabını her yönüyle kuşatan, tanıyan, kalbe dokunup orada yer edinen kişidir. Öğretmen için; muhatabının derdini dinleyip çareler üreten, sadece belirlenmiş mekânlarda değil muhatapları ile her ortamda bir arada olmaya çalışan bir dosttur da denilse yeridir.

Aliya eserlerinde birbirini gerektiren eğitime dair üç ilkedden bahseder. Bunlar; özgürlük, bütüncüllük ve eylemdir. Birincisi; birey olabildiğince özgür bir ortamda eğitilmelidir. İkincisi; ruh, beden, bilim, sanat, tarih, felsefe gibi kavramları birini diğerine

¹⁷⁷ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 155.

¹⁷⁸ İbrahim Gezer, *Nasıl Bir Eğitim Eğitimde Alternatif Arayışlar*, Bakış Yayınları, İstanbul, 2007, s. 58-59.

¹⁷⁹ Perhat, *Aliya İzzetbegoviç'in Eğitim Anlayışı*, s. 14; İsmail Aydoğan, “Aliya İzzetbegoviç'in Eğitim Tasavvuru”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016, s. 419.

tercih etmeksizin bütünlük içerisinde anlamak şarttır. Üçüncüsü ve en önemlisi ise; öğrendiklerini tefekkür ve idrak süzgecinden geçirip eyleme dönüştürebilecek bir eğitim modeli uygulanmalıdır.¹⁸⁰

Dinî kaynaklar açısından olaya baktığımızda bütün ilahi kitapların ve Kur'an'ın amacının insanların ve ona inanan müminlerin dünya ve ahirette mutlu olmalarını sağlamak olduğu görülür. Aynı şekilde Müslümanların daha iyi, bilinçli, şuurlu, ahlaklı, erdemli, muttaki ve samimi insanlar olmalarını gerçekleştirmek amacıyla doğru bilgiler aktarır. Yine niçin dünyaya geldiğini bilen, sorumluluk şuuruyla yaşayan, etrafına yararlı işler yapabilmek ve iyiliğin yaygınlaşmasını sağlamak için mücadele eden insanlar yetiştirir. Aliya, eğitimin sonunda oluşmasını arzu ettiği Müslüman şahsiyetin nasıl olması gerektiğini Hz. Peygamber'in tarifiyle anlatır:

"Muhammed (a.s.) çok yakışıklıydı; fakat güzellik destanı değildi. Çok iyiydi; ama saf değildi. Cesurdu; fakat zalim değildi. Zekiydi; lakin felsefeci değildi. Vizyon sahibiydi; ancak hayalperest değildi. Kararlıydı; fakat inatçı değildi. Öngörülüydü; fakat kurnaz değildi. Bütün bunlar onun kişiliğinde tam ölçüde olup bu zirve kişilikte, çevresini fethettiği gücün sırrı yatmaktaydı."¹⁸¹

Eğitim bilimlerinde din eğitimi veya dinî eğitim diye iki terminoloji kullanılmaktadır. Kavramsal tanımların ötesinde yapısal olarak bu iki olgunun amacının aynı olması aşağıda işlenecek konular açısından daha önemlidir. Aynı zamanda önemli olan din hakkında bilgi öğrenmek veya öğretmek değil, öğrenilen bilginin davranışa dönüşüp kişiyi daha iyi bir insan haline getirmesidir. Bilginin bilince dönüşmesi burada daha fazla önem arz eden bir konudur. Din temelde şahsı şahsiyete dönüştürmeyi amaçlar.¹⁸² Bilginin ve dinin amaçları Aliya'ya göre ortaktır. "Eğitimin amacı ne? Tam olarak gelişmiş insan şahsiyeti mi yoksa son derece profesyonel ve ihtisaslaşmış bir sanayi işçisi hayvan mı?"¹⁸³ Bu bakış açısıyla birlikte fazla gecikmeden yapılması gereken, uygun yöntemlerle insanın doğumundan itibaren geçireceği bütün evrelerde eğitime/din/dinî eğitime tabi tutulması ve öğrendiği bilgileri yaşayabileceği alanlar oluşturulmasıdır.

Buradan hareketle eğitim süreçlerinin ilgilendiği alanlar açısından birey, toplum ve devlet kavramları önem arz etmektedir. Aliya bu konuyu devlet ve toplum birlikteliği açısından ele alır. Eğitim birey ve toplum için bir düzen hedefler, oluşacak düzenin koruyuculuğunu da devlete verir. Bireyin iyi olması toplumun iyi olmasını sağlar ancak iyi

¹⁸⁰ Gençoğlu, "Bir Eğitimci Olarak Aliya İzzetbegoviç", s. 409-411.

¹⁸¹ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 164; Bardhi, "Bir Dindar ve Din Eğitimcisi", s. 124.

¹⁸² Taşdelen, "Aliya'nın Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Deneme", s. 389.

¹⁸³ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 240.

kalmaları, iyi olan bir devlet eliyle mümkündür. Dolayısıyla burada karşılıklı bir gereklilik vardır. İyi bireyler iyi bir devlet kurmalı, iyi devlette iyilerden oluşan toplumunu muhafaza etmeli ve bununla ilgili önleyici tedbirler almalıdır.¹⁸⁴ Ailede veya okulda alınan ahlakî temellere dayalı bir eğitimin ardından onu koruyacak olan, Aliya'nın ifadesi ile İslamî düzendir. İslamî düzen, İslam'ın yasaklamış olduğu şeyleri, fuhuş, pornografi, gece kulüpleri, içki kumar gibi ahlakî bozucu eğlence şekillerini engellemek zorundadır.¹⁸⁵ Aliya, eğitim ve öğretimi (öğretim kavramını kullanmaksızın) açıklamak için dinle bütünleştirerek ve özellikle ahlak ekseninden hareketle şu tarifi yapar: “İslam toplumunun temel ve dayanağı din olduğuna göre eğitim onun sadece bir görevi değildir, aynı zamanda eğitim onun var olma durumudur. Bu ilk evvela aile, daha sonra da okulların bütün dereceleri vasıtasıyla gerçekleşen dinî ve ahlakî eğitimidir”.¹⁸⁶

Aliya ailesinden, çevresinden ve okumalarından elde ettiği dinî bilgiler çerçevesinde nasıl bir şahsiyete sahip olduğunu her ortamda gösterir. Şunu unutmamak gerekir ki “din ahlaktır; onu hayata geçirmek ise terbiyedir” yani bu bir eğitim işidir. Bu eğitim ilk önce aileden başlar, sonra okulla devam eder. Aliya, ailesinden ve sonrasında okumalarından elde ettiği bilgiyle İslam'ın temel prensiplerine hep sadık kalır. En ağır şartlarda bile adaletin yanında yer alır. Bosna'da daha büyük savaş (1992-1995) başlamadan önce 1941-1945 yılları arasında Sırp tarafından Foça'da öldürülen Müslümanların mezarlarına çiçek bırakmak için halk toplanır. Kardeşlerini ve oğullarını kaybeden babalara affedebileceklerse affetmeleri konusunda şu tavsiyeyi yapar: “Kur'an bunu tavsiye eder. Kur'an diyor ki: "Eğer bağışlırsanız sizin için daha iyidir.” Yani eğer yapabilirsiniz, affedin.” Aliya, bu bilinci daha ileri götürerek İkinci Dünya Savaşında öldürülen Sırp'ların da mezarlarına çiçek bırakmalarını şu şekilde beyan eder:

Çünkü bizler için, ölüm yeri olan Foça'dan baktığımızda, sadece iki ulus vardır: Cellatlar ve masum kurbanlar, üçüncü ulus yoktur. Bütün cellâtlar aynı türe aittir, bütün masum kurbanlar da başka türe aittirler. Yani biz Müslümanlar için -iki hadiseye biz böyle bakıyoruz sizin de böyle bakmanızı rica ediyorum- katledilen masum kadın ve çocuklar hangi milliyete ait olurlarsa olsunlar, aynı türe aittirler. Bu sebeple hem Müslüman mezarlarına hem de Sırp mezarlarına çiçek koymamızı öneriyorum. Bu Yugoslavya'da yapılan ilk jesttir. Ben, başkalarının mezarlarına çiçek koyanların biz Müslümanlar olmasını öneriyorum. Ben, bunu onayınızla teyit etmenizi rica ediyorum.”¹⁸⁷

¹⁸⁴ Taşdelen, “Aliya'nın Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Deneme”, s. 391.

¹⁸⁵ Erdal Baykan, *Aliya Okumaları, İslam Deklarasyonu*, Çizgi Kitabevi Yayınları. Konya, 2016, s. 104.

¹⁸⁶ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 58.

¹⁸⁷ İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s.17-18.

Aliya, pratikten hareketle ve dinî bilgilerin tesiriyle oluşan toplumsal kuralların unutulması veya terkedilmesi halinde meydana gelecek durumun tehlikeli taraflarını sürekli hatırlatır. Din eğitimi yeterince önem vermeyen bir eğitim sisteminde yetişecek olan neslin birçok değerden yoksun kalabileceği mutlak bir gerçektir. Bunun doğuracağı en belirgin sonuç kendi öz anlayışına ve yaşamına dair disiplinlerin kaybolmasıdır. Günlük hayat içerisinde kültüre dönüşmüş ancak kaynağını dinden alan ve bizi farklı kılan çok önemli hassasiyetlerimiz vardır. Örneğin Müslümanın hayatında zaman mefhumu çok önemliyken hatta ibadetler bile zamana bağlıyken dakiklik yitirilir ve verilen sözler tutulmaz olur. Aslında Müslümanlar günde beş vakit kılınan namaz eksenli zaman ayarlarını yaparken gündelik hayatlarını ve işlerini, çalışma ve dinlenme saatlerini buna göre tanzim ederler. “Temizlik dinin yarısıdır” düsturunu getiren İslam, Müslümanların elinde maalesef yönlendirici, hayata renk veren “Biz Allah’ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah’ınkinden daha güzel olan kimdir? Biz yalnız O’na ibadet edenleriz.”¹⁸⁸ vasfını yitirince şehirlerimiz ve yaşam alanlarımız kirlenmeye başlar. Düşünen, gözlemleyen, tefekkür eden Müslüman, tabiata ve dış dünyaya yönelir. Evrende olup bitenler onun için hep araştırılması gereken konulardır ve bu araştırmalar neticesinde elde edilen veriler bilgiye ve tekniğe dönüşerek insanlığa hizmet eder. Ancak günümüzde Müslüman dünyasının bir kısmı mistik bir anlayışın etrafında toplanarak pasif bir yaşamı ve sınıfsal toplum anlayışını tercih ederler. Hurafelerle dolu batıl inançlar bizi vahyin o saf kaynağından uzaklaştırır. Aliya, günlük yaşamımızı şekillendiren konulara parmak basarken yukarda bahsedilenleri üç soru halinde sunar ve son olarak şunu da ekler:

“Ve nihayet dördüncü soru: Allah’tan başka ilahın olmadığına şahit olunduğu, sadece Allah’ın büyük ve hatasız kabul edildiği, insanların kökleri ve toplumsal statüleri ne olursa olsun buna benzer bir şey asla olamayacakları inancının hâkim olduğu Akide (la ilahe illallah) dünyasında şahıs kültü de nereden çıktı? İşte dört sorum bunlardır.”¹⁸⁹

Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere Aliya, insanların “kutsallaştırılmasına” karşı çıkar. Hata ile bilinen insanın hatasız sayılması halinde bunun zaman içerisinde olması gerekeni büyüğe, bilene saygıyı vb. aşır putlaştırmaya dönüşebileceğine işaret eder.

Aliya İslam eğitiminin en karakteristik özelliğinin gösteriştenden uzak; sadeliği tercih eden, yapmacık olmayan ancak samimi olan bir yapısı olduğunu ifade eder: “İslam, karmaşıklığa, suniliğe, gösterişçi eğitime ve üsluplandırmaya karşı gönülsüzdür.”¹⁹⁰ Şekilci

¹⁸⁸ Bakara, 2/138.

¹⁸⁹ İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 203-204.

¹⁹⁰ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 325.

ve ezberci bir anlayış tek tip insan yetiştirir bu da eleştirel aklın elde edebileceği özgün araştırmaların önünü keserek kısır bir döngünün oluşmasına sebep olur. İnsanı bir kalıba sokmak aslında onun yaratılış kotlarını ve varlık amacını anlamamaktır.¹⁹¹ İnsanı insan yapan tefekkür etmesi ve tercih edebilme özelliğine sahip olmasıdır. Aliya, tefekkürü “soylu bir öğrenme” olarak açıklar. Şunu ifade etmek gerekir ki; ne kadar insan varsa o kadar da farklı fikrin olması doğaldır ve her fikir saygıya değerdir.

Aliya, din eğitiminin amacını açıklarken nihai hedefin fikirlerin değişimi olmadığı asıl amacın duyguların değişimi olduğunu söyler. Çünkü en etkili ve kalıcı olan aklın değil kalbin ikna edilmesidir. Kalp ile kurulan frekans sürdürülebilir bir ahlakî değişimi de beraberinde getirir. Yaşanan durum öğrenilen bilgilerin davranışa dönüşmesi halidir. His ve duygu ile bağlanan yani inanan insan her açıdan belirlediği hedeflere tüm engelleri aşarak ilerler.

“Bir insanın fikirleri ile değil duyguları ile tarif edilir. İnsan fikirlerini tamamen değiştirebilir ve aynı kişi olarak kalabilir. Bir insanın ancak duyguları değiştiğinde onun değişmesinden bahsedebiliriz. Denilebilir ki, biz hissi olarak yöneldiğimiz veya bağlantılı olduğumuz şeyi daha kolay elde etmemize katkıda bulunacakları inancıyla benimseriz fikirleri.”¹⁹²

İnsanı eşyayla bir tutan bir anlayış gayri insanidir. Neticede insanı sadece üreten veya tüketen mekanik bir varlık pozisyonuna indirgemek, insanın şahsiyetine yapılmış bir hakarettir. İnsan yaptıklarından sorumlu olan bir varlıktır. Baskıcı bir anlayışla eğitilmesi ve tek kalıp mantığıyla bir çıktı alınması insanın yaratılış özelliklerine ters bir anlayıştır. Bu bağlamda eğitim de baskı ile değil özgürlükçü bir ortamda ve farklılıkları baskılayan değil ortaya çıkaran, olaylar ve varlık üzerinde düşündüren bir anlayışla yapılmalıdır. Aliya, bu konuyu batının hümanist bir mantıkla ele aldığını ancak sonucun hiç de öyle olmadığı hatırlatmasında bulunur.

“İnsanı üretici ve tüketici fonksiyonuna indirgemek, her insana üretim ve tüketimde bir yer temin edilse bile, hümanizmi değil dehümanizasyonu teşkil eder. İnsanları zorla terbiye etmek, bu sayede iyi ve disiplinli yurttaşlar haline gelseler bile gayri insani bir tutumdur. Eğitim de gayriinsani olabilir: eğer tek taraflı, yönlendirilmiş, endokrine olursa; gayesi, eğer düşündürmek değil de hazır çözümler sunmak suretiyle insanların ufuklarını ve dolayısıyla insan hürriyetini daraltıp kişileri sırf fonksiyon için hazırlamaksa...”¹⁹³

¹⁹¹ Oya Çetintaş, *Aliya İzzetbegović'in Siyaset Felsefesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, 2018, s. 25.

¹⁹² İzzetbegović, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 30-31.

¹⁹³ İzzetbegović, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 81.

Eğitimde baskı konusu geçmişten günümüze hep tartışılmıştır. Dinî eğitimde tercih edilecek yöntemler arasında zorla öğretme yöntemi olmalı mı yoksa olmamalı mı? Zorla uygulanan yöntemde belki insan davranışlarını değiştirebilirsiniz ancak o bir robot olmadığı için baskıdan kurtulduğunda kendi özüne dönecektir. Şunu unutmamak gerekir ki; iyilik gibi kötülük de insanın içinde olduğu için insan herhangi bir dış tesirle, şartların değişmesiyle, zorla alıştırmayla, kanunlarla, kaba kuvvetle ıslah edilemez ancak ve sadece davranışı değişebilir. Zorla eğitmek direnişle karşılaşır, beden itaat edebilir, dış görünüşte baskıyı kabul etmiş gibi görünebilir fakat insanı insan yapan ruh baskıyı kabul etmez ve o hep isyanlıdır. İnsan zorla alıştırılmaz gerçeği onun fitratından gelir. “Askerlerde sıkı talimlerle dayanma, maharet, kuvvet hususiyetleri geliştirilebilir; fakat şeref, haysiyet, heyecan ve kahramanlık hissi geliştirilemez, çünkü bunlar ruhun özellikleridir.”¹⁹⁴ Bu konuya bilimsel olarak açıklık getiren Tosun’un yapmış olduğu şu tanım en dikkat çekici tanımlardan biridir: “Din eğitimi, bireyin dini davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme denemeleri sürecidir.”¹⁹⁵ Aliya, bu klasik tanımı biraz daha öteye götürüp buna karar alma becerisini yani iyiyi ve doğruyu kendi tercihiyle belirleme sürecini de ekler.¹⁹⁶ Temel amaç kalıcı bir değişimdir; bunun gerçekleşmesi ise kişinin kalben ikna edilmesine ve onun severek inandırılmasına bağlıdır.

Din eğitimini doğru bir yöntemle alan kişiler sonuçta her dine karşı saygılı olunması gerektiğini de öğrenirler. Hangi dine mensup olursak olalım, bir başkasının dinine ve yaşam tarzına saygılı olmak aileden başlayarak verilecek bir terbiye meselesidir. Aliya bunun bir terbiye meselesi olduğunu “Bizim konseptimiz, her zaman hem camiden ezan hem de kiliseden çan sesinin duyulacağı, medeni hayat konseptidir. Bu durum bize aykırı değildir ve ben bunu büyük bir üstünlük olarak anlıyorum çünkü biz Boşnaklar böyle terbiye gördük”¹⁹⁷ diyerek açıklar.

Din eğitimi eksen olarak kendisine Kur’an’ın araştırmacı ve gözlemci üslubunu uygulamalıdır. Çünkü Kur’an ilmin ve bilimsel gelişmelerin önünde bir engel değil, aksine bunu teşvik eden bir öğretiye sahiptir. Aliya’ya göre eğitimde indirgemeci yöntemi tercih eden metot yanlış bir metottur; ya dünya/ ya ahiret dayatması düalist bir varlık olan insanın yaratılış sebeplerine aykırı bir anlayıştır. İnsanları doğru yola iletmek için dünyevi veya uhrevi konulara dair Kur’an’ın uyguladığı metodoloji Aliya’nın da tercih ettiği metodolojidir.¹⁹⁸ Ancak İslam dünyası bir okuma ve anlama sorunu yaşamaktadır. Okuma

¹⁹⁴ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 168-169.

¹⁹⁵ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem Akademi, Ankara, 2014, s. 23.

¹⁹⁶ Gençoğlu, “Bir Eğitimci Olarak Aliya İzzetbegoviç”, s. 409.

¹⁹⁷ İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 154.

¹⁹⁸ Bardhi, “Bir Dindar ve Din Eğitimcisi”, s. 127.

güzel sesli hafızların okumasına indirgendiği gibi okumaya dair geniş bir bilgi çalışması meydana gelmişken anlamaya ve sonrasında yaşamaya dair bir çaba Müslümanlar tarafından terkedilir.¹⁹⁹ Batı netice itibarıyla teorik olarak Kur'an'dan uzak olsa da pratik olarak onun tavsiyelerini uyguluyor görüntüsü vermektedir. Aliya'ya göre Batı bunu okullarda ilkokuldan başlayarak öğrencilere aktarmaktadır:

“Bir din olarak İslam tabiata dönük, Kur'an ise gözlem ruhuyla dolu bir kitaptır. Dini bir kitap için biraz alışılmış dışında olan ve bakınız, gözlemleyiniz, yolculuk yapınız gibi Kur'an'ın çağrılarını hatırlatırım. Bu çağrılarına başkaları uydu biz ise uymadık. Batının gücü öncelikli olarak ordularının veya ekonomilerinin kuvvetinde değildir. Bu hadiselerin dış yüzüdür. Bu gücün temelinde, batı medeniyetinin ta Bacon'dan beri tevarüs edip sahip çıktığı deneysel düşünce tarzı vardır. Tabiatı, toplumu ve insanı gözlemlemek, batı dünyasında ilkokul çocuklarının aldıkları temel bir eğitimidir. Bu manevi tavır olmaksızın maddi güç olmaz.”²⁰⁰

Günümüz İslam dünyası batıdaki gücü daha çok onun zenginliğine ve gece hayatındaki lükse bakarak değerlendirir hatta bu açıdan onun gibi yaşamaya çalışır. Batı, gündüz okullarda eleştirel akıl sayesinde elde ettiği bilgiyle çalışır ve kendi anlayışı çerçevesinde hayatını devam ettirir. Kurmuş olduğu eğitim sistemiyle uygarlık gelişirken, doğaya hâkimiyet anlamında bir üstünlük elde edilir ancak kültürel anlamda derin bir dejenerasyon yaşanır ve bunun sonucunda insanın kişiliğinin geliştirilmesi unutulur.²⁰¹ Bunlarla birlikte batı bireysel ilişkiler, insani değerler, hayat felsefesi, ahlakî anlayış ve aile hayatı konularında örnekliğini yitirmiş ve denilebilir ki; “bazı durumlarda Avrupalı hayat tarzı, nasıl yaşanmaması gerektiğinin örneğidir.”²⁰²

Aliya, İslam dünyasının en büyük eksiklerinden birisinin eğitimci eksiği olduğunu ifade eder. Bunu telafi etmek için uygulanan yöntemin kendi değerlerinden uzak hatta düşman bir aydın ve eğitimci neslin yetişmesine yol açtığı görülür. Yabancıların veya yabancılaştırılmış bir eğitim sisteminin ortaya çıkartacağı sonuç İslam'ın ve Müslümanların geri bırakılması olur. Halk eğitimsiz ve cahil bırakılırken aydınlar yanlış eğitim süreçlerinden geçerek halkına ve değerlerine önem vermeyen derin bir kompleksle her şeyi batıdan bekleyen çarpık bir insan tipi olurlar. Aydınlar eziklik hissi ile kendi insanını hakir görürken kendisini üstün görür. Yerli değerleri bir tarafa bıraktıklarında zengin batılılar gibi olacaklarını düşünürler veya gelişmenin önündeki engeli dinî eğitimde zannederler.²⁰³

¹⁹⁹ Taşdelen, “Aliya'nın Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Deneme”, s. 393-395.

²⁰⁰ İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 202.

²⁰¹ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 94.

²⁰² İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 54.

²⁰³ İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 202; Taşdelen, “Aliya'nın Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Deneme”, s. 399.

Aliya'nın eğitime dair içinde bulunulan durumdan çıkış için kesin ve keskin olarak önerdiği çözüm aslında bir yöntemi de kendi içinde barındırmaktadır. Bu yöntemin ana konuları nicelik ve nitelik sorunlarıdır. Her iki açıdan da değişime ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir.²⁰⁴ Okul binası gibi yaşanan mekânsal yetersizliklerin çözümünde camilerin okul gibi kullanılabileceğini belirtirken nitelik açısından müfredatın özgünlük ve yerellik çerçevesinde güncellenmesi gerekir. “Nitelik, eğitimin yabancılara olan manevi ve bazı durumlarda maddi bağımlılığından kurtulması demektir. Nicelik ise, bu husustaki kronik eksikliklerin, yeni gelen nesillere eğitim verebilmek için kısa bir sürede tamamlanması demektir.”²⁰⁵ Dini hassasiyetlerden uzaklaşan toplum yanlış eğitimin de kurbanı olmaktadır. Genelde fakir olan İslam ülkeleri ellerinde bulunan son kuruşa kadar acil bir şekilde tüm varlıklarını eğitimin gelişmesine harcamalıdır. Çünkü onları fakirleştiren eğitimsizlik veya yanlış eğitimidir.²⁰⁶ Bağımsız ülkeler haline gelmenin de tek yolu tüm dünyada elde edilmiş olan bilimin kazanımlarına sahip çıkmak hatta ona katkı sağlamaktır. Bunun için daha önce yapıldığı gibi komplekse kapılmaksızın bilim önemsenmeli ve öğrenilmelidir.

Aliya bir eğitimcinin özellikle de din eğitimcisinin psikolojisinin ne olması gerektiği konusunu; sürekli öğreten değil aynı zamanda muhataplarından ve bulunduğu ortamdan kısacası her gördüğünden bir şeyler öğrenmeye açık olması gerektiğini belirterek şu şekilde açıklar: “Her kim insanlara öğretmeye gider, ama kendisi de onlardan öğrenmezse kibirli bir ahmaktır. Bu buluşma ne ona ne de insanlara bir fayda getirir.”²⁰⁷ Eğitimcinin de sürekli eğitime ihtiyacı vardır. En iyi öğrenme yöntemi öğretmektir veya öğretmek iki sefer öğrenmektir diye dillendirilen meşhur sözün vurguladığı temel konu sürekli eğitime açık olmak, öğreticinin kim veya ne olduğuna bakmaksızın faydalı olanları alabilmektir.

Bütün bu açıklamalardan sonra Aliya'nın konu hakkındaki görüşlerinin özetini eğitim ve öğretimi dinle bütünleştirerek ve özellikle ahlak ekseninden hareketle şu şekilde yapmak mümkündür: “İslam toplumunun temel ve dayanağı din olduğuna göre eğitim onun sadece bir görevi değildir, aynı zamanda eğitim onun var olma durumudur. Bu ilk evvela aile, daha sonra da okulların bütün dereceleri vasıtasıyla gerçekleşen dinî ve ahlakî eğitimidir.”²⁰⁸

²⁰⁴ Aydoğan, *Aliya İzzetbegoviç'in Eğitim Tasavvuru*, s. 417.

²⁰⁵ İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 202-203; Baykan, *Aliya Okumaları*, s. 107.

²⁰⁶ Taşdelen, “Aliya'nın Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Deneme”, s. 399; Gençoğlu, “Bir Eğitimci Olarak Aliya İzzetbegoviç”, s. 407.

²⁰⁷ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 155.

²⁰⁸ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 58.

2.2. Sorumluluk Şuurunun Oluşumunda Ailenin ve Çevrenin Rolü

Sorumluluk bilincinin oluşturulmasına ve geliştirilmesine etki eden, insandan insana da çok fazla değişmeyen bazı hazırlayıcı ve sürükleyici sebepler vardır. Beden ve ruhtan müteşekkil olarak yaratılan insan, anne karnına düştüğü andan itibaren fiziksel ve ruhsal olarak şekillenmeye başlar. Kişiliğin ve karakterin oluşacağı ilk ve en etkili ortam ailedir. Çevresel faktörler olarak niteleyeceğimiz; okul, arkadaş, sosyal ve kültürel çevre, iş ortamları, sivil toplum yapılanmaları gibi etkenler ikinci dereceden kişiyi etkiler ve nasıl bir insan olunacağına dair karar merkezleri olarak karşımıza çıkar.

Geçmişten günümüze kurulan belki de kıyamete kadar kurulacak olan tüm ailelerin ve eğitim kurumlarının temel amacı sorumluluk şuru yüksek çocuklar ve bireyler yetiştirmektir. Sorumluluk alanı kendisinden başlayarak, ailesinden, yakın veya uzak akrabalarına, yaşamış olduğu en küçük yerleşim biriminden ülkesine ve tüm dünya insanlığına hatta canlı cansız tüm varlıklara kadar genişleyebilecek bir alandır. Doğru bir eğitimle geliştirilmeye müsait bu şuur, insanın fitratında ve yaratılışında saklıdır. Aliya’da bulunan özgürlük ruhu, onu sadece kendisi için değil diğer insanların sorumluluğunu alan kişi olarak tarih sahnesine çıkartır ve bu uğurda inanılmaz bir çaba içerisine girmesine sebep olur.²⁰⁹

Yeryüzüne halife olarak tayin edilen insan, sorumluluğunu kabul ederek ve imtihanın gereği olarak yaratılmışların aslî bir unsuru olur. Artık o kendisiyle birlikte yeryüzünü de imar ve inşa etme mükellefiyeti altındadır. “Şüphesiz biz emaneti göklere, yerlere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.”²¹⁰ Ahzab suresinde geçen bu ayet; insanın zalimliğinde kalıcı, bilgisizliğinde ısrarcı olmak istemiyorsa farklı eğitim süzgeçlerinden geçerek elde ettiği bilgisi, samimi iman ve temiz ahlakıyla aldığı emaneti hakkını vererek taşımak durumunda olduğunu açıklar.

Toplumun temel taşı aile olduğu gibi ailenin de temel direği ve mürebbisi annedir. Geçmişten günümüze hatta geleceğe, değişmemiş ve değişmeyecek olan bu durum insanlığın meşru zeminde çoğalmasını sağladığı gibi düzgün bir şekilde eğitilmesini de gerçekleştiren ilk ve en doğru zemindir.²¹¹ Bu direğin sarsılması, annelerden bu rolün gasp edilmesi aslında insanlığın kendi felaketi olacaktır. Aliya bu duruma şu net ifadeyle açıklık getirir:

“Bütün dinler, aileyi; insanın yuvası, anneyi de ilk ve yerine kimsenin geçemeyeceği bir mürebbi olarak telakki edip yüceltmeğe devam edeceklerdir. Öbür tarafta bütün ütopyalar sosyal eğitim, gündüz bakım

²⁰⁹ Bardhi, “Bir Dindar ve Din Eğitimsi”, s. 122.

²¹⁰ Ahzab, 33/72.

²¹¹ Aykut Aygün, “Aliya İzzetbegoviç’te Din ve Siyaset”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2017, s. 67.

evleri, kreşler ve çocuk bahçelerinden heyecanla söz edeceklerdir. Bütün bu müesseselerin, adları ne olursa olsun, müşterek bir tarafı vardır: Annenin yokluğu ve çocukların ücretlilere terkedilmesi.”²¹²

Ailede alınacak her türlü olumlu veya olumsuz eğitim daha sonraki evrelerde alınacak eğitime temel oluşturacaktır. İnsanın yetiştirilmesinde kalıtsal olarak hangi aileden geldiği, geniş aile veya çekirdek ailenin insan üzerindeki etkisi bilimsel açıdan ve pratik olarak ispatlanmış bir durumdur. Aliya’nın eserlerinde ve onu yakından tanıyanların anlattıklarında görülen ortak nokta; aile hayatının bütün kademeleri ve tüm ilişkileri pratik olarak “eğitim ve öğretime” dair birçok mesajla doludur. Bardhi’nin de tespit ettiği gibi farklılıklara rağmen birlikte yaşanabileceğini hedefleyen Aliya manevi endişe taşıyan tüm insanların kendisinden istifade edeceğini düşünerek ve birçok açıdan rol model olabileceğinin şuuruyla yaşamış ve yaşadıklarını özenle kaleme almıştır.²¹³ Aynı şekilde Aliya’nın hangi ailede dünyaya geldiğinden ve çocukluğundan ölümüne kadar yaşadıkları konusunda sorumluluk bilincinin oluşumu ve eğitim açısından çıkarılacak dersler çok fazladır.

Aliya, ahlak merkezli bir eğitimi terbiye konusu yapmıştır. Terbiye ve eğitim kavramları gerek kökleri itibariyle gerekse sonuçları itibariyle aynı iki kavram olarak görülebilir. Ancak bu başlık altında rahatlıkla eğitim ve terbiye kavramını birlikte ve aynı anlamda kullanmak mümkündür. Ailenin çocuk üzerindeki etkisi bilgi birikimini artırmak veya çeşitlendirmekten ziyade kişilik yapısını ve davranışa dönük istendik alışkanlıkları oluşturmada söz konusu olur. Bu bağlamda terbiye etme ve geleceğe ahlaklı bir birey yetiştirme açısından aile, merkezi ve odak bir noktaya haizdir. Eğitimi, kısaca formal veya informal ortamlarda kasıtlı bir şekilde bireye değerlerin kazandırılması ve kişiliğin oluşturulması süreci diye tarif edip ele alacak olursak, bu anlamda, aile için yarı formal bir ortam olarak, çocuğa ahlaki ve insanlık değerlerini öğreten yapıdır denilebilir. Aile fertlerinin kimisi bu süreçte olumlu yönde bilinçli rol oynarken kimisi de kendi doğallığı içerisinde pratik hayat dâhilinde farkında olmadan olumsuz yönde etki eder.²¹⁴

Din eğitimi açısından da aile ilk yarı formal okuldur. Aliya’nın köken itibariyle nasıl bir aileden geldiğini öğrenmeye başlamak, verasetten almış olduğu özellikleri nasıl elde ettiğini anlamaya da sebep olacaktır. Aliya düşüncelerini ifade ederken merkeze hep İslam’ı ve İslamî bakış açısını koyar. Kendi kişiliğinin oluşumuna sebep olan temel etkenin İslam olduğunu şu ifadesinden anlamak mümkündür: “Benim ailemden aldığım İslamî terbiye kişiliğimin oluşmasın da önemli etkiye sahiptir”.²¹⁵ Aile büyüklerinin çocuklarını yetiştirirken

²¹² İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 241.

²¹³ Bardhi, “Bir Dindar ve Din Eğitimsi”, s. 123.

²¹⁴ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 58.

²¹⁵ İzzetbegoviç, *Konuşmalar*, s. 245.

almaları gereken sorumluklar vardır. Bunlardan birisi kendisinden sonra gelecek olan nesle söz ve davranışlarından kaynaklı utanmalarını gerektirecek bir hayat sürmemeleridir. Aliya'nın ailesi bu bakış açısıyla incelenecek olunursa görülecek olan şey; Müslüman bir aile olarak İslam'dan aldıkları doğruları çocuklarına aktardıkları ve insanî olarak çevrelerine olumlu bir iz bırakarak kendilerinden sonra gelecek nesle gurur duyacakları itibarlı bir aile geçmişi bırakmalarındır.

İyilik veya kötülük kalıtsal olarak nesilden nesle istisnai durumlar hariç aktarılabilir bir özelliktir. Aliya'nın ailesinde yer alan tüm fertler ki buna özellikle büyük baba, büyük anne dâhil baba ve annesi, çevresinde bulunan Sırp, Hırvat veya Boşnaklar tarafından çok sevilmeaktedirler. Beyzade ünvanlı zengin bir aile olmayla birlikte cömertlik ve adillikleriyle de meşhurdurlar.²¹⁶ Bulundukları bölgede yaşayan tüm insanlar yaşadıkları problemlere çözüm bulmak için geçmişten tevarüsle Aliya'nın ailesine başvururlar.²¹⁷ Geçmişinde utanılacak bir durumu olmayan Aliya geleceğinde de tüm hayatı boyunca en ağır şartlarda bile utanılacak, boynunu eğecek bir iş yapmıyor ve yapmak isteyenlere de müsaade etmiyor. Ve bu durum onun en karakteristik özelliklerinden biridir.

Aliya'nın ailesinde bulunan bu düzgün duruşun oluşumunda erkekler kadar kadınların da etkisi mutlak bir gerçektir. "Okumamış, ihmal edilmiş ve mutsuz bir anne, Müslüman halkların yeniden doğuşunu başlatacak ve başarılı bir şekilde devam ettirecek oğul ve kızları büyütemez."²¹⁸ Gelecek nesillerin yetiştirilmesinde annelere önemli roller atfeden Aliya tüm annelerin eğitilmiş olması gerektiğini dile getirir.²¹⁹ Her ailede temel bir role sahip olan annenin dinî açıdan bilgili ve bilinçli olması çocuğun özellikle dinî eğitimi açısından çok daha olumlu sonuçlar doğurur. Aliya'nın ninesi Sıdıka Hanım çok dindar bir insandır.²²⁰ Aliya'nın annesi Hiba Hanım da çilekeş bir kadındır. Annesinin tüm zorluklara rağmen göstermiş olduğu azim ve gayreti, namazdaki huşusu ve samimi duaları Aliya'da belirgin izler bırakır.²²¹ Aliya ölümünden bir süre önce kendisi ile yapılmış bir söyleşide Annesi Hiba Hanım'ın kendisi üzerindeki etkisini şu cümlelerle anlatır:

"Benim ailemden aldığım İslami terbiye kişiliğimin oluşmasında daha önemliydi. Rahmetli Validem Hiba çok muttaki bir kadındı. Anneme karşı sonsuz bir sevgi besliyor, onun sevdiği her şeyi seviyordum. Annem dinini seven, yaşayan bir kadındı. Müslümanların kimliğini korumada sahip

²¹⁶ İzzetbegoviç, *Konuşmalar*, s. 17.

²¹⁷ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 18.

²¹⁸ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 59.

²¹⁹ Aygün, Aliya İzzetbegoviç'te Din ve Siyaset, s. 66.

²²⁰ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 23-25.

²²¹ Yaşar Uğurlu, "Doğu'nun Çocuğu Batı'nın Münnevver-i Aliya İzzetbegoviç", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016, s. 506; Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 32-33.

olduğumuz köklü aile geleneği ve aldığımız terbiyenin ne denli önemli ve belirleyici olduğu böylesi kargaşa durumlarında daha bir belli olacaktır.”²²²

Evliliklerin, tarafların birbirini tanınması ve karşılıklı aile rızalarının alınmasıyla gerçekleşmesi daha mutlu bir aile kurulmasını sağlar. Buna kısaca (yarı görücü usulü) denilebilir. Evlilikte sadakat en önemli katalizördür. Aliya ile eşi Halida Hanım arasında sadakat eksenli ve karşılıklı anlayışa dayalı güçlü bir beraberlik vardır. Çocuklarla kurulacak olan en etkili bağ sevgi bağıdır. Aliya’nın çocuklarıyla kurduğu sevgi bağı konusu onun nasıl bir eş olduğundan sonra bize nasıl bir baba hatta dede olduğunu anlamamız açısından önemlidir. Bazen çocuklar da oluşan şartlar gereği ebeveynlerine hayatın zorluklarına karşı güç ve destek verirler. Aile ortamı, çocuklar açısından özgürlükçü, büyükler açısından saygı merkezli olmalıdır.²²³ Aile fertlerinin birlikte geçireceği zamanlar artırılmalı bunun için her türlü imkân kullanılmalıdır. Çocuklara dinî değerler eğitiminin baskı yapılmadan ama bilinçli ve özellikle yaşayarak verilmesi aile bağlarını güçlendirir.²²⁴ Aliya baskı görmeden şefkatle aldığı dinî eğitimi aynı yöntemle çocuklarının terbiyesinde uygular. Bu durum çocukları ile kendisi arasında iyi bir iletişim kurmasını sağladığı gibi çevrenin kötü etkisine karşı ailenin bütünlüğü üzerinde bir koruma kalkanı oluşturur.²²⁵

Sorumluluk şuurunun oluşumunda ikinci derecede öneme sahip olan çevresel etkenler konusunda Aliya’nın hayatında görebileceğimiz çok ciddi pratikler vardır. Aliya çevrenin gücüne dair; “Genetik yoluyla tüm insanların birbirlerinden farklı olduklarını ispatladık. İnsanların her ne kadar özdeş bir genetik şifreleri olsa da, çevre tek yumurta ikizlerini, gerçek ikizleri dahi farklı farklı şekillendirir. Dolayısıyla onlarda farklı varlıklardır” dedikten sonra “demek ki Tanrı çeşitliliği seviyor”²²⁶ yorumunu yapmıştır. İnsanın varlık, adalet, sorumluluk, birlikte yaşam, hoşgörü gibi kavramlar hakkındaki düşüncelerini daima çevresi şekillendirmiştir. Aliya, çocukluğundan itibaren bir eğitim tabiriyle informal olarak, yaygın eğitim kanallarıyla çevresinden etkilenmiştir. Geleceğinin nasıl olacağı ve alacağı kararları etkilemesi yönüyle de Aliya kısaca “insan çevresinin ürünüdür”²²⁷ diyerek önemli bir noktaya parmak basmıştır. Çocukluk yıllarının geçtiği şehir ve köy hayatı, yakın ve uzak akrabalarla kurulan temas, mahalle veya geniş anlamda o yerleşim yerinde bulunan herkes Aliya’nın hayatında ciddi tesirler bırakmıştır.²²⁸ Müslüman bir ailenin ferdi olarak her insanı

²²² İzzetbegoviç, *Konuşmalar*, s. 245.

²²³ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 76-77.

²²⁴ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 77-78.

²²⁵ Karaaslan, “Entelektüel Üzerine Bir Çalışma: Aliya İzzetbegoviç Örneği”, s. 45.

²²⁶ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 259.

²²⁷ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017f, s. 83.

²²⁸ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 39.

yaratanından ötürü sevmek kültürü ile büyümesine rağmen, kendi komşularının bu bencil ve taraflı tutumları, kendileri gibi olmayanlara karşı acımasız yaklaşımları onu çok etkilemiştir. Buna rağmen o hep birlikte yaşayabiliriz diyerek Bosna Fikri diye adlandırdığı tezini sonuna kadar savunmuştur. Savaşın en ağır koşullarında bile çevresine hep bunu tavsiye etmiştir.²²⁹

İnsanda bulunan Allah inancı ve sevgisi, O'nun yarattıklarını da kendisinden ötürü sevmeye yönlendirir. Bu duruma, eğitim açısından baktığımızda farklılıklar bir zenginliktir denilebilir. Merkezine bu tür bir yaklaşımı alan eğitim sisteminin, bunu kavgaya sebep olacak bir durum olmaktan çıkartıp, bireyin ve toplumun yönlendirilmesinde avantaja dönüştürebileceği söylenebilir. Aliya, bu özellikleri ilk önce ailesinden terbiye ile alır, ardından kendi okumalarından hareketle İslam'ın böyle yaşamayı emrettiğini öğrenir ve daha sonra gereğini hayatına harfiyen uygulayan bir şahsiyet olur. Dinî eğitim açısından bakıldığında ise, Kur'an ayetlerinin defalarca buna vurgu yaptığının ve bu konunun İslam'ın temel düsturlarından biri olduğunun görülmesi mümkündür.

“Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.”²³⁰

İlk muhatap olduğu ve etkilendiği çevreyi tabiat, aile, akraba ve komşular olarak kabul ettikten sonra; okula başlamasıyla birlikte çevresi genişlemiş artık onu okul arkadaşları ve öğretmenleri de etkiler olmuştur. Bu içinde bulunduğu yeni çevre, ona olumlu ve olumsuz olarak her iki yönde sonuçlar doğuracak kapılar açmıştır. Lise yıllarında tanışıp ta içinde yer aldığı Genç Müslümanlar Hareketi (GMH) Aliya'nın fikrîsel olgunluk sürecinde ve dünyadaki olanı biteni yorumlamada önemli bir kilometre taşı olmuştur.²³¹ Ergenlik dönemindeki biyolojik ve psikolojik gelişim fikrîsel gelişimle devam ettirilmelidir. Aliya'nın içinde bulunduğu bu hareket, yakınında veya uzağında cereyan eden olaylara karşı sivil bir duruş sergileyen bir gençlik hareketi olmakla birlikte, düşünsel bazı özelliklere, ideallere ve iddialara sahiptir. Arayış içinde olan Aliya bu hareketin savunduğu fikirlerden etkilenmiş ve grubun farklılığını şöyle ifade etmiştir:

“Onlar, dinimle ilgili duymak istediklerimle aynı paralelde olan bazı yeni fikirlerin ana hatlarını oluşturdular. Bunlar bizim mekteplerde öğrendiklerimizden, okulda almış olduğumuz dinî eğitimden, katıldığımız konferanslardan ya da o günün dergilerinde okuduğumuz makalelerden çok farklıydılar.

²²⁹ İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 14-16; İzzetbegović, *Konuşmalar*, s. 243

²³⁰ Hucurat, 49/13.

²³¹ Özdemir, “Aliya İzzetbegović Düşüncesinde Üçüncü Yol Kavramı ve Felsefî Temelleri”, s. 9.

Bunu öz ile biçim arasındaki ilişkiye dair bir mesele olarak görüyorum –bizim nazarımızda hocalar, yani İslam dinini öğreten öğretenler, İslam’ın ritüellerini ya da dışsal formlarını yorumlamaya ve özü göz ardı etmeye daha fazla eğilimlidir.”²³²

Bu yaşlarda; bir gencin kendi kararıyla ve kendine olan özgüveniyle, sivil bir iyilik hareketinin içerisinde de yer alması ona farklı sorumluluklar yüklemiştir. Bu onu daha bilinçli ve idealist yapmıştır. Öğrendiği tüm bilgiler farklı bir anlam kazanarak okul derslerinin ötesinde, kendisine yeni hedeflere ulaşma gayreti vermiştir. Bu kapsamda bu hareket İslam’ın hayata yön vermesinin gerektiğini savunan özelliğiyle Aliya için bir düşünce akademisi olmuştur. Okulda sıradan bir öğrenci gibi derslerine çalışan, akademik başarıyı önceleyen, evden okula, okuldan eve giden, her şartta ve durumda itaatten başka bir şey düşünmeyen öğrenci olmamıştır. Bu gençlik hareketi onda yeni ufukların çizilmesine sebebiyet vermiş ve yaptığı okumaları anlamlı hale getirmiştir. Bireysel veya toplumsal sorunlara bu genç yaşıyla duyarlı davranmakla birlikte bunu düşünce ve davranışlarına yansıtmıştır.

Eserlerinde kendi anlatımıyla detaylandırığı bu konular Aliya’nın bir hedef doğrultusunda bize “liseli veya üniversiteli bir gencin nasıl davranması gerektiğini anlatıyor” diye söylememizi gerekli kılmıştır. Öğrenciliğin ne anlama geldiğini tarif ettikten sonra elde edilen bilginin olumlu bir bilinçle taçlanacağını ifade emiştir. Aliya daha lise yıllarında batı düşünce dünyasının tamamını okuyarak merakıyla ve eleştirel yaklaşımıyla öğrenmeye, yazmaya ve düşünmeye dair tutkunluğunu göstermiştir.²³³ Bu tutkunluğunu ve onun açasından okumanın temel bir ihtiyaç olduğunu hapishanedeyken (tüm zor şartlarına rağmen) kaleme aldığı *Özgürlüğe Kaçışım* adlı eserindeki düşünce dünyasının derinliğiyle hissettirmiştir.²³⁴ Okulun insanı yetiştirme çabasına öğretimle birlikte eğitimi aynı derecede alması halinde, gencin idealist bir kimliğe bürünebileceği gerçeğini anlatmıştır. Bu ortaya çıkacak idealin dava bilincine dönüşmesi halinde misyon ve vizyon sahibi, ahlaklı bir karakterin ortaya çıkabileceği ve akademik anlamda daha başarılı bir eğitim-öğretim sürecinin mümkün olabileceğini örneklemiştir. Yine son tahlilde -öğretimin eğitimi desteklemesiyle bilginin bilince ve davranışa dönüşmesi kaçınılmaz bir kaliteyi ortaya çıkartır- iddiasını etraflıca detaylandırmıştır.

Aliya’nın sorumluluk bilincinin gelişiminde önemli etkenlerden birisi de hapishane yılları ve bu süreçte elde ettiği tecrübeleridir. Aliya hapiste geçirdiği yıllarda hayata küsmemiş tam tersine oradan daha bilinçli bir insan olarak çıkmıştır. Umutlarının tükendiği zamanlarda tekrar dirilmesini bilmiştir. Her durumda olduğu gibi burada da, en kötü şartlarda

²³² İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 18; Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 52.

²³³ Özdemir, “Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde Üçüncü Yol Kavramı ve Felsefi Temelleri”, s. 9.

²³⁴ Karaaslan, “Entelektüel Üzerine Bir Çalışma: Aliya İzzetbegoviç Örneği”, s. 87.

bile öğrenecek şeyler bulmuştur. Aliya'nın gençlik yıllarında içinde yanmaya başlayan “ümme bilinci” ateşi; onu patlayacak bir volkan haline getirmiş ve daha aktif kılmıştır. Bu heyecan onu, tüm İslam dünyasını muhatap alan bir deklarasyon yazmaya sevk etmiştir. Bu eser daha sonra onun tutuklanmasında ki ana delillerden biri sayılmış ve ona ikinci hapishane tecrübesini yaşatmıştır. İkinci mahkûmiyetin de beraber kaldığı mahkûmların hayat hikâyelerinden yola çıkarak farklı insanlarla birlikte yaşamayı ve onları dinleyip hayata tutunmaları gerektiği konusunda ikna etmeyi öğrenmiştir.²³⁵ Hiçbir şeyin görüldüğü gibi olmadığı gerçeğini bir kere daha tecrübe etmiştir. Cezaevi ona geniş bir tefekkür imkânı sunmuş, tabiri caizse onun Hira'sı olmuştur. Hapishane şartlarına uyum sağlarken çıktıktan sonraki yıllarını düşünerek okumaya ve yazmaya da devam etmiştir. Bununla ilgili şu cümleler hapishanenin istenildiği takdirde bir düşünce ve fikir üretme merkezine dönüşebileceğini gösterir:

“Aliya hapishane hayatını, okumak ve düşünmek için bir fırsata dönüştürmesini bilmiştir. Tutukluluk boyunca sadece okumakla kalmamış, “*Doğu ve Batı Arasında İslam*” kitabının ilk müsveddelerini de hapishane yıllarında kaleme almıştır. Yine bu yıllarda müstear isimle yazdığı, dönemin dergilerinde yer alan yazıları vardır. Hapishanede tuttuğu notlarda, “bir insanın çok okuyabilmesi için ya çok zengin ya da çok fakir olması gerekir” sözüne şunu da ilave eder: “Ya da bir mahpus.”²³⁶

İlk mahkûmiyeti daha 21 yaşında iken yaşamış ve başından geçen bu ağır esaretle çağdaşlarına ve sonra gelecek nesillere önemli bir tecrübe bırakmıştır.²³⁷ Bu tecrübelerden birincisi; eğer bir inanç dava olarak kabul edilmişse bundan asla vazgeçmemelidir. İkicisi ise; bu uğurda ödenmesi gereken bir bedel varsa her türlü bedeli ödeme cesareti her dava sahibinde bulunmalıdır. Aliya bunlarla bir ideali olan herkese sahip olunması gereken bilinci pratik olarak öğretmiştir. Bu, mahkûmiyet, Aliya'nın inandığı değerler uğruna aldığı ilk hapis cezası olmuştur. Bu durum ondaki direnci kırmamış tam tersine ona farklı sorumluluklar kazandırmıştır. Aliya hapis hayatının kendisine öğrettiği konulardan bir diğerini de eğitime dair olması hasebiyle, Şer'i ceza kanunlarındaki hikmeti anlamasıyla açıklar:

“Tabiatıyla ceza verilirken çok dikkatli olunmalıdır; ancak ceza kanununu hapiste yazacak olsaydım ve bunu tüm hapishane tecrübelerimi dikkate alarak yapsaydım, sanırım o kanun şer'i ceza kanununa çok benzerdi. Önceleri bedeni cezaya karşı bazı kayıtlarım vardı; şimdi bazen bana öyle geliyor ki Allah beni buraya kendi hikmetini benimkiyle mukayese etmem için göndermiştir.”²³⁸

²³⁵ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 58.

²³⁶ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 60.

²³⁷ İsakoviç, *1925-2003 Biyografisi*, s. 151.

²³⁸ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 75.

Olgunlaşma sürecinde sürekli önemini korumuş ve insanın sorumluluk bilincini kuvvetlendirmiş alanlardan bir tanesi de, genç yaşlarda ailesini geçindirmek ve daha iyi şartlarda yaşayabilmek için atıldığı iş hayatı olmuştur. Eğitim açısından yaşanan zorluğun boyutunu anlatmak için genelde “hem okuyor hem de çalışıyordum” demişlerdir. Aliya bunun mümkün olabileceğini hatta avantaja dönüştürülebileceğini kendi örnek hayat hikâyesiyle ispatlamıştır. Ayrıca Aliya bunu evliyken başarabilmesiyle sorumluluk bilinci ve eğitim açısından buradan dersler çıkartmamıza sebep olmuştur. Şartların zorluğuna rağmen insanın içindeki öğrenme aşkını engellemenin mümkün olmayacağını görmemizi sağlamıştır.²³⁹ Aliya lise sonrasında evlendiği için, üniversiteyi okurken çalışmak zorunda kalmıştır.

Aliya iş dünyasının temel kuralları konusunda belirli görüşlere sahip olduktan sonra “En önemli ekonomik kaynak iyi nitelikli personeldir; bu personelin bilgi ve yetenekleri ilmi çalışma ve eğitim yoluyla oluşturulur ve objektif hale getirilir”²⁴⁰ diyerek insan kaynağının vazgeçilmezliğini bizzat tecrübe etmiştir. Okuyarak öğrendiği ve neticesinde fikirlerinden nefret ettiği komünizmin pratik yüzünü iş hayatında tecrübe etme imkânı bulmuştur. Ayrıca Aliya, çalışma ve üretme ile vatan sevgisinin birbirine bağlı ve birbirini tetikleyen iki mevzu olduğunun bilinmesi amacıyla şu cümleleri ifade etmiştir: “Hakiki vatansever, vatanını diğerlerine üstün tutan değil, vatanının söz konusu övgüye (üstünlük övgüsüne) mazhar olmasını sağlayacak şekilde hareket edendir. Bu kişi, övgü ve ihtişamdan ziyade vatanının değer ve saygınlığı için çaba sarf eder.”²⁴¹

2.3. Medeniyetin ve Kültürün Oluşumu Perspektifinde Okullar

Medeniyet ve kültür kavramları yakın tarihimizin en çok tartışılan kavramlarından. Entelektüellerin, sosyal bilimcilerin, sivil toplum kuruluşlarının, köşe yazarlarının, televizyonlarda yapılan aydın tartışmalarının veya siyasetçilerin kendi zaviyelerinden bakarak değerlendirmeleri büyük bir anlam ve kavram kargaşasına sebebiyet vermektedir. Bu kavramlar toplumsal mutabakatın, iç ve dış siyasetin birleştirici unsurları olurlarken aynı zamanda ayrıştırıcı güçleri ve insanlar arasındaki kutuplaşmanın da konusu olabilmektedir. Özellikle medeniyet kavramı, “bir taraftan pür maneviyatla ilişkilendirilirken, diğer taraftan sadece teknolojiye indirgenebilmekte ya da yerele ait olmakla evrensele hitap etmenin geriliminde şekillenmektedir.”²⁴² Bu durum kültür kavramı için de geçerlidir, insanın ve toplumun kültürünü ağırlıklı olarak dinî değerlerin şekillendirdiğini savunan anlayışla, sadece geleneklerin ve çevresel etkilerin merkezde olduğunu düşünen anlayış sürekli mücadele

²³⁹ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 82.

²⁴⁰ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 98.

²⁴¹ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 125.

²⁴² Akın- Karaaslan, *Aliya İzzetbegoviç Özgürlük Mücadelesi ve İslam Düşünürü*, s. 115.

etmektedir. Bu mücadele eğitim-öğretim sistemini ve bu sistemin bir müfredat ve program dâhilinde yapıldığı okulları da etkilemektedir.

Aliya, kalbi doğuda akli batıda, kalbiyle ve kalbindekilerle yaşamayı arzu ederken akıyla araştıran, sorgulayan, eleştirel okuma yapan, idealist bir o kadar da realist olan bir insan hüviyetiyle birçok meselede olduğu gibi bu konuda da özgün bir yaklaşım sergiler. *Doğu Batı Arasında İslam* adlı kitabında kıyaslamalar yapıp uzunca bir konu olarak anlattığı medeniyeti, sonuçları itibariyle insanlığın başına açmış olduğu türlü türlü sıkıntılardan dolayı tenkit eder. Onun amacı medeniyeti inkâr veya reddetmek değildir. Onun yaptığı, hakkında insanlığın saadeti için tek çare olarak sunulan efsaneleşmiş yönünü tahrir etmektir. Aliya tüm referanslarını İslam'dan almaktadır ve ona göre İslam sadece din değildir. Onun temel emirleri insanın düalist yani çift boyutlu yönünü birini diğerine kurban etmeksizin -beden ve ruhu- aynı anda ve ölçüde merkeze almaktadır. Hayatı sadece din ve dua değil, aynı zamanda çalışma ve bilimle tanzim etmek gerekir. Onun dünya tasavvurunda ibadethane ile fabrika yan yana olmalıdır. İnsanlar sadece terbiye edilmemeli aynı zamanda onların hayatlarının kolaylaşması için gerekli eğitim ortamlarının hazırlanması da şarttır.²⁴³ Unutmamak gerekir ki bilgi insana bahşedilen en önemli lütuftur ve değerlidir. Büyük İskender bunu; “başkalarından iktidar ve mülk bakımından üstün olacağıma bilgi bakımından üstün olmayı tercih ederim” diye açıklar.²⁴⁴ Aliya'nın arzu ettiği ve uğruna birçok fedakârlıkta bulunduğu şey aslında, geriye itirilen, devre dışı bırakılan kültürün tekrar asli konumuna geri getirilmesi, koruyucu ve taşıyıcı rolünün ona teslim edilmesidir.²⁴⁵ Bunu insan olmanın ve insan olarak kalmanın vazgeçilmezi olarak görür. O, bu doğrultuda SDA'nın kuruluş ilkelerinde Boşnakların, Bosna'nın yerel bir unsuru olarak kendi isimleri, tarihleri, kültürleri, dinleri, sanatları ve diğer tüm kültür öğeleri ile korunacaklarını beyan eder. Aliya, Bosna'da mevcut bulunan kültürden bahsederken sadece Boşnakların kültürünü kastetmez aynı zamanda Sırpların, Hırvatların ve diğer unsurların kültürünü de kapsayan bir düşünceye sahiptir.²⁴⁶

Her şey âlemin ve insanın yaratılmasıyla başlar. Aliya birçok konuyu ve kavramı zıddıyla açıklamayı tercih eder. Âlemin ve insanın varlığı düalist bir yapıya sahiptir. Bu düalist yapı medeniyet ve kültür konusunda ilk önce insanın çift boyutluluğu yani madde ve manadan oluşması şeklinde tezahür eder. Medeniyet onun maddi, kültür ise manevi yönünün gelişmesini sağlar. Kültür semavi kaynakla ilişki kurup ona yönelerek yaratılışının sebebine uygun bir insan olma ve kalma arayışı içerisindeyken, medeniyet insan ile doğa arasındaki

²⁴³ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 47; Akın-Karaaslan, *Özgürlük Mücadelesi ve İslam Düşünürü*, s. 148.

²⁴⁴ <http://ayseustunol.blogspot.com/2013/08/buyuk-iskender-kimdir-buyuk-iskenderin.html> (erişim tarihi: 06.03.2019).

²⁴⁵ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 124.

²⁴⁶ Çetintaş, *Aliya İzzetbegoviç'in Siyaset Felsefesi*, s. 29.

ilişkinin boyutlarını araştırarak -asıl gayesi olan- onunla birlikte yaşamak yerine ona hükmetmeyi ve sahiplenmeyi tercih eder. Aliya kültürü, “dinin insan üzerindeki veya insanın kendi üzerindeki tesiri” diye açıklarken; medeniyeti ise “zekânın tabiat ve dış dünya üzerindeki tesiri” olarak tanımlar. Din, sanat, ahlak, felsefe, şiir, dram, oyunlar, folklor, halk bilgeliği, mitoloji hoşgörü, tiyatro müze ve kütüphaneler gibi kavramlar veya argümanlar kültürün hayata yansımalarıdır. Bu açıdan bakıldığında bilim adamları sadece kendi dönemlerine aittirler ve kendilerinden önce elde edilen bilgiyi geliştirirlerken şairler ise bütün zamanlara aittirler ve herhangi bir tecrübeye ihtiyaç duymazlar.²⁴⁷ Medeniyet ise manevi değil teknik gelişmenin devamıdır; sürekli üretmeyi ve konforu tercih ederken gerçekleşen israfi önemsemeyen bir yapıya da sahiptir.²⁴⁸ Kültür “niçin yaşıyorum” sorusuna cevap ararken, medeniyet ise “nasıl yaşarım” sorusuna cevap arar. İnsanın niçin yaşadığı ilk insandan kıyamete kadar yaratılacak tüm insanlar için değişmez bir konudur. Medeniyet ise insanın sürekli yenilenen ihtiyaçları için çözüm arayışı içinde olan ve gelişen bir konudur.²⁴⁹

Kültürün hamili insan iken medeniyetin hamili toplumdur. İnsan yaratılışına uygun olarak davrandığında yolu kültür ile kesişir ve terbiye sayesinde iradesine hâkim olur. Bu yönüyle felsefe, sanat, şiir, ahlak, inanç gibi konularda gelişir ve bir derunilik kazanarak iç huzuru elde eder. Medeniyetin gayesi ise örgütlenerek sahip olduğu bilgi sayesinde tabiatı ele geçirmek ve bu doğrultuda bireysel veya toplumsal menfaatini ön plana çıkartmaktır. Müreffeh bir toplum oluşturmak için elde ettiği bilgiyle ve teknik gücüyle üst yapılar olan şehirleri ve devletleri kurar.²⁵⁰ “Kültürle medeniyet arasındaki münasebet, uhrevî ile dünyevî saadet, Tanrı devleti ile Güneş devleti arasındaki münasebet gibidir. Birisi dram ötekisi ütopya.”²⁵¹

Günümüz dünyasında medeniyet kavramı ilerleme ve moderniteyle eşleştirilmiştir. Medenî insan aynı zamanda modern insandır tanımı getirilmiştir. Bunu bir adım daha ileri götürerek medenî ve modern olan insan aynı zamanda kültürlü insandır iddiasında bulunulmuştur. Bütün bunların yaşandığı yer ise Batı olarak ifade edilip batıyı üstün ve örnek alınması gereken noktaya taşımışlardır. Böylece batı dışındakiler batılılaşma gibi bir zorunluluk içerisine çekilerek, öteki dünyada suni bir aşağılık kompleksi oluşturulmuştur. Batılılaşma arzusu bireysel olduğu kadar bir devlet siyaseti haline gelmiştir. Batıya dâhil

²⁴⁷ Turan Koç, “Aliya İzzetbegoviç’e Göre Dünya Görüşü ve Sanat”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016, s. 437.

²⁴⁸ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 87-88.

²⁴⁹ Cevat Özyurt, “İki Dünya Arasında İnsan: Aliya İzzetbegoviç’in Din Kuramı ve İslam Yorumu”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016, s. 202.

²⁵⁰ Musab Akçay, “Aliya İzzetbegoviç ve Düşünce Dünyası”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2016, s. 53.

²⁵¹ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 89.

olma, batılı gibi düşünme, yaşama, eğlenme, giyinme, sosyal ilişkiler kurma Müslüman ülkelerde de ortaya çıkarak; eğitim, hukuk, ticaret, siyaset, bürokrasi gibi birçok konuda yapısal değişimlere sebep olmuştur. Doğu batıya bu şekilde bakarken pozitivizm ve determinizmin etkisiyle her şeyin iyi başladığı süreç 20.yüzyıla (özellikle ikinci yarısına) girilmesiyle birlikte tersine dönmüş medeniyetin kendi çıkmazları olan bireysel ve toplumsal sorunlar felaketleri doğurmuştur.

Aliya, düşüncelerini ilmek ilmek dokuyarak aktarır. Kültür konusunun daha iyi anlaşılması, iç içe girmiş olan kavramların karıştırılmaması için dikkatli davranır. Kültürün failinin insan olduğunu açıklamakla birlikte milli kültür ile kitle kültürünün farklılığı üzerinde durur. Kitle kültürünün taşıyıcısı ve uygulayıcısı toplum veya diğer bir ifadeyle kitledir. Kültür insana, insanın yaratıcısına hürmeten fert olarak ona değer verirken, kitle kültürü makinalaşmış dünyada insanın fert olarak değerinden öte toplumsal ihtiyaçları merkeze alarak kendisinden elde edilen verim ve ürün nispetinde değer verir. Kitle kültürü öğrettiği ancak eğitmeyi ihmal ettiği için ahlaktan yoksundur. Milli kültür insanın ve insaniyetin devamını sağlayan nesilden nesile aktarılan değerler manzumesini ifade eder. Milli kültür tabiidir ve onu yaşayan herkesi içine alır, birilerini seyirci diğerlerini başrol oyuncusu yapmadığı gibi oyunlar, türküler, köyün veya o yörenin müşterek malıdır.²⁵² Kitle kültürü; kullandığı televizyon, sinema, radyo, sözlü-yazılı basın ve artık sosyal medya gibi araçlarla istediğinde, başta siyasi ideolojiler olmak üzere çeşitli yaşam tarzlarını insanlara farkında olmadan dikte etmektedir. Günümüzde özlemle konuştuğumuz birçok ortak değer veya otantik yaşam tarzı terkedildiği gibi şehirleşmeye de kurban edilmektedir.

Aliya, medeniyet ve kitle kültürünü açıklamaya insanların toplu yaşadıkları yerler olan şehir ve köy ikilemiyle devam eder. Şehir dindarlığı zayıflatır, insanlar arasındaki samimi ilişkileri yok eder, saygı ve sevgi bağlarını köreltir. Şehirler büyüdükçe üzerindeki gök de o oranda küçülür.²⁵³ Tabiata dair ne varsa yerini betona, asfalta ve mekanik hayata terk eder. İnsanlarda şahsiyetten kitleye dönüşerek duyarsızlaşır. Yaşanan yoğunluk stresi, psikolojik travmaları artırır ve bu da cinayetlerin, suçun çoğalmasına sebep olur. Köy hayatında her gün devam eden sanatsal kültür akışı; kuşu, çiçeği, böceği, suyun akışı, dağların sisli doruğu, yeşilin tüm tonlarıyla süslediği ormanı herkes tarafından bizzat içine alınarak yaşanırken, tüm bunlar şehirlerde çok az mutlu bir zümrenin nasiplendiği sinema, konser, sergi, müze gibi alanlara sıkıştırılır. İnsanlar arasındaki samimi ilişkiler, menfaatsiz kurulan dostluklar kendisini düğünlerde, folklorda, oyunlarda, sünnetlerde, cenaze ve sonrasındaki taziyelerde, komşulukta, gerçekleştirilen akşam ziyaretlerinde gösterir. Şehir hayatında insanın ruhu

²⁵² Çetintaş, *Aliya İzzetbegoviç'in Siyaset Felsefesi*, s. 28.

²⁵³ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 102.

yeknesaklıkla ve oluşan kitle kültürüyle birlikte göreceli konfora kurban edilir. Şehir hayatının en çok tehdit ettiği sınıf işçi sınıfıdır. Sürekli çalışmak zorunda bırakılan bu kitle tüm insani özelliklerini ve haklarını mutlu bir azınlığa terk etmek zorunda kalır. Onun yapması gereken şey; düşünmek, tercih etmek, eleştirmek, okumak ve kendini birey olarak geliştirmek değil sadece toplumun menfaati için fabrikalarda ruhu alınmış bir nevi makina olarak çalışmaktır.

İnsanın gerçekleştirdiği teknolojik ve maddi ilerleme kendi içinde yeni sorunları da beraberinde getirmektedir. Yeni hastalıklar, teknolojik bağımlılıklar, psikolojik travmalar, asosyal, hedefsiz, gayesiz ve depresif tipler, ateizm, deizm, nihilizm gibi inanç sorunları ortaya çıkmaya başlamaktadır. Hayat standartları yükseldikçe, modernite arttıkça, medeniyet geliştikçe aslında insanların sorunları da çoğalmaktadır. Bu tür ülkelerde suç oranlarında, özellikle işlenen cinayetlerde ciddi bir artış söz konusu olmaktadır. Alkol tüketimi hızla yükselmekte ve yayılmaktadır ki bu da mutsuzluğun ve sorumsuzluğun arttığını bize ifade eder. Şahsiyetin önemslenmediği bir toplumda pornografi daha hızlı çoğalmaktadır. Kumar illeti artık devletin de desteklediği bir sektör halini alarak kumar için özel şehirler ve devasa mekânlar meydana getirilmektedir. Uyuşturucu kullanımı 10 yaş civarındaki çocuklarda bile problem halini alarak yaygınlaşmaktadır. Medeniyette ilerleme, maddi güç ve tahsil seviyesi geliştikçe intihar vakalarının sayısı da artmaktadır. Suç işleme yaşı hızla düşmekte ve çocuk suçlu sayısı aynı oranda yükselmektedir. Medeniyetin gelişmesi ekolojik dengeyi bozduğu gibi iklimlerin karakteristik özelliklerini de değiştirmektedir. Çölleşme, kuraklık, felaket getiren aşırı yağışlar, fırtınalar yeni doğal afetleri tetiklemektedir.²⁵⁴

Aliya'ya göre medeniyete yapılacak karşı duruş kendi içerisinden değil, dışarıdan kültürden gelebilir. Klasik eğitimin tercih ettiği dinî-ahlakî terbiye ve aile tekrar bir imkân oluşturabilir ancak bugüne kadar ne ilim dine sığınabilmekte ne de medeniyet klasik aileye ve mahalleye dönebilmektedir. Her ikisi de birbirine düşman bir şekilde yollarına devam etmektedir. Belki dönme eğilimi göstermektedirler; ancak bunu kendi bakış açıları doğrultusundan kopmadan yapmak istedikleri için başarılı olamamaktadırlar.²⁵⁵ Bununla birlikte medeniyetler, İslam ve Batı medeniyeti arasında yapılmaya çalışılan tartışmalar ve üstünlük arayışları yersizdir. “Aliya, tarihte İslam medeniyetini öne çıkaran ve diğer medeniyetlere üstün kılan hususiyetin teknik tekâmül değil İslam kültürü olduğunu düşünür.”²⁵⁶ Odaklanması gereken ve Müslümana yakışan dünyevi olandaki yarış ve bu

²⁵⁴ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 107-117.

²⁵⁵ Akçay, “Aliya İzzetbegoviç ve Düşünce Dünyası”, s. 57; İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 116.

²⁵⁶ M. Yahya Coşkun, “Aliya İzzetbegoviç’in Kültür ve Medeniyeti”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016, s. 467.

yarışın kazanılması halinde elde edilecek haz değil, uhrevi/insani olanın gerçekleşmesi için yapılacak yolculuktur.

Medeniyet ve kültürün oluşumu ve geliştirilmesi meselesinde okulların rolü oldukça büyük önem arz etmektedir. Aliya'ya göre “medeniyet eğitir, kültür ise aydınlatır.” Eğitmekten kastedilen bilgi ve onun öğrenilmesi, aydınlanmadan kasıt ise tefekkür ve onun devamında terbiyedir. Modern okullar medeniyetin ortaya çıkardığı müesseselerdir. Okullar medeniyeti geliştirirken kültürü köreltir. Aliya'ya göre modern eğitim sistemi, bilgi edinmeyi ve entelektüelliği merkeze alır. Bu yönüyle insanı bir beşer olarak görürken onun insani, ahlaki ve manevi yönünü ihmal eder. Klasik eğitimin amacı ise insandır ve dolayısı ile eğitim süreci insanla başlayıp insanla biter. Bu tür bir eğitimde ahlakî gelişim ve terbiye temel alınır. Deney ve gözlem yöntemini merkeze alan modern eğitim sistemi ve okullar, medeniyetin belirlediği teknik ilerlemeyi sağlamak için bir araç özelliği taşır.²⁵⁷

Şehirleşmenin doğurduğu kalabalık nüfus için fiziki imkânları fazla ancak içi boş, özünden uzak birçok okul inşa edilmektedir. Teknolojik eğitim metafizikten uzak daha çok fiziği ve tekniği, akademik başarıyı merkeze alan bir program uygulamaktadır. Tabiata hükmetme arzusunda olan insana bunun yöntemini öğretmek ona vahşice kullanma imkânı vermektedir. Klasik eğitim yani terbiye ekolü tabiatla birlikte yaşamayı hatta onun sorumluluğunu da alarak bilinçlendirmeyi ve ahlakî bir zeminde gelişimi tercih etmektedir. Aliya'ya göre bugünün eğitiminde çocuk yuvalarından üniversiteye kadar öğrencilere iyi insan nasıl olunur konusu verilmemektedir. Onun yerine okuma yazmayla birlikte hesap yapma, fizik, kimya, etnoloji, coğrafya gibi dersler okutulmaktadır. Tarih, sanat, edebiyat, ahlak gibi konular gittikçe azalan dersler konumuna getirilmektedir.²⁵⁸ Teknik konularında elde edilen ilerlemeler ülkeler arasında rekabeti, rekabette savaşları doğurmaktadır. 20. Yüzyılın ilk yarısında dünya iki büyük yok edici savaş yaşarken eğitim-öğretim sisteminin ve okulların bu konuya katkı sağladığı inkâr edilememektedir.²⁵⁹ Endüstrileşme ihtisaslaşmayı gerektirmektedir. Aliya, bu konuda zekâ, ilim ve endüstri kavramlarının aynı hedefi gerçekleştirmek için münasebet içinde olduklarını belirtir. Endüstri ilmin çıktısı olduğu için zekânın sonucudur. Her üçü de insanın tabiatı yönetmesi için birlikte hareket ettirilir. Eğitim-öğretim ve ihtisaslaşmaya yapılan yatırım ve ayrılan devlet bütçeleri sürekli artmaktadır. Gelişen dünyada eğitim tamamen sanayi ve teknolojinin oyuncağı haline gelmektedir.²⁶⁰ Bilim

²⁵⁷ Özdemir, “Üçüncü Yol Kavramı ve Felsefi Temelleri”, s. 34.

²⁵⁸ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 94.

²⁵⁹ Faruk Karaaslan, “Medeniyet Tartışmalarına Anti Ütopya Bir Yaklaşım: Aliya İzzetbegoviç Örneği”, *Vefatının 10. Yılında Aliya İzzetbegoviç Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Sempozyumu Bildirileri*, Editör: Merve Akkuş Güvendi, Üsküdar Belediyesi, İlem, İstanbul, 2013, s. 29.

²⁶⁰ Akçay, “Aliya İzzetbegoviç ve Düşünce Dünyası”, s. 56.

bakımından ve askeri anlamda dünyanın en güçlü ülkeleri Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya iken kültür bakımından o kadar da ileride değildirler. Aliya, okullar arasında acımasız bir rekabet olduğunu, başarısız veya başarılı diye iki tanım etrafında şekillendiklerini ve sosyal donatıları yüksek, fiziki şartları iyileştirilmiş haliyle toplum menfaatlerini merkeze alan yapılar olduklarını ifade eder.

Aliya, okulların medeniyete katkısıyla kültüre katkısını kıyaslar. Okulu medeniyetin bir parçası ve dönen çarkın önemli bir dişlisi olarak açıklar. Ona göre zorla öğretmediği, eleştirel okumayı engellemediği ve insanın manevi özgürlüğüne değer verip yer verdiği ölçüde kültüre de katkısı olur. Kalıplaşmış ahlaki öğretileri, siyasi veya ideolojik kuralları veya anlayışları öne çıkartan ve zorla öğretmeye çalışan okul kültür açısından zalimdir ve insani değerlere karşıdır. Sistemi bu şekilde kurgulanmış, eğitim müfredatı bu tarz oluşturulmuş okul; düşünen, tefekkür eden, eleştiren özgür şahsiyetler yerine tebaa olmayı tercih eden bireyler yetiştirir. Bu vasıfları taşıyan okullar medeniyete katkı sağlarken kültürü geriye götürür. Okullar aileden gelen kültürü yani ahlaka ve terbiyeye dair çocukta bulunan özellikleri korumak ve geliştirmekle mükellef olmalıdır. Bilgiyi öğretmekle birlikte onu dürüst insan yapacak ahlaki eğitimi de vermelidir.²⁶¹ “Ben kimim” sorusuna cevap arayabilen, kişinin kendisini keşfetmesini sağlayan, ezberlemeyen, kalıp haline getirilmiş bilgileri düşünmeksizin kabul etmeyen, meraklı bir o kadarda özgüveni yüksek bireyler yetiştirmelidir.²⁶²

Bütün bunlarla birlikte kültürle mayalanmış bilginin aktarımı konusunda okullar eğitim açısından en önemli kurumlardır. Şartlar ne kadar ağır olursa olsun okullarda eğitim devam etmelidir. Bosna bunun en acı örneğini savaş yıllarında tecrübe eder. Uzun süren ve katliamlarla, göçlerle değişik travmaların yaşandığı savaş yıllarına rağmen okullardaki eğitim ve öğretim Bosna’da devam eder. Çünkü savaştan sonra ortaya çıkacak tabloda cahil bırakılan bir nesil yerine eğitilmiş bir nesil oluşturmak gerekir. Belki de bu kaybedilen yılların hızla telafisini sağlayabilir. Aliya, bunu birkaç örnekle şu şekilde açıklar:

“Dün Saraybosna’da yeni okul yılı başladı. Eğitim güvenli olmayan ve çoğu yıkılmış olan okul binalarında değil, depolar, bodrumlar ve araba garajlarında yapılmaktadır. Bütün yaşadıkları korkunç şeylerden sonra -ki binlercesi hayatta kalamadı- Saraybosna çocuklarının dünyanın bütün diğer çocukları gibi normal okula gitme hakları vardır. Onlara bunu sağlayın. Şehrin bu utanç verici kuşatmasını kaldırın. Nihayet bunu yapın.”²⁶³

²⁶¹ İzzetbegović, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 97.

²⁶² Coşkun, “Aliya İzzetbegović’in Kültür ve Medeniyeti”, s. 466.

²⁶³ İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s. 79.

Savaşın acımasız yıkımına rağmen eğitim-öğretim okullarda devam ettiriliyordu. Zaman zaman kesintiye uğramasına rağmen geleceğin inşası için okullar mezunlarını veriyordu.

“İlkokuldan yüksek eğitimine kadar, her seviyedeki eğitim, sadece yoğun bombardıman günlerinde ara veriyordu. Savaşta üç eğitim yılı içinde ilkokulu 50 bin, liseyi de 35 bin öğrenci bitirdi. Saraybosna, Tuzla ve Mostar üniversitelerinde 2.300 öğrenci mezun oldu, 110 uzman yüksek lisans ve 103 uzman ise doktora tezini başarıyla savundular.”²⁶⁴

Eğitimin tüm toplum tarafından benimsenebilmesi için fakir bir yapıya sahip olan halkın durumu göz önünde bulundurulmalı gerekirse parasız hale getirilmelidir. Eğer sistem yetişen nesli belirli kalıplara mahkûm ediyorsa bunu ortadan kaldırmak için eğitim müfredatının da yenilenmesi gerekebilir. Bugün Batı ile İslam alemi arasında büyük bir kültürel ve teknolojik fark vardır. Kültürel gelişmeyi halkın öz değerlerine bağlı kalacak şekilde düzenleyen makul ve mantıklı bir eğitim sistemi kısa zamanda teknolojiye fark atan batıyla arasındaki mesafeyi kapatır. Ancak kendisini organize edebilen ve kendisine yeni hedefler koyabilen bir millet üzerindeki ölü toprağı atabilir.²⁶⁵ Aliya, savaş sonrası Bosna’da yapılması gerekenlerle ilgili olarak kendisinin kurduğu ve yönettiği siyasi bir parti olan SDA’nın bir toplantısında şu açıklamayı yapar:

"SDA bu duruma (yani eğitimdeki kötü durum kastediliyor) sebep olan gerekçeleri araştırmaya ve yok etmeye öncelikli olarak çalışacak bütün derecelerdeki eğitimin iyileştirilmesi ve gelişmesi için tedbir alacak ve destekleyecektir. Bu, özellikle mecburi, parasız ve en üst seviyede kapsamlı olması gereken ilkokul ile alakalıdır, Bu arada SDA, eğitim sisteminin önemli ölçüde değişmesini, siyasi ve manevi tekel döneminde ortaya çıkan ve içinde bulunan ideolojik dogma ve peşin hükümlerin temizlenmesi için okul programlarının gözden geçirilmesini isteyecektir.”²⁶⁶

Savaş esnasında tüm dünyaya bir direniş ve özgürlük mücadelesinin nasıl olması gerektiği anlatılır. Şimdi sıra savaş sonrası barış içerisinde, adaletle yaşamak ve bunu sürdürebilmek için öncelikle eğitimde yeni hamleler yapmaktır. Aliya barışı bunun için bir fırsat olarak görmektedir. Soylu ve mucizevî bir direnişten sonra, her konuda yeni bir inşa süreci başlatırken eğitimde yapılacak reformlar konusu bu sürecin temel dinamiği

²⁶⁴ İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s. 165-166.

²⁶⁵ İzzetbegović, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 315.

²⁶⁶ İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s. 224.

pozisyonundadır. Onun önelediği konu medeniyetlerin çatıştığı bir dünya yerine “Medine ve Osmanlı”²⁶⁷ örneğinde olduğu gibi birlikte yaşanabilecek bir dünyadır.”²⁶⁸

2.4. Tefekkür ve Meditasyonun Anlam Yakınlığı Çerçevesinde Eğitime Farklı Bir Bakış

Aliya, medeniyete karşı kültürü savunurken onu düşman ilan etmemektedir. Ona göre her ikisini de bir denge dâhilinde kurgulayıp uygulamakla birlikte, insanı merkeze alan yönlerini korumak ve geliştirmek gerekmektedir. Bunu yapabilecek en büyük organ eğitimidir. Eğitim de, öğrettiği bilgiyi kültürün eksenini ile medeniyetin gerçeğinde içselleştirmeyi başararak akl-ı selim, kalb-i selim ve zevk-i selim sahibi bireylerin yetişmesine imkân verebilecek güce sahiptir.²⁶⁹ İçselleştirme için bir anlamda, öğrenirken tefekkür etme ve meditasyon yoluyla insanın özünde olan potansiyel enerjiyi açığa çıkarma çabasıdır denilebilir. Bu çaba ona kutsalla bağ kurmanın yolunu açar.²⁷⁰ Kutsalla bağ kuran bir insan aktif bir özneye dönüşerek sorumluluk alır ve bir çaba içerisine girer. Aliya, tefekkür ve meditasyonu köken itibarıyla farklı birikimlerin kavramları olmalarına rağmen eğitim açısından aynı anlam derinliğinde kullanır.

Aliya, kendini ve tabiatı anlamaya çalışan insan ile tabiata hükmetmeye çalışan insan açısından olayı değerlendirirken, kültür ve medeniyet kavramlarının birinin diğerine tercih edilmesi halinde birbirine zıt iki insan tipinin oluşacağı tespitinde bulunur. Medeniyet eğitirken bilgiyi aktarır ve amaçlanan öğrenme fiili tamamlanır. Kültür ise insanın her şeyden önce kendisini tanımasını, dünyadaki varlığının anlam derinliğinde tefekkür ederek niçin var olduğu ve ne yapması gerektiğini bulmasını ister. Bilge ile bilim adamı arasındaki fark da burada ortaya çıkar. Zira bilim adamı, araştırır, gözden geçirir ve karşılaştırırken; bilge kişi meditasyon yoluyla şair, filozof, mütefekkir ve sanatkârlarda cisimleşerek mevcut olan büyük hakikati kavramak üzere inzivaya çekilir. Bilim adamı, tabiata hükmederek şartları kendi lehine değiştirmeyi hedefler. Bilge ise, bir haleti ruhiye olma vasfıyla manevi olanla bağlantı içerisinde kalarak inzivadan sonra bilimsel bilgiye ihtiyaç duymaksızın kâmil insan olma amacıyla hayatın anlamını keşfe çıkar.²⁷¹ İnsan tahsil hayatı boyunca olaylar ve olgular düzleminde tabiatta sırlanmış bilginin elde edilmesi üzerine bir çaba sarf eder. Elde ettiği bilgiyi tabiatın yok olması, tüm dengelerin alt sût olması pahasına bile olsa daha konforlu bir

²⁶⁷ Medine’de Hz. Peygamber tarafından inşa edilen devlet modelinde insanlar hangi dine ve ırka mensup olurlarsa olsunlar adaletle yönetilmişlerdi. Bu, Osmanlı devlet modeli için de geçerli olan olmazsa olmaz bir kural olup tüm Osmanlı tebaasına adaletle davranılmıştı. Her iki devlet modelinde çatışma değil huzurlu bir yaşam için dayanışma ön plana çıkartılmıştı.

²⁶⁸ İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 287.

²⁶⁹ https://2023vizyonu.meb.gov.tr/doc/2023_EGITIM_VIZYONU (erişim tarihi: 23.03.2019).

²⁷⁰ Özdemir, “Üçüncü Yol Kavramı ve Felsefi Temelleri”, s. 32.

²⁷¹ Karaaslan, “Entelektüel Üzerine Bir Çalışma”, s. 21; Özdemir, “Üçüncü Yol Kavramı ve Felsefi Temelleri”, s. 33.

hayat sürmek ve kendi bencil amaçlarını gerçekleştirmek için kullanır. Tefekkür yoluyla da bir arayış söz konusudur ancak bu arayış kişiyi kendisini tanıdıkça ve tabiattaki sanatı anladıkça daha ahlaklı, olgun bir birey olmayı amaçlar.²⁷²

Eğitim sisteminin dayandığı temeller ve varmak istediği hedefler bağlamında olaya bakılacak olunursa; kendisini tanımayan, var oluş sebebini anlamlandırmayan, bunlar üzerinde tefekkür etmeyen insanın kabiliyetli, eğitilmiş, ilim sahibi, tahsilli olabileceği fakat terbiyeli (ahlaklı) olamayacağı görülür. Çünkü tefekkür; insanın kendi nefesine hükmetme imkânı verdiği gibi yapılacak yanlışların azaltılmasına ve kontrollü, dengeli bir hayat ortaya koymasına yol açar. Bilimi ve teknolojiyi merkeze alan bir eğitim sistemi; yapılacak örgütlü ve bilimsel faaliyetlerle medeniyeti güçlendirirken, terbiyeden uzak bir anlayışla ahlakî değerler açısından düşük, kültür bağlamında kendisini ve öz değerlerini tahrip etmiş bir insan yetiştirmiş olur. Aliya bu durumu şu net ve keskin ifadelerle açıklar:

“İlim; müşahade, tahlil, teşrih, tecrübe, tetkik, tatbik eder; tefekkürün manası ise sırf marifettir. Fikren müşahade istek ve arzudan arınmıştır, yani fonksiyonsuz ve menfaatsizdir. İlim ise hiçbir zaman böyle değildir. Tefekkür düşünürlerin, şairlerin, sanatkârların, ermişlerin tutumudur, ilim adamlarının değil. Tefekkür kişiye kendi üzerinde hâkimiyet imkânını verir; ilim de tabiat üzerinde. Eğitimimiz sadece uygarlığımızı inkişaf ettirir ve tek başına kültürümüze hiçbir katkısı yoktur.”²⁷³

Aliya, eğitim-öğretim sisteminin temel dinamiklerini; kabiliyetlerin geliştirilmesine dönük bir eğitim ile birlikte, terbiye ve ahlak odaklı eğitim-öğretim olarak belirler. Yapılacak eğitim-öğretim faaliyetleri, ancak bu doğrultuda gerçekleşirse, insanlığa yararlı bireyler yetiştirebilir. Terbiyeyi ihmal etmeyen bir eğitim modeli insan ve dünya hakkında tefekkür edebileceği bir ortam hazırlayarak bireysel menfaatleri merkeze almadan genelin yararına işler yapabilen kişileri hayata hazırlar.²⁷⁴ “Tarihte yaşananların bize gösterdiği gibi tahsilli insanlar ve milletler kötüye alet olarak kullanılabilirler ve bu işlerde geri kalmış olanlardan daha müessir olurlar. Emperyalizmin tarihi, kendilerini medenî diye nitelendirenlerin sömürdükleri topraklarda kurbanlarının yenilgisini hızlandırdıklarını anlatan olaylarla doludur.”²⁷⁵

Tefekkürün tarihi ilimin tarihinden daha eskidir. Bu durum hem Batı hem de Uzakdoğu açısından böyledir. Meditasyonun doğudaki temsilcisi Buda’nın, felsefenin batıdaki temsilcisi Sokrates’in veya İslam Peygamberi Hz. Muhammed’in Hira’da geçirdiği

²⁷² İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 90-91.

²⁷³ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 91.

²⁷⁴ Akçay, “Aliya İzzetbegoviç ve Düşünce Dünyası”, s. 55.

²⁷⁵ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 93.

tefekkür dolu günlerin varlığı her şekilde bu durumu açıklamaya yetecek güçtedir.²⁷⁶ Bilimle uğraşan insan tabiata hükmetme amacının neticesinde atom bombasını bulmuş ve maalesef kendisine ve tüm dünyaya yıkım getirmiştir. Tefekkür eden insan ise, her daim insanlığa yararlı olan içe dönük beslenmeyi kuvvetlendirip evrensel ahlakî değerlerin güçlenmesine katkı sunmuş ve sanata, edebiyata dair eserler ortaya koymuştur.

“Avrupa uygarlığının öncüsü olan Galileo’yu hayatı boyunca cisimlerin düşmesi meselesi uğraştırıyordu; Tolstoy ise hayatında hep insanı ve onun kaderini düşünüyordu. Nasıl ki, uçak veya vapur imalatçıları daha evvel birçok şeyi öğrenmek ve deneyler yapmak zorunda kaldılar ise Buda, Sokrates, Seneka, Gazali, Rumi, Firdevsi, Shakespeare, Dostoyevski, Hugo da öylece derin derin düşünmek ve âlemlerini içten temaşa etmek ve tanımak mecburiyetini duydular. Tefekkür etmek ve öğrenmek bir birinden ayrı iki değişik faaliyettir. Bunlardan ilki, mesela Beethoven’i Dokuzuncu Senfoni’yi yazmaya; öteki ise Newton’u yerçekimi kanununu keşfetmeye sevk etmişti.”²⁷⁷

Düşünmek, tefekkür etmek veya meditasyon için zeki olmaya, çok bilgili olmaya gerek yoktur, çünkü o zihinsel bir faaliyettir. Bazen bir çocuktan, akli azda olsa bir deliden okumamış (cahil-köylü diye hitap edilen kişi) bir insandan, gizemli ve derin sözler duyulduğunda ve garip ama anlamlı davranışlar görüldüğünde herkes hayretler içerisinde baka kalır. “Dikkatle bakılırsa meditasyon zekanın bir fonksiyonu değildir. Yeni bir uçak tipini dizayn eden, bir köprü veya başka bir yapının projesini kafasından geçiren bir ilim adamı bunu yaparken meditasyon yapmaz.”²⁷⁸

Aliya bu durumu din eğitiminin kapsam ve amacına uygun olarak da yorumlamıştır. Uzakdoğulu tabirle meditasyonu, İslamî tabirle tefekkürü dinî bir faaliyet olarak tanımlamaktadır. Bu kapsamda eğitim sisteminin hedeflerini; iyi, ahlaklı, davranışlarını gerçekleştirmeden önce sonuçlarını düşünen insan tipinin yetiştirilmesi olarak belirler. Aliya’da düşünme ve tahlil yeteneği gelişmiş, öğrendiğini dini değerlerle kritize edebilen bir model arayışı vardır. Eleştirel yaklaşımı merkeze alırken de yine aynı saikle hareket ederek, duyduğunu, öğrendiğini hemen kabul etmeyip üzerinde tefekkür edebilen bir insan, sonucu itibarıyla insanlığın yararına olmayacak bir iş yapmayacaktır.²⁷⁹ Tabiri caizse kılı kırk yarararak ve yine bin defa düşünüp bir sefer yapmayı yeğleyecektir. Aliya bu durumu Sokrates’in “ilahi olanla olmayan arasındaki fark” tanımıyla açıklamıştır: “Bu itibarla meditasyon haddizatında

²⁷⁶ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 91-92.

²⁷⁷ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 92.

²⁷⁸ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 93.

²⁷⁹ Akçay, “Aliya İzzetbegoviç ve Düşünce Dünyası”, s. 55.

dinî bir faaliyettir. Aristoteles için akıl ile düşünce arasındaki fark, insani ve ilahi arasındaki farktır. Budizm’de dinî ayin tefekkürden ibarettir, o kadar.”²⁸⁰

Tefekkür ile öğrenme arasında yaşanan tenakuz insan ile içinde yaşadığı dünya, ruh ile zihin veya kültür ile medeniyet arasında yaşanan tenakuzu hatırlatmaktadır. Problem oluşturan kısım yaşanan bu tenakuzda değil, ikisinin birlikte olması gerektiği gerçeğini kabul edip ona göre uygulanan bir eğitim sistemini oluşturmamaktadır. Mevut durum eğitimi gayri insani hale taşımaktadır. Sadece bilgiye dayalı, anlatan ve dinleyen modeliyle tek taraflı bir mekanizmaya dönüşmektedir.²⁸¹ Hazır çözümler sunup düşündürtmeyerek insanların hayal kurma yeteneklerini ellerinden aldıktan sonra at gözlüğü takmış, dar ufuklu, hürriyeti kısıtlanmış kişiler ortaya çıkartmaktadır. İnsanlar vicdani değerleri olmayan bir takım güçler tarafında planlanmış hayat içerisinde sadece tanımlanmış fonksiyonlarını icra eder hale getirilmektedir.²⁸²

İnsan varlık olarak beşer sıfatıyla birlikte, çamur (balçık) ve Allah’ın ruhundan meydana getirildiği için çift boyutludur. İnsanın beşeri özellikleri onu aşağıya meylettirir. Ancak kendisine verilen bilgi ve marifetle yani tefekkür edebilmeyle birlikte yeryüzünün halifesi olarak yaratılmışların en şerefli olma makamına yükseltilir.²⁸³ Batıda veya doğuda mevcut bulunan birçok eğitim sistemi modern olduğunu iddia etmesine rağmen insanın çamurdan getirdiği beşeri yönüne hitap eder.²⁸⁴ Bu durum insanı, ahlaktan uzaklaştırır ve bencil bir varlık olarak dünyanın sonunu getiren en büyük yok edici güç haline getirir. Aliya, eğitimin amacını açıklarken şu soruyu sorar: “Tam olarak gelişmiş bir insan şahsiyeti mi yoksa son derece profesyonel ve ihtisaslaşmış bir sanayi işçisi hayvan mı?”²⁸⁵

Aliya, Müslümanların geri kalmasını, klasik eğitimden uzaklaşarak okumanın kendi bağlamından kopartılmasına ve İslam düşünce dünyasının kendisini geliştirmemesine bağlamaktadır. Taşdelen’e göre tefekkür en önemli aksiyondur ve bu bağlamda “tefekkür sadece anlamaya yönelik değil, fark etmeye, nüfuz etmeye, yapmaya ve yaşamaya yöneliktir.”²⁸⁶ Müslümanların geri kalmasına sebep olan en önemli unsur eğitimsizlik ise, tekrar dirilişleri doğru bir eğitim ve tefekkür ile mümkündür. Aliya’ya göre “öğrenme soylu bir tefekkürdür.”²⁸⁷ Allah’ın yeryüzüne bıraktığı işaretleri ona sahip olma amacıyla değil, onu okumaya ve anlamaya yönelik bir çabadır. Çünkü dünya sadece maddi ihtiyaçlarımızı temin

²⁸⁰ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 93.

²⁸¹ Uğurlu, “Doğu’nun Çocuğu Batı’nın Münevveri Aliya İzzetbegoviç”, s. 514.

²⁸² İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 81.

²⁸³ Ali Şeriati, *İnsan*, çev. Şamil Öçal, 4. Baskı, Fecr Yayınları, İstanbul, 2013, s. 17.

²⁸⁴ Özdemir, “Üçüncü Yol Kavramı ve Felsefi Temelleri”, s. 33.

²⁸⁵ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 240.

²⁸⁶ Taşdelen, “Aliya’nın Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Deneme”, s. 398.

²⁸⁷ İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 541.

edeceğimiz bir tabiat değil, aynı zamanda manevi ihtiyaçlarımızı da tatmin edeceğimiz bir sanat eseridir. Gençoğlu'na göre “Aliya, klasik eğitim tanımlarında yer verilen istendik davranış değiştirme sürecine iyiyi ve doğruyu seçebilme kabiliyetini ekleyerek sürece bir de karar verme becerisi ekler.”²⁸⁸ Karar verme bir anlamda bilinçlenme anlamına gelmekle birlikte, şahıstan şahsiyete dönüşen bireyin alınan kararı ne pahasına olursa olsun azim ve sebatla uygulayacağı anlamını taşır. Aliya'nın teklif ettiği eğitim modeli hayatın içinde kalarak, sorunlara çözüm üreten, pasif bir düşünme ve tefekkür değil, fonksiyonel bir tefekkür sonucu olarak uygulanabilir bir eğitim modelidir.

2.5. Yabancılaşma Sorunu ve Eğitimde Batı Kompleksi

İnsanın kendi cinsinden olan insana üstün olma arzusu ne kadar eski ise, canlı-cansız diğer tüm varlıklara karşı üstün olma arzusu da insanlık tarihi kadar eskidir. Bu üstünlük arayışı haset eksenli ve ben merkezli (önce ben, benim mutluluğum, benim çıkarlarım, benim duygularım, benim rahatım, benim zenginliğim gibi) bir anlayışla yola çıkınca Habil ve Kabil'in birbirlerine karşı tutumlarında olduğu gibi sonuçları açısından tekrar eden bir ilişki şeklini alır. İnsan bununla da yetinmez birlikte yaşamak yerine emrine verilmiş, hayatı kolaylaştırsın diye kendisi için yaratılmış tabiata dair ne varsa vahşi bir çaba ile sahiplenir ve sömürür. İki boyutlu olarak yaratılan insan çoğunlukla maddi olanla ilgilenir; onu eğitir, geliştirir ve güçlendirir. Güçlenen kısım elde ettiği teknik bilgiyle kendisinin daha rahat yaşayacağını zannettiği medeniyetler inşa eder ve her inşa süreci insandaki manevi kısmı baskılar. Ayrıca bu durum kültüre dair ortaya konan gelişmeleri, insanın insanca yaşama arayışlarını materyalist anlayış zemininde kısıp alır. Aliya bu gerçeği insanlığın başına bela olan ideolojik çatışmalara bağlar. Ona göre üç temel dünya görüşü vardır. Bunlardan birincisi; dinî (ruh, maneviyatçı Hristiyanlık), ikincisi; materyalist (madde, maddeci Yahudilik), üçüncüsü ise vasat olan, dengeyi ifade eden ve ikisinden birini diğerine tercih etmeyip birlikte düşünen İslami (ruh ve madde) anlayıştır.²⁸⁹

Dünya uzun zamandır materyalizmin doğurduğu kapitalist anlayışla yönetilmektedir. Günümüz modern eğitimi de bu durumu destekleyen ve kuvvetlendiren bir anlayışla yapılanmaktadır. Bu, sömüren-sömürülen, zalim-mazlum, zengin-fakir, güçlü-güçsüz, ilerlemiş-geri kalmış gibi iki birbirine zıt ve bir o kadar da uzak durumu ortaya çıkarmaktadır. Kurulan bu düzen küçük, zengin, mutlu bir zümre oluştururken, diğer tarafta büyük, fakir ve mutsuz bir kitle oluşturmaktadır. İnsanlığın evrensel değerlerinin değişmesi birilerini zalim, zengin, güçlü, ilerlemiş yaparken diğerlerini de kendi girdabına alarak ne pahasına olursa

²⁸⁸ Gençoğlu, “Bir Eğitimci Olarak Aliya İzzetbegoviç”, s. 409.

²⁸⁹ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 13.

olsun onlar gibi olmaya çalışan kalabalık ancak zayıf takipçiler doğurmaktadır. Aliya'ya göre bugün takip edilen Batı, takip eden ise İslam dünyasıdır. Buna temel teşkil eden en önemli sebep ise, “ya eğitimsiz ya da yanlış eğitilmiş olmaktadır.”²⁹⁰

Aliya'nın düşüncesinin merkezinde; geçmişte tüm dünya bilgisine, bilimsel birikimine, medeniyet ve kültürüne katkı sağlamış bir milletin bunu tekrar yapabileceği gerçeğini ispat etmek vardır. Bunun için yapılması gereken “Ey iman edenler, iman ediniz...”²⁹¹ Ayetinden mülhem Müslümanların yeniden İslamlaşmasıdır. O Müslümanların geri kalmasının sebebini dine bağlılık ile değil dinden uzaklaşmanın neticesi olarak açıklar. Aliya bir mütefekkir olarak bu konuda yalnız değildir. Yakın tarih içerisinde onun gibi düşünen birçok “yenilikçi” diye tabir edebileceğimiz mütefekkir vardır. Muhammed İkbal, Mehmet Akif, Mevdudî, Seyyid Kutup, Fazlurrahman, Reşit Rıza, Muhammed Abduh, Cemalettin Afgani bunlardan bazılarıdır. “İslamcılık” hareketinin bu öncü şahsiyetleri Aliya'nın takip ettiği ve etkilendiği kurucu kişilerdir.²⁹² Aliya, Müslümanlara yeniden kaderlerine sahip çıkıp bağımlılıktan kurtulmayı teklif eder. Bunun için “İslam'ın bireysel, ailevi ve toplumsal hayatımızın tüm alanlarında İslam düşüncesini yenilemek ve İslam birliğini gerçekleştirmek”²⁹³ gerekir. Müslümanlar buna hazır olmalıdırlar, tarihlerinde bulunan birikimi tekrar ortaya çıkarmak için çaba göstermelidirler.

Aliya'ya göre İslamî yenilenme önünde engel olan muhafazakârlar ve modernistler aynı zamanda Müslümanların gerilemesinin de sebebdirler. Muhafazakârlar İslam'ı eski reçeteler sunarak geçmişe, modernistler ise batıdan devşirdikleri çözümlerle onu özünden koparıp yabancı bir geleceğe taşımak isterler. İslam'ın tevhit anlayışında zahir ile batını, madde ile manayı, din ile bilimi, siyaset ile ahlakı, iç ile dışı birleştirmek vardır. Muhafazakârlar İslam'ı din ve inanç düzeyinde tutarak manaya, uhrevi olana hapsetmek isterlerken, modernistler batılı akıllarıyla İslam'ın bu yönünü görmezlikten gelirler. Modernistler tarafından yürütülen İslam toplumlarındaki yenilenme hareketleri, zamanla bir komplekse dönüşerek batılılaşma şeklinde kendini göstermiştir. Bu da beraberinde kendine, kendi karakterine yabancılaşmayı getirmiştir. Muhafazakâr aklı temsil eden şeyhler ve hocalar kötü niyetli olmamalarıyla birlikte İslam'ın güncel sorunlara çözüm üretememesinin en büyük engelidirler. Mistik düşünce kanalıyla yaygınlaşan bu durum Müslümanların hayatına çeşitli hurafelerin girmesine sebep olurken Müslümanı ilme ve bilimsel düşünceye kapatır. Dinin tüm boyutlarıyla hayata geçirilmesinden hoşlanmayan şeyhler ve hocalar, toplumun cahil

²⁹⁰ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 33; Aydoğan, “Aliya İzzetbegoviç'in Eğitim Tasavvuru”, s. 417.

²⁹¹ Nisa, 4/136.

²⁹² Uğurlu, “Doğu'nun Çocuğu Batı'nın Münevveri Aliya İzzetbegoviç”, s. 509.

²⁹³ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 19.

kalmasını tercih edip kendilerine bağımlı kırlarlarken, halkı sömüren kukla yöneticileri de içten içe desteklerler.²⁹⁴ Modernistlere gelince onlar batıda eğitilmiş olmayı bir üstünlük zannedip kendi insanlarını hakir görürler. İslam'ı “çöl kanunu” diye tanıtip ona gericilik izafe ettikten sonra temsilcilerinin de hocalar ve şeyhler olduklarını söylerler. Onların en temel özelliği İslam'a dair ne varsa karşı çıkmalarıdır. Halkla manevi bağ kuramayan batıcılar İslami bir terbiye almadıkları için halkın kültürüne ve yaşantı biçimine de karşı çıkıp kurtuluşu batıda ve kültüründe zannederler. Onlar batının nasıl güçlü olduğunun şifrelerini çözmek yerine, nasıl yaşadığına takılarak onlar gibi yaşayınca ilerleyeceklerini zannetmişlerdir. Batılı gibi giyinmeyi ve yaşamayı modernleşme ve batılılaşma olarak görüp bunu da bir gecede başarmak isterler.²⁹⁵ Hâlbuki Batı'da elde edilmiş olan ilerleme sistematik ve kolektif bir çalışmanın sonucudur, bunu sorumluluklarına ve çok gayretli olmalarına borçludurlar.

“Bundan başka çok daha tehlikeli ve Müslüman dünyasının içinde bulunan, halk ile aydın eliti arasında: Halk eğitimsiz - aydın yanlış eğitilmiş - gibi başka bir uçurumu da zikretmek isterim. Okullar açıp dünyadan öğretmen ve hoca getirmek yerine biz çocuklarımızı dünyaya gönderiyorduk. Onlara oradan zengin batıya karşı derin bir eziklikle, ait oldukları, geri ve fakir olan ortama karşı ise üstünlük duygusuyla dönüyorlardı. Sağlam dini terbiye olmaksızın, manevi başıboşluk içinde, bizim "okumuşlarımız" yerli değerlerin yıkımı ve yerine başkalarına ait olanların ikame etmekle bu topraklarda, gerçekte aşırı hayran oldukları yeni bir Amerika yaratacaklarına inanmaya başladılar. Diğer birçok insan gibi onlar da Batı'daki iyi ve kötüyü ayırt edemediler. Batı'nın yaşam tarzını değil, çalışma tarzını kabul etmek gerektiğini anlamadılar. Bu yer değişimi veya değerleri tepetaklak olarak anlama düşüncesi trajediye sebep oldu.”²⁹⁶

Aliya, tarihleriyle ve mevcut yapılarıyla birçok açıdan birbirine benzeyen Japonya ve Türkiye'nin, Batılılaşma sürecinde ayrıştıklarının örneğini verir. Japonlar'ın eğitim sistemlerinde yaptıkları değişim kısa sürede ilerlemelerini sağlar. 20. Yüzyılın başında Anayasalarında bulunan beş maddenin sonuncusu “Bilgi nerede bulunursa bulunsun elde edilmelidir” cümlesiyle son buluyordu.²⁹⁷ Japonların geleneklerinde bulunan karakteristik özelliklerinde iki tanesi çalışkanlık ve tutumluluktur.²⁹⁸ Japonya geleneğine bağlı kalmakla birlikte bugün dünyanın en ileri ülkeleri arasına girmeyi başarırken, Türkiye ilerlemenin geleneği terk etmekle gerçekleştireceğini zannederek geride kalır. Bunun en bariz misali; tüm karmaşıklığına rağmen Japonya'nın alfabesini terk etmemesi, Türkiye'nin ise 28 harfle

²⁹⁴ Baykan, *Aliya Okumaları*, s. 30.

²⁹⁵ Aydoğan, “Aliya İzzetbegoviç'in Eğitim Tasavvuru”, s. 416.

²⁹⁶ İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 202.

²⁹⁷ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 140.

²⁹⁸ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 135.

dünyanın en rahat konuşulan ve yazılan alfabesini terk etmesidir. Yazı bir milletin hafızası olduğu gibi devamını sağlayan en önemli güçlerden biridir. Harf inkılabı manevi bir boşluk oluştururken halkı da cahil bırakır. Okuma yazma oranı bir anda dip yapar ve belki de ancak yüz yıl gibi uzun bir zamandan sonra toplum olarak tekrar okuryazar olunabilir. Tarihine küsmüş, ne olduğunu, nereden geldiğini bilemeyen bir halk nereye gideceğini ve nasıl ilerleyeceğini bilebilir mi? İstenilen batılılaşma yabancılaşılmaya dönünce ahlaki değerler terk edilir ve böylece bilimsel ilerlemenin mümkün olmadığı, geri kalmanın ise bir kader olduğu acı gerçeğiyle karşılaşılır. Dahası bütün bunların sonucunda tüm ülke her şeyiyle bağımlı hale gelmekle birlikte, bağımsızlık millî marş ve bayrak sevgisine indirgenerek büyük bir aldatmacayla karşı karşıya gelir.²⁹⁹

Müslümanların tarihi 632 yılı ile başlar ve yüz yıl gibi kısa bir zamanda İslam manevi olarak yayılmakla birlikte siyasi olarak da Atlas okyanusundan Çin içlerine kadar uzanan geniş bir toprağı hâkimiyeti altına alır. Manevi ve siyasi olarak bu kadar hızlı, kabul görüp yayılabilmek tarihin görmediği ve belki bir daha göremeyeceği bir durumdur. Ancak Müslümanların tarihi bunu kaydederken şu an bile devam etmekte olan siyaseten esir, eğitimsiz, fakir ve parça parça oluşumuzu da hafızasına alır.³⁰⁰ Aliya, mevcut tablodaki güçsüzlüğümüz konusunu İslam'ın anlaşılamamasına, bir yaşam biçimi olarak aktif, dinamik yapısıyla sunduğu öğretilerden uzaklaşmamızla tanımlar. Geniş İslam coğrafyası içerisinde yer yer farlılık arz etmekle birlikte yaşanmakta olanın bir okuma ve anlama problemi neticesinde ortaya çıktığı söylenebilir. İslam anlayışının ilk emri “oku” iken ikinci ve en fazla üzerinde durduğu ikinci emri “bak”tır.³⁰¹ “Oku” fiili ilk önce akl-ı selim ile ifade bulan doğru bir okuma, kalb- selim ile ifade bulan tefekkür ve tedebbür ile hayata aksettirecek bir zeminde yapılmalıdır. “Bak” fiili ise tefekkür ve tedebbürden hareketle varlığı ve insanlığı sorumluluklar ve yapılması gerekenler noktasında kavrama ve bundan hareketle “Emr-i bilmaruf nehyi anil münker” anlayışına yükselterek onunla kuşanılması ile mümkün olur. Ancak uzun zamandır okuma “kıraat” anlayışına indirgenerek anlamdan uzaklaşılır ve böylece güzel sesle, estetik ve fonetik doğrultusunda kulağa hoş gelen bir etkinlik haline dönüşür.³⁰² Okuma ve anlama birbirine bağlı ve birbirinin devamı olan iki önemli süreçtir. Kişi doğru okumayla kendi varlığının sebebini ve yaratılış gayesini anlamaya başlar ve bu çerçevede hayatını, fikir dünyasını, davranışlarını organize eder. Aliya bu durumu Kur'an'la kurulan bağın yozlaşmasına ve ilişki biçiminin daha çok onu “kutsal bir metin” boyutuyla

²⁹⁹ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 27.

³⁰⁰ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 30-31.

³⁰¹ İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 539.

³⁰² Taşdelen, “Aliya'nın Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Deneme”, s. 395.

tanımlayıp sınırlandırmaya bağlar. Tanımlanan bu sınır Kur'an'ı hayatın içerisinde çekip aldığı gibi onun aktif karakterini zedeler ve mistik bir kitap haline getirir. Müslümanlar bu aşamadan sonra önündeki güvenilir rehberi kaybederek yolunu şaşırır, kendisine yalan yanlış yapılan yön tariflerini sorgulamaksızın kabul eder hale gelir. Kur'an'ı anlama ve gereğince yaşanmasının yerini, onu güzel bir sesle okunması ve bunun tarifini yapan geniş ilmi disiplinlerin ortaya çıkması alır. Yeni bir çıkış için artık yapılması gereken okumanın ve anlamamanın sınırlarını yeni bir eğitim anlayışıyla din, bilim, kültür, edebiyat, sanat ve düşünce alanlarını içerisine alacak şekilde genişletmek olmalıdır.

Müslümanların geri kalmasını, ahlaksızlığın, pisliğin ve fuhşiyatın toplumda yaygınlaşmasını Kur'an'la olması gereken bağın kopartılmasına dayandıran Aliya, ikinci sebebi eğitim sisteminin bozukluğuna bağlar. Müslümanlar uzun yıllardır bilinçli bir şekilde cahil bırakılır ve İslam ahlakıyla, kültürel değerlerle uyum içinde olmayan bir eğitime tabi tutulur. Aliya, çöküş dönemini yaşayan, birlik ve beraberliklerini kaybeden, bağımsızlıklarını yitiren İslam dünyasının çıkış için tercih ettikleri ancak ve maalesef gerilemeyi hızlandıran, birbirinden çokta farklı olmayan üç ayrı boyutun varlığına işaret eder. Bunlardan birincisi; eğitim ve öğretimin tamamen yabancılar tarafından açılan okullarca yapılmasıdır. İkincisi; okullar yerli fakat eğitim-öğretim sisteminin yabancıların kontrolünde oluşturulmasıdır. Üçüncüsü ise; yabancı ülkelerde okuyan veya bir şekilde yabancıların eğitiminden geçen kendi kültürüne ve ülkesine karşı yabancılaşmış kişilerin tahrip edici tutumlarıdır. “Her birinin tezgâhından geçen aydınlara itaat, teslimiyet, yabancıların zenginliğine ve gücüne karşı hayranlık enjekte edilir.”³⁰³ Bütün bunlar çok yönlü bir bağımlılık oluşturmakla birlikte, medeniyet ve kültürümüz açısından bir özgüven eksikliği doğurduktan sonra kendimize olan inancımızı zayıflatır ve ileriye hamle yapacak cesareti elimizden alır. İslam kültürünün yeniden dirilişi kendi değerlerine bağlı, yerli ve milli bir anlayışla hazırlanmış eğitim ve öğretim politikasıyla, dünya bilgi birikimini içerisine alacak geniş bir perspektifle mümkün olabilir.

Batılılar askeri yöntemlerle işgal edip kendine bağımlı hale getirdiği Müslüman topraklarını, sürdürülebilir ve maliyeti daha az olan bir plan ile maddi ve manevi bağımlılıkla sonuçlanan işgale devam ederler. Değişen sadece bunu kukla yöneticiler üzerinden, vekâleten yapmış olmalarıdır. Maddi olarak kurtulduk diyen halk aslında hâlâ manevi olarak bağımlıdır. Aliya bütün Müslüman halkları gerçek bağımsızlık için top yekûn mücadeleye davet eder:

³⁰³ Gençoğlu, “Bir Eğitimci Olarak Aliya İzzetbegoviç”, s. 408.

“İçinde başkasına ait felsefe, hayat tarzı, yardım, sermaye ve başkasına ait destek olan bir çeşit maddi ve manevi bağımsızlık ortaya çıktı. Bu ülkeler hakiki değil, sahte bağımsızlık elde ettiler çünkü gerçek bağımsızlık her şeyden evvel manevi bağımsızlıktır. İlk evvela bağımsızlığı için mücadele edip kazanmayan halkın bağımsızlığı kısa bir süre sonra sadece milli marş ve bayrağa indirgenir ki iki şey hakiki bağımsızlık için çok yetersizdir.”³⁰⁴

Aliya yabancıların elinde olan eğitim sisteminin kendi değerlerine ve kültürüne yabancı ve uzak aydınlardan başka bir şey yetiştirmediğini görür. Bu durum zamanla Müslüman toplumların okula, eğitime karşı oldukları zannını doğurur. Hâlbuki oluşan tepki İslam’a, onun değerlerine ve halkın kültürüne uymayan bir eğitim sistemine sahip olan yabancı okullardır.”³⁰⁵ Aliya yabancılaşan eğitimin çıktısı olan aydınların savaş gibi bir imtihan ortamında nasıl yalpa yaptıklarını, zaman zaman ziyaretlerine gittiği okuldaki çocuklarla kıyaslayarak ortaya koyar.

“Zaman zaman Saraybosna’da bir ilkokulu ziyaret edip çocuklarla konuşmaya gidiyorum. Çocuklar ile bazı aydınlarımızın düşüncelerini kıyaslarken, çoğu zaman çocuklarınkini daha doğru buluyorum. Bazıları buna itiraz edebilir, ancak bu onların meselesidir. Yani çocuklar ülkeleri Bosna ve ait oldukları halk söz konusu olunca çok açıktırlar. Çocuklar için bu kavramlar açıktır ve kafalarında herhangi bir kargaşa yoktur. Buna karşın "Ben tarafsızım, savaş beni ilgilendirmmez, ben bunun üstündeyim" diyen bazı aydınları duyuyorum. Onlar her zaman üstte, dışarıdalar v.s. Çocukları öldürürlerken ve kadınlara tecavüz ederlerken de onlar tarafsızdır; bu durumda bir insanın tarafsız olma hakkı var mıdır?”³⁰⁶

Aliya’ya göre aydınların tarafsızlık adına ortaya koydukları bu tutum bir ihanettir. Tarafsız olduğunu belirtmek, yorum yapmamak, sözüm ona hümanist bir anlayışla izleyici pozisyonda olmak, savaş boyunca Müslümanlara reva görülen zulme bir anlamda destek olmaktır. Yabancıların eğitim anlayışıyla yetişen okumuş kesim Batılılaşırken, modernleşirken kendi kimliğini kaybederek, şahsiyet bulduğu dine ve dindaşlarına sırtını dönmektedir.

Yabancıların eğitimde merkeze aldıkları temel konular bilgiye dayalı fen ve teknoloji konularıdır. Yürütülen eğitim sistemi bir anlamda varlık alemiyle kurması gereken duygusal bağı insanın elinden alır. İnsan zamanla aklını ve mantıksal açıklamayı tek ölçü olarak kabul eder hale gelir. İdealize edilen hayat anlayışı sevgi ve duygu olmayınca ruhunu kaybederek doyumsuz ve mutsuz bir insan kitlesinin oluşmasına vesile olur.³⁰⁷ Değişimin ve yenilenmenin temel dinamikleri olması gereken aydınlar, sorumluluklarını ifa etmedikleri zaman toplumun

³⁰⁴ İzzetbegović, *İslam Deklarasyonu*, s. 27.

³⁰⁵ İzzetbegović, *İslam Deklarasyonu*, s. 35; Aydoğan, “Aliya İzzetbegović’in Eğitim Tasavvuru”, s. 417.

³⁰⁶ İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s. 152-153

³⁰⁷ Gençoğlu, “Bir Eğitimci Olarak Aliya İzzetbegović”, s. 408.

sürekli aynı yerde patinaj yapmasına sebep oldukları gibi duygu bağının yok olmasına da vesile olabilirler.

Aliya aydınların veya entelektüellerin varlığına karşı değildir. Onun arzu ettiği yabancılaşmamış, halkına üstten bakmayan, değerlerine bağlı, sorunların çözümü konusunda sorumluluk alan, taklitçi ve şekilci olmayan aydınların sahada aktif rol almasıdır.³⁰⁸ İnsanların eğitiminde kendi kültürlerine, milli değerlerine uygun bir anlayışla görev yapacak yabancılaşmamış, zihni berrak olan öğretmenlerin bu doğrultuda planlanmış okullarda bulunmaları vazgeçilemeyecek bir gerekliliktir.

2.6. Eğitimde Eleştirel Aklın Önemi ve Dindar Müslüman/Tebaa Yetiştirme Mevzusu

İnsan yaratıldığı andan itibaren her zaman ve her konuda bir karar alma zorunluluğu ile karşı karşıya kalır. İnsan daima bir seçim yapmak durumundadır. İyi ile kötü, doğru ile yanlış arasında bir tercih yapmak gibi sonu felaha ulaşacak veya sonu hüsrarla bitecek bir yol ikilemiyle imtihan edilir. Hangi yoldan gideceğinin kararını verebilme yetisi insana bahşedilmiş iradenin ortaya çıkardığı hürriyetin bir özelliğidir. Bunlarla birlikte insan doğru bilgiye ulaştığı oranda daha sağlıklı kararlar alabilir. Bugün modern eğitim sistemlerinin tamamı insanı daha fazla doğru bilgiyle buluşturmanın yöntemleri üzerinde araştırmalar yapar. Batı, uzun yıllardır tüm eğitim kurumlarında kalıpcı ve ezberci bir mantık yerine eleştirel aklı ve düşünceyi merkeze alan bir yöntem üzerinde uzlaşır. Taklitçi bir eğitimden koparak üretken ve eleştirel aklı meydana çıkaracak, özgür zihinlerin oluşumunu sağlayacak bir sisteme doğru gidiş vardır.³⁰⁹

İnsanın daha doğru kararlar alabilmesi ve daha çok yönlü düşünebilmesi kendisine tanımlanan alanın genişliğine bağlı olduğu gibi merakının ve öğrenme isteğinin derinliğiyle de orantılıdır. Eleştirel düşünme, bireyin kendisinde oluşan özgüvenle düşüncelerinin farkında olması, tutarlı ve farklı olanları ayırabilmesi, başkalarının düşüncelerini anlayabilmesi, farklılıkları görebilmesi ve çevreyi tanıyabilmesine ilişkin zihinsel süreçleri kapsar. Eleştirel düşünme bireylerin bilgiyi üretme, kullanma, değerlendirme yapma ve hayata aktarma faaliyetlerinin bir sonucu olduğu gibi birey ve toplum açısından gelişmenin de anahtarıdır.³¹⁰ Eleştirel akıl, sorgulamayı, daha iyisini istemeyi ve alternatifini önermeyi uhdesinde barındırır. Gelişmiş ülkelerin hem bilim ve teknolojiye hem de siyasi ve ekonomik kurumlarda bu kadar ileriye gitmelerinin kökeninde her şeyin eleştirilerek daha da iyileştirilmesi düşüncesi yatmaktadır. Eleştiriler, yapıcı ve yıkıcı olarak ikiye ayrılabilir.

³⁰⁸ Taşdelen, “Aliya’nın Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Deneme”, s. 402.

³⁰⁹ Taşdelen, “Aliya’nın Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Deneme”, s. 400.

³¹⁰ <http://filoji.com/elestirel-dusunme-nedir-elestirel-bir-dusunme-becerisine-sahip-misiniz/> (erişim tarihi: 01.04.2019).

Yapıcı eleştiriler, herhangi bir şeyin geliştirilebilir yönüne dikkat çeken eleştirilerdir. Bu tarz eleştiriler iyi niyetle yapıldığı için geliştirir ve inşa eder. Yıkıcı eleştirilerse içerisinde kötü niyet barındırdığı için sadece yıkmak ve yok etmek amacıyla yapılan eleştirilerdir. Yıkıcı eleştirilerin yaygınlığı, daima yapıcı eleştirilerin değerinin anlaşılmasını engeller.³¹¹

İnsanda bulunan araştırma arzusu ve içinde barındırdığı merak duygusu, kendisine ve çevresine; varlığa, yaratılışa, olaylara dair sürekli sorular sormasını sağlar. Sorular ilk önce nasıl ve niçin yaratıldığına dair sorularla başlar ancak bu zamanla yerini daha detaylı sorulara bırakır. Bu neden var veya neden yok? Bunun daha iyisi veya pratik olanı yok mu? Bu tamamen olmadan yaşanabilir mi? Başka şartlar olsaydı, daha iyi olur muydu? Bu nesnenin, sistemin, kavramın olmaması nasıl bir sonuç doğurur? Bunun olması mantıklı aynı zamanda gereken bir şey mi? Bu tarz sorular geniş anlamda sorulurken okullarda öğrenciler çok daha pratik ve uygulanması halinde kendilerini daha rahat hissedeceklerini ve öğrenme motivasyonlarının artacağını bizzat kendileri şu basit sorularla belirtirler: Neden bütün dersler okul binası içinde yapılır? Örneğin tarih dersleri konusuna göre müzelerde işlenemez mi? Coğrafya dersinin bazı kısımları açık havada veya bir uzay gözlem evinde işlenemez mi? Belgeseller konusuna göre neden ders olarak gösterilmez? Ders dışı etkinlikler kabiliyetimize ve gönüllülük esasına göre artırılmaz mı? Eğitim uzmanları bilenden bilmeyene, öğretmenden öğrenciye bilginin aktarılması yerine artık, öğrenmek isteyeneye uygun ortam hazırlamanın doğruluğunu konuşuyor. Aç olan birine her gün balık vermek yerine, balık tutmayı öğretmenin daha doğru olacağını anlatan meşhur söz eğitim-öğretimde de tercih ediliyor. Bir problemin çözümüne dair formül ezberlenirse belki o problem ustalıkla çözebilir. Ancak eleştirel beceri ve kabiliyet geliştirilirse birçok yeni problem benzer şekilde çözülür ve organize edebilen zihinsel bir beceriye sahip olunur. Kişi kendisinde bulunan sorun ve zayıflıkları kabul eder ve kendi düşüncesini eleştirebilirse, düşüncesinin kapsamını geliştirmesiyle birlikte yanlış fikirleri, ideolojileri daha rahat tanır ve muhtemel saplantılardan kurtulur. Sıkıştırıldığı kalıptan kurtulan insan bu sayede diğer insanlarla bütünleşir ve erdemli bir toplumun oluşumuna katkı sağlar.³¹²

Bilgiyi ve olayları eleştirel akılla anlamaya çalışanlar bakış açılarını genişleterek içlerinde bilgilerini arttırmak için bir istek ve eğilim geliştirirler. Bir konu ile ilgili doğru bilgiye sahip olabilmek için süreç içerisinde öğrenmeye istekli, gözlem yapabilen, araştırmacı ve gerekli çabayı harcamaya kararlı bir kişilik kazanırlar. Eleştirel düşünce öğrenildiği zaman, disiplinli bir şekilde bilgiyi ve düşünceleri değerlendirme becerisi kazanıldığı gibi bireysel

³¹¹ <https://www.kacgun2017.com/hesaplamalar/elestirel-dusunme-nedir-ozellikleri-ve-onemi-hakkinda-bilgi.html> (erişim tarihi: 01.04.2019).

³¹² Taşdelen, “Aliya’nın Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Deneme”, s. 399.

olarak güç kazanma ve içinde yaşanılan toplumun geleceğine yatırım yapma imkânı elde edilebilir.

Aliya, eğitim-öğretim hayatı boyunca ve tüm özel okumalarında eleştirel aklı merkeze almıştır. Ailesinden sonra katıldığı sosyal hayat içerisinde, lise ve üniversite yıllarında, üyesi olduğu sivil toplum kuruluşlarında, devlet memurluğu sırasında, siyasi hayatında ve savaş sırasında ki liderliğinde hep eleştirel aklın kurallarına göre davranmış, tüm süreçlerde aktif olmuştur. Muhataplarının fikirlerine değer vermiş, dinlemiş, anlamaya çalışmış ancak kesinlikle kendisini kaptırmamıştır.³¹³ Aliya zihnini ön yargılardan arındırmıştır. O bilgi ve bilinç sahibi olmanın merak ve tevazudan geçtiğini bilmiş ve hayat felsefesini bu temel üzerine kurmuştur.

Okumalarını eleştirel bir zihniyetle yapan insan yeni fikirlere açık olmak zorundadır. Bazen bu tarz okumalar insanları yanlış fikirlere ve zihni bunalımlara sürükleyebilir. Aliya'da okudukça yeni fikirler edinmiş ve bu fikirlerin etkisinde kalmıştır. Ancak yine eleştirel okuma sayesinde yanlış fikrin girdabından kurtulmasını bilmiştir. Lise yıllarında yaratılış ve varlık konularında çevresinden etkilenecek içine girmiş olduğu şüphelerden kısa zamanda kurtulmuş, hatta daha bilinçli bir Müslüman haline gelmiştir. O yaşadığı süreci ve İslam hakkındaki düşüncelerini “İnancımdaki -elbette var olduğu ölçüde- bu muayyen sarsılmazlık, gençliğimde zuhur etmiş şüphelerden geliyor. O artık yalnızca atalarımın devraldığım bir din değildi. Yeni baştan edinilmiş bir inançtı. Ve onu bir daha hiç yitirmedim”³¹⁴ diyerek tanımlamıştır. Aliya, şüpheleri sonucu oluşan yanlış fikirleri merakı sayesinde terk etmiş ve bir anlamda taklidi imandan tahkiki imana geçmiştir.

Okul hayatı boyunca dersi derste öğrenme amacıyla dikkatli bir şekilde öğretmenlerini dinlemiş, hatta ders dışı okumalarıyla konu üzerindeki bilgisini geliştirmiştir. Yanlış veya geçerliliğini yitirmiş bir bilgiyle veya fikirle karşılaştığında onu reddetmiş ve bu yolda hocalarıyla seviyeli tartışmalara girmiştir. Lisedeyken tarih öğretmenin Osmanlı hakkında yanlış ve taraflı olarak verdiği bilgilere itiraz etmiş ve öğrencilerin huzurunda cesaretle gerçek bilgileri aktarmaktan geri durmamıştır.³¹⁵ İstemeyerek gitmiş olduğu halde Ziraat Fakültesinde 17. yüzyılda Newton tarafından “madde ve enerji sabittir” tezinin Einstein tarafından çürütüldüğünü ancak buna rağmen kitaplardan çıkartılmamış olduğunu yaptığı araştırmalarıyla öğrenmiş ve hala derslerde hocalar tarafından Newton'un tezinin okutulduğunu tespit etmiştir.³¹⁶

³¹³ Gençoğlu, “Bir Eğitimci Olarak Aliya İzzetbegoviç”, s. 408.

³¹⁴ İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 14.

³¹⁵ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 44.

³¹⁶ Gençoğlu, “Bir Eğitimci Olarak Aliya İzzetbegoviç”, s. 404; Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 70.

Lise ve üniversite yıllarında birlikte olduğu GMH içerisindeyken de yanlış uygulamaları reddetmiş, pasif direniş yöntemlerinin çözüm üretmeyeceği üzerinde durarak ayrılmıştır. Bosna’da ve İslam dünyasının birçok tarafında şeyhler ve gelenekçi hocalar tarafından temsil edilen muhafazakâr İslamî anlayışın tersine İslam dünyasındaki dinamik akımlarla temasa geçmesi zor olmamıştır.³¹⁷ Endişe ve sorumluluk sahibi bir insan olarak İslam dünyasına karşı da çok ciddi eleştiriler yapmıştır. Tüm insanlığın bilimine, medeniyet ve kültürüne katkı sağlamak yerine büyüyen nüfusuyla övünen Müslümanları “şişmanlığı ile övünen bir adama” benzetmiştir.³¹⁸

Doğu-batı okumalarında da aynı yöntemi takip ederek kıyaslamalar yapmış her iki medeniyetin ve düşünce dünyasının kesiştiği ve ayrıştığı noktaları tespit etmiştir. Bununla birlikte İslamî müktesebatı okurken eleştirel okumadan taviz vermemiş, acı verse de, bizi geri bırakan sebepler konusunda tespitler yapmış ve çıkış için gerçekçi reçeteler teklif etmiştir. Aliya, konuşmalarında ve yazılarında İslam dünyasının eleştirel düşünmeyi merkeze alarak mevcut bulunan aşağılık kompleksini ortadan kaldıracak yeni bir müfredat ortaya koyması gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur.³¹⁹

Aliya, ebeveynlere, din eğitimcilerine ve okuldaki öğretmenlere yönelik sohbet kıvamındaki yazılarında yanlış eğitimle, bireyin ve toplumun bağımsızlığının elinden alınacağına işaret eder. Kur’an’da geçen Allah’a ve Peygamber’e itaat kavramı doğru olmayan bir eğitim metoduyla zalimde olsa her türlü yöneticiye itaatin öğretildiği ve ona göre yaşandığı bir hal alır.³²⁰ Aliya’ya göre mutlak itaat anlayışıyla yetişen birey; insan olarak cesareti kırılmış, ekonomik, siyasi, idari ve en önemlisi onu dinamik bir girişimci kılacak fikir zeminini kaybetmiş kişi olacaktır. Aliya, Müslüman bir gencin nasıl yetiştirilmesi gerektiğini anlatan bir makale okuduğunu ve bu makale üzerinden itaat kültürünün yanlış eğitimden kaynaklandığını açıklar. Makale dinin ruhuna uygun bir eğitimde ısrar ederken, yapılması gerekenleri ebeveynlere tavsiyeyle anlatır. Makaleye göre çocuklara nezaket, iyi davranma, tevazu, kendisini ön plana çıkarmama, merhamet, bağışlama, kadere boyun eğme, sabır gibi değerler öğretilmelidir. Yine okulda eğitimciler de, çocukları sokaktan, kovboy ve kriminal filmlerinden, faydasız basından, saldırganlığı ve yarışmacılık ruhunu tahrik eden sporlardan uzak tutmaları gerekir. En temel konu itaat olmalı ve hayatın her alanında bu uygulanmalıdır. Evde çocuk ana ve babaya, okulda öğretmene, sokakta polise, yarın ise işte müdüre, şef ve sorumluya karşı itaatkâr olmalıdır.³²¹

³¹⁷ Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, s. 50.

³¹⁸ Uğurlu, “Doğu’nun Çocuğu Batı’nın Münnevveri Aliya İzzetbegoviç”, s. 508.

³¹⁹ Aydoğan, “Aliya İzzetbegoviç’in Eğitim Tasavvuru”, s. 417.

³²⁰ Bardhi, “Bir Dindar ve Din Eğitimcisi”, s. 126.

³²¹ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 125.

Bu tarz bir eğitim alan kişi çocukluğundan itibaren hayatının tüm kademelerinde sadece güdülenen, bekleyen, isteyen, pasif bir tip olur.³²² Aliya bu durumu açıklarken, “gerilememizin ana sebeplerinden biri olarak görebiliriz” diyor. Yine bu yaklaşımı bizi sömürmek isteyen içerdeki ve dışardaki kötü niyetlilerin kullanacağı bir eğitim anlayışı olarak ele alıyor.

“Aslında, asırlardır, birinci kaynaktan gelen İslam fikrinin anlaşılmasının neticesi olarak biz, gençliğimizi yanlış eğitiyoruz. Düşmanımız eğitilmiş, sert ve pervasız, Müslüman ülkeleri teker teker işgal ederken biz gençliğimize nazik olmasını, "sineğe bile kötülük düşünmemesini", kaderine boyun eğmesini, her türlü iktidar Allah'tan olduğuna göre her türlü iktidara itaat içinde olmasını öğretiyoruz.”³²³

Bu tip eğitimi arzulayacak ve uygulayacak olan kişiler arasında bu durumdan nemalanan siyasetçiler ve idareciler olduğunu, onun içinde bundan kurtulamadığımızı anlatmak amacıyla “idare etmek için değil, idare edilmek için eğitilmişlerdir” diyerek buradaki zihniyet problemine işaret etmiştir. “Müslüman değil, tebaa yetiştiriyoruz” diyerek şu acı soruyu sormuştur: “Fitne, esaret ve adaletsizlik dolusu olan bir dünyada, gençliğe sakınmasını, sakın olmasını, itaat etmesini öğütlemek aynı zamanda kendi halkının ezilmesi ve esir edilmesinde ortak olmak değil midir?”³²⁴

İslam dünyasının en büyük sorunlarından bir diğeri de yanlış eğitim neticesinde ortaya çıkan tebaa kültürüdür.³²⁵ Bu anlayış özellikle yöneticiler tarafından tercih edilen bir durumu doğurmakla birlikte zamanla halkta statükoyu koruyan bir hale dönüşür. Aliya bununla; “tebaa iktidarı, iktidar da tebaayı sever. Onlar beraberdır, bir bütünün parçaları gibidirler. Otorite yoksa bile tebaa onu icat eder”³²⁶ diyerek düşülebilecek vahametinin boyutuna dikkatleri çeker.

Eğitim politikası daha çok geçmişiyle övünen, geçmişteki üstün medeniyetin özelliklerini ve güzelliklerini sayan, hikâye kısmında kalan bir anlayışa indirgenmektedir. İşin garip tarafı Tevhit inancıyla birlikte, bu durumun tersini emreden Kur'an'a rağmen bu yapılmaktadır.

“Bu yıkıcı teslimiyetçilik ve karşı gelmeme pedagojisinin, en az elli yerinde mücadele ve direniş prensiplerinin zikredildiği Kur'an adına öğütlenmesi ayrı bir paradokstur. Rahatlıkla söylenebilir ki Kur'an teslimiyetçiliği yasaklamıştır. Çok sayıda sahte büyüklük ve otorite yerine Kur'an, sadece tek ve

³²² Bardhi, “Bir Dindar ve Din Eğitimsi”, s. 127.

³²³ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 126; Aydoğan, “Aliya İzzetbegoviç’in Eğitim Tasavvuru”, s. 417.

³²⁴ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 127.

³²⁵ Taşdelen, “Aliya’nın Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Deneme”, s. 400.

³²⁶ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 229.

biricik teslimiyeti tesis etmiştir: Allah'a olan teslimiyet. Ancak Allah'a olan bu teslimiyette Kur'an insan için özgürlük inşa ederek, onu bütün korkulardan ve diğer bütün teslimiyetlerden kurtarmıştır.”³²⁷

Dilimize pelesenk etmemizi ve aklımızdan hiç çıkarmamamızı istediği şu meşhur; “İslam'ın ilerlemesini -her türlü ilerlemeyi olduğu gibi- sakın ve teslimiyetçi kimseler değil, cesur ve itiraz (isyankâr) ruhlu kimseler gerçekleştirecektir”³²⁸ sözünden sonra her türden eğitimciye şu tavsiyeyi yapmıştır:

“Her şeyden evvel, gençlerde bulunan güçleri öldürmemelerini tavsiye edebiliriz. Öyle yapacaklarına, onları yönlendirsın ve belli bir şekle soksunlar. Onların uyuşuğu Müslüman değildir ve ölü birini İslam'a çevirmenin imkânı yoktur. Müslümanları eğitmek için insanları eğitsinler, hem de en mükemmel ve kapsayıcı şekilde. Onlara tevazudan çok şeref ve haysiyet, teslimiyetçilikten çok cesaret, merhametten çok adalet hakkında konuşsunlar. Kendi yolundan gidecek ve bunun için kimseden izin istemeyecek şeref sahibi bir nesil yetiştirsınlar.”³²⁹

Ezberci ve taklitçi okumadan vazgeçecek, sınav odaklı değil öğrenme ve davranış odaklı olan, bilgiyi bilince dönüştürecek üretken yeni bir nesille birlikte eleştirel eğitim anlayışını merkeze alan yeni bir sisteme ihtiyaç vardır. Merakıyla filozof olarak dünyaya gelen çocuk, bu tarz bir eğitim anlayışının oluşturulacağı özgür eğitim ortamıyla beraber, her türlü adaletsizliğin yapıldığı ve eşit dağılımın olmadığı bir dünyaya, sorunların giderilmesi için sorumluluk alarak çözüm olur.

İslam dünyasındaki mevcut sıkıntıların ortadan kaldırılması ve sonlandırılması için eğitim sisteminin yeniden şekillenmesini tavsiye etmekte ve bunu da doğu batı kıyaslaması yoluyla açıklamaktadır: “Ben olsam, Müslüman Doğu'daki tüm mekteplerde “eleştirel düşünme” dersleri koyardım. Batı'nın aksine doğu bu acımasız mektepten geçmemiştir ve birçok zaafın kaynağı budur.”³³⁰ Müslümanların geri kalmasını; uzun yıllardır kendi müktesebatları üzerinde çalışırken kalıpcı ve ezberci, yeniliğe ve değişime kapalı öğrenme yönteminin uygulanıyor olmasına bağlar.

Uygulanan eğitim sistemleri çocukların eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek adına yetersiz kalmaktadır. Öğretmenler de müfredatı, içinde bulundukları eğitim-öğretim yılı içinde tamamlamak zorunda olduklarından, derslerinde düşünme etkinliklerine ya hiç yer verememekte ya da çok az zaman ayırabilmektedirler. Böylelikle, sadece ezbere dayalı öğretim yöntemleri ve sınav odaklı ölçme-değerlendirme uygulamalarıyla çocuklar

³²⁷ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 128.

³²⁸ Aydoğan, “Aliya İzzetbegoviç'in Eğitim Tasavvuru”, s. 418.

³²⁹ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 128.

³³⁰ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 130; Gençoğlu, “Bir Eğitimci Olarak Aliya İzzetbegoviç”, s. 409.

öğrendikleri bilgileri içselleştiremedikleri gibi pratik yaşantıdaki uygulamaları üzerine düşünme, sorgulama becerisi de geliştirememektedirler. Düşündürmek yerine hazır çözümler sunan bir eğitim anlayışı insanda mevcut bulunan geniş ufku daraltabilmekte ve hürriyetini sınırlandırabilmektedir.³³¹

Aliya gibi dünyada başarılı olmuş pek çok kişinin ortak özelliği duygusal zekâ kapasitelerinin yüksek olmasıdır. Öğrendiğini kullanabilen, gerçek hayattaki uygulamaları üzerinde düşünen ve dönüştürebilen yani eleştirel bakış açısına sahip bireyler olmalarıdır. Eleştirel düşünme becerisi ile duygusal zekâ kapasitesi arasında çift yönlü bir ilişki vardır. Buna bağlı olarak eleştirel düşünme becerisi kazandırılarak duygusal zekâ performansı da artırılabilir.³³² Bu kapasite gelişince insanın kendisiyle daha barışık yaşaması ve daha yararlı bir insan haline gelebilmesi ihtimali de yükselir. Yönetilen ve yönlendirilen sıradan bir tebaa değil onun yerine ne istediğini bilen ve onu elde edinceye kadar her türlü çabayı gösteren ve fedakârlığı yapabilen bir karakter haline gelir.

2.7. Ahlakın Eğitimle, Bilginin Öğretimle Uyumu ve Dördünün Birlikte Olma Zorunluluğu

Hayatı, bütün boyutlarıyla içine ele alan; küçükten-büyüğe, doğumdan-ölüme, başlangıçtan-sona tüm safhalarda insanı yalnız bırakmayan, ona dünya ve ahiret mutluluğunu teklif eden dinin adı İslam'dır. Eğitim ve öğretimin kavramsal tarifine veya uygulama zeminine bakıldığında düalist bir varlık olan insanın ihtiyaçlarına cevap verecek ve gelişimini planlayıp güçlü bir şahsiyetin oluşumunu destekleyecek olan en gerçekçi anlayışı "Bilim veya din değil, bilim ve din; İşte İslam bu"³³³ açıklamasıyla Aliya'da görmek mümkündür.

Aliya'nın düşünce dünyası iki şeye duyduğu inançla özetlenebilir. Bunlardan birincisi İslam, ikincisi insandır. İnsanı merkeze alan bir İslam ve İslam'ı merkeze alan bir toplumsal hayatın, insanlığın ortak özlemi olduğunu, düşünceleriyle temellendirmeye hayatıyla da göstermeye çalışır. Aliya'nın bir yaşam biçimi haline getirdiği bu anlayış, eserlerinden "Doğu Batı Arasında İslam" ile teorik bir açılım, "İslam Deklarasyonu" ile sosyo-politik bir şekil, "Özgürlüğe Kaçışım" ile de müşahhas bir form kazanır.³³⁴

Aliya, eserlerinde düşüncelerini ifade edebilmek için birbirinin içine girmiş veya devamı olan birçok kavrama değinir. Eğitim konusunu irdelerken din, tefekkür, meditasyon,

³³¹ Uğurlu, "Doğu'nun Çocuğu Batı'nın Münevveri Aliya İzzetbegoviç", s. 514.

³³² <http://www.muthispsikoloji.com/cocuklar-elestirel-dusunme-becerisini-nasil-kazanir/> (erişim tarihi: 01.04.2019).

³³³ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 247.

³³⁴ Mahsum AYTEPE, "Aliya Düşüncesinde Üçüncü Yolun İmkânı Olarak İslâm", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Nisan, 2016, C. 9, S. 43, s. 2361.

kültür, sanat; ahlak derken içe dönük bir derinleşme ile insanın bizzat kendini tanıma serüvenini anlatır ve tabiatla birlikte yaşamayı amaçlar. Öğretim konusunu ele alırken ise ilim, bilgi, müşahade, tahlil, teşrih, tecrübe, tetkik, medeniyet kavramlarıyla dışa dönük bir inkişaf ve sonucu itibariyle tabiata sahip çıkmaktan bahseder. Aliya, düşüncesinde ve pratiğinde İslam ekseninden ayrılmazken, bireysel ve sosyal ilişkilerinde olduğu gibi siyasette ve toplum liderliğinde de ahlak zeminini merkeze alır. Onun öğretisi aslında bütünüyle bir ahlak öğretisidir. Batıya ve doğuya ortak olarak verdiği en çarpıcı mesaj ahlaka dair mesajlardır. Materyalist felsefenin insanı köleleştiren ve bir makine boyutuna indirgeyen ahlaktan yoksun tutumunu eleştirirken, günümüz İslam dünyasının vahiyden uzak, her yönüyle özgüvenden yoksun batı hayranı tutumundaki ahlaki zafiyeti de eleştirir. Ayrıca geleneksel veya kültürel de olsa ailesinden ve çevresinden edindiği terbiye diye adlandıracağımız bilinç de bu konuda kendisine rehberlik eder. Bu durum Aliya'nın sözlerine, konuşmalarına ve özellikle pratik hayatına yön verir. Hangi şart altında olursa almış olduğu terbiyeden veya edinmiş olduğu ahlaktan taviz vermez. Bu özellik, Aliya'yı benzerlerinden ayıran en temel özellik olarak sayılabilir. Daha açık bir ifade ile bilgisini bilince dönüştürüp hayatını onunla kuşanır. Aliya bu bilinci oluştururken sadece İslamî literatürden yararlanmaz batılı kaynaklara ve düşünörlere de giderek onların ahlaki anlayışlarını da inceler. Özellikle Kant, Hume ve Bergson gibi düşünörlerden istifade eder.

İnsanın iç dünyasında nefsiyle mücadelesinde kullanılan, insanın hayvandan farklı olduğunu ifade ederken veya iyi ile kötünün farkını anlatmamızda bize kolaylık sağlayan en temel kavram ahlaktır. Aliya birçok konuda olduğu gibi ahlak konusunu da teoriden ziyade pratik hayattan yola çıkarak birbirinin zıddı olan vazife ve menfaat ikilemi üzerinden anlatır. Kendi hayatını tamamen ahlaklı (gerçek) bir davranış olan vazife anlayışına göre tanzim eder. Menfaati siyaset ile eşleştirirken bile siyasetin ahlak zemininde yapılabileceğinin örneklğini yine kendi hayatıyla ispatlamaya çalışır.³³⁵ Ahlak, insanın iç dünyasına ait bir durumdur. Buradan hareketle vazife insanın iç dünyasından gelen sorumluluk şuurunun bir ürünü iken menfaat dış dünyanın doğurduğu bir davranış şeklidir denilebilir. İnsan yaratılışı gereğı hiçbir zaman tarafsız değildir. İnsan ya vazife gereğı hakiki ya da menfaati gereğı sahte olarak ahlaklıdır. Gerçek ahlak, vazife bilinciyle kendisini gösterirken menfaatçi ahlak, şahsi menfaat uğruna yapılan davranışların ahlaki gibi gösterilmesi halidir. Ahlak yararlılık/faydalılık ölçülerine tabi tutulmamalıdır. Bir davranış birey ve toplum açısından farklı durumlarda, faydalı veya faydasız olarak kabul edilebilir. Önce kadınlar ve çocuklar, önce yaşlılar ve yaralıları kuralı sosyal açıdan yararlı bir kaide olarak kabul edilmeyebilir.

³³⁵ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 161.

Aynı şekilde düz mantıkla bakıldığında yaşlıları ve güçsüzleri himaye etmek veya tedavisi mümkün görünmeyen hastaları tedavi etmeye çalışmak yararlı görülmeyebilir. Gerçek anlamda dürüst insan, fedakârlığa gerçekçi gözle bakan ve gerekirse kendine yararlı olup olmayacağına bakmadan ahlak ilkesine sadık kalarak hareket edebilen insandır. Fazilet, eğer somut bir fayda sağlayıcı olsaydı, zeki ancak kurnaz hilekârlar birer fazilet timsali olarak kabul edilirdi.³³⁶ Bir olayın ahlaklı mı yoksa ahlaksız mı olduğu her zaman sonucuna bakılarak değerlendirilmemelidir. Eğer sürece ve niyete bakmaksızın değerlendirme yapılacak olsaydı, hayatını tehlikeye atıp yanan bir eve komşusunun çocuğunu kurtarmak isterken giren ancak sonucu itibarıyla kucağında ölü bir çocukla dönen insan ahlaksız olarak kabul edilirdi.³³⁷

Aliya'nın ahlak felsefesinin temelinde sorumluluk duygusu yatmaktadır. Sorumluluk duygusu ise insanın hayatta kendi köşesine çekilmesini değil, tersine hayatın içine doğrudan katılmasını zorunlu kılan bir varoluş sebebidir. Aliya'ya göre sorumluluk duygusu, kişinin kendisine ve yaratılış amacına sadık olmasını sağlamaktadır.³³⁸

İnsan iç dünyasında iradesiyle özgür iken, dış dünyasında bir takım sebeplere sonuçları itibarıyla bağımlıdır. Buradan hareketle ahlakı, insanın dış dünyasının yansıması olan davranışlarında değil, iç dünyasına ait olan niyetinde aramak gerekir. Dinî açıdan ibadetler de benzer bir şekilde ancak isteyerek, kasıtlı ve niyet ederek değer kazanır. “Zorla aç bırakılma oruç olmadığı gibi zorla yapılan iyilik de iyilik değildir ve dinî bakış açısından değersizdir.” Aliya'nın bu örneğinde olduğu gibi her kesin bildiği meşhur “ameller niyetlere göredir”³³⁹ hadisi fiillerdeki niyet olayının ne kadar önemli olduğunu destekler niteliktedir. İslam dışındaki batılı değerler sistemi açısından olaya bakıldığında ve yine sosyalist öğretisi de olduğu gibi güçlü olanla ahlaklı olan kıyaslandığında, ibrenin sürekli güçlüler tarafında olduğu görülür, “daha iyi olan değil daha güçlü olan kazanır ve devamlı ahlaki değerler galip olanlar tarafından beyan edilir.”³⁴⁰ Her insan iyiliği, doğruluğu, hakkı ve adaleti isteyerek ahlakın tarafında yer tutabilir. Ancak herkes iyi, doğru, haktan yana veya adalet üzere olmayı başarıp da ahlaklı olamayabilir. “Kamil, günahsız olmak insani değildir. Bilakis, günah işlemek ve tövbe etmek insana daha yakın, daha insanidir.”³⁴¹

Ahlak için birçok tanım yapılabilir. Bunlardan birisi insanın yaratılış itibarıyla “Eşrefi mahlûkat” olması ve yeryüzünün halifesi olarak yaratılmasıdır. “İster bir sarayda isterse bir

³³⁶ Hasan Hüseyin Bircan, *Doğu Batı Arasında Ahlak Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde İnsan ve Etik*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2018, s. 45; İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 187.

³³⁷ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 161.

³³⁸ Yıldırım, “Sorumluluk, Ahlak, Sadakat; Müslüman Entelektüelin Lider Olarak Portresi”, s. 139.

³³⁹ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 79.

³⁴⁰ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 126.

³⁴¹ Bircan, *Doğu Batı Arasında Ahlak* s. 40; İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 161.

barakada doğalım aynı ahlak duygusuyla doğarız.”³⁴² Ancak bu durum tek başına insanı özel kılmaz. Onu özel yapan, değerli kılan; ahlak ile bütünleşmesi yani yaratılışı gereği yaşamayı özgür iradesiyle tercih etmesidir. Aliya, “Ahlak, tarih sahnesine girişini ilan eden beşeri malzemenin mütemmim bir cüzü olarak bulunur”³⁴³ diyerek ahlakı insanın ayrılmaz bir parçası olarak tanımlar. Ahlaki davranış sürekli şahsi olgunluğa dayanır ve iyilik, doğruluk, dürüstlük, adalet, ideal ve ilkeleriyle denge içerisinde. ³⁴⁴ Aliya, ahlakı daha çok söz ile davranışın tutarlılığında arar. Eğer söz ile amel tutarsızsa orada riyakârlık olduğunu ifade eder ve bu durumu şu acı ama gerçek olan soruyu sorarak açıklar:

“ Niçin daima ahlakiliği takdir ederiz de ahlak konuşmalarını küçümseriz? Çünkü ahlakilik bir harekettir, ahlaki konuşmalar ise bir sözdür. Ahlakilik kendinize yönelik bir taleptir. Ahlak konuşmaları ise başkalarına yönelik bir taleptir. Ahlakilik daima ahlaki olmasına karşın ahlak konuşmalarının çoğu kere riyakâr, dolayısıyla gayri ahlakî oluşunun sebebi budur.”³⁴⁵

Aliya, ahlaklı birey/toplum, ahlaklı siyaset/idare konusuna eserlerinde ve hayatında çok fazla önem gösterir. Ona göre tabandan tavana herkesin aynı bilinç ve tarzda ahlaklı olması gerekir. Eğer bunu bir zincir ve her birini onun halkaları olarak düşünecek olursak aradaki bir halkanın olmayışı zincirin tamamen dağılmasına sebebiyet verir. İlk önce insanın bizi kendisinin “iyi” olması gerekir, sonrasında iyi kalabilmesi için iyiliği yayması ve böylece iyi insanların oluşturduğu ahlaklı bir toplumun ortaya çıkması için de çaba sarf etmelidir. Ancak ahlaklı bir toplumun oluşuyor olması nihai iyiliğin kalıcılığına delalet etmeyebilir. Bunun sürdürülebilir hale gelmesi için siyasilerin ve yönetiminde iyi yani ahlaklı olması ve bu oluşan durumu uygulamalarıyla koruması gerekir. Çünkü tarihi gerçeklikte bireyin veya toplumun gücünün bunu korumaya yetmediği görülür. Aliya bu durumu yaygın eğitimle bağlantı kurarak minareden ve antenden ki; günümüzde buna sosyal medyayı da dâhil etmek gerekir yayılan mesajın aynı yöne işaret etmesi gerektiğine bağlayarak şu şekilde açıklar:

“Halkın eğitimini sağlayan ve özellikle etki alanı kitlesel olan basın, radyo, televizyon ve film, İslami, entelektüel ve ahlaki otoritesinde şüphe duyulmayan insanların elinde bulunmalıdır. Bu gibi kurumların, ahlaksız, dejenere olmuş ve kendi boş ve manasız hayat anlayışını başkalarına benimsetecek kimselerin

³⁴² İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 264.

³⁴³ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 78.

³⁴⁴ Bircan, *Doğu Batı Arasında Ahlak* s. 48.

³⁴⁵ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 39.

inisiyatifinde olması neredeyse kural olarak görülen bir durumdur. Cami minarelerinden ve televizyon vericilerinden halka yönelen mesajlar birbirine zıt olursa ne elde edebilir ki?”³⁴⁶

Ahlakın örgün eğitim içerisinde okullarda öğretilbilmesinin yöntemi olarak zorlama veya baskı tercih edilmemelidir. Aliya’ya göre insanın iç dünyasına zorla müdahale etmenin imkânı yoktur. Baskıyla, zorla, ahlaklı olunmaz; ahlakilik tercihle, isteyerek, gönüllü yapılıncı gerçekleşir. Ahlak istektir, hareket tarzı değildir. Bundan dolayı mecburiyetten, şartların zorlamasıyla, baskıyla gerçekleşen davranışlar ahlaki sayılmaz. Böyle olduğu için bir hadım afifliğin, mide hastası da itidalin örneği olarak gösterilmez.³⁴⁷ Aliya, onu özgürlükten ayırmaz ve “diktatörlük günahı yasaklasa bile ahlaksızdır, demokrasi ona izin verse bile ahlaklıdır”³⁴⁸ der. Dışarıdan kişinin niyetlerini ve isteklerini belirlemek veya yönlendirmek mümkün değildir. İyilik gibi kötülük de insanın iç dünyasında olup biten ve niyet ile alakalı süreçlerdir. Niyetler iyiye meyledeceği gibi kötüye de meyledebilir. İşte bunun için iç dünyasında bulunan özgürlüğünden dolayı insanın hayvan gibi zorla terbiye edilmesinin ya da bir şeylere zorla alıştırılmasının imkânı yoktur. Terbiye insan, zorla alıştırma ise hayvan içindir. Şunu unutmamak gerekir ki zorla alıştırma, doğru davranmayı öğretmek istese bile kendi içinde ahlaki olmadığı gibi gayri insanidir.³⁴⁹ Okul idaresinin okulda veya öğretmenin sınıfta katı kurallar ekseninde, kaba kuvvetle öğrenciyi eğitmesi, ona terbiye kazandırması mümkün değildir. Hangi yaşta olursa olsun insan kanunla, kaba kuvvetle, zorla ıslah edilemez ya da ahlaklı yapılamaz. Belki görünürde davranışlar değişebilir ancak o kişi için ahlaklı bir birey haline geldi denemez. Örneğin askerlik eğitiminin parçası olan sıkı talimler ile dayanma, maharet, kuvvet gibi özellikler geliştirilebilir. Fakat şeref, haysiyet, heyecan ve kahramanlık gibi hislerin geliştirilebilmesinin imkânı yoktur. Çünkü bu hisler ruhun özellikleridir. Ruh insanın özgürlük alanıdır ve baskıyı kabul etmez.³⁵⁰ Okula istemeyerek gelen veya derse zorla giren bir öğrencinin öğretmeninden istenilen anlamda terbiyeye dair bir şeyler alması ve bunu içselleştirmesi çok zordur. Aksine gönüllü olarak katıldığı ders dışı ve öğrenci merkezli faaliyetler kalıcı ve tesiri daha yüksek etkiler bırakır. Uygulanacak bu yöntemle zaman içerisinde hakiki terbiyenin oluşması çok daha fazla mümkündür denilebilir. İster ailede isterse okulda yürütülen eğitim/terbiye süreci bir dâhili karar aldırma süreci olmalıdır. Aksi takdirde yapılacak her türlü ısrar bireyde iyiye ve iyi olana karşı bir direnç ve direnme meydana getirir.³⁵¹ İnsanın sadece ve görünürde kurallara uyuyor olması onun ahlaklı

³⁴⁶ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 60.

³⁴⁷ Bircan, *Doğu Batı Arasında Ahlak*, s. 43.

³⁴⁸ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 78.

³⁴⁹ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 170.

³⁵⁰ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 168.

³⁵¹ Bircan, *Doğu Batı Arasında Ahlak*, s. 51.

olduğu anlamına gelmez. "Her yasal hak helal değildir, olamaz" diyen Alatlî, devamını şöyle getirir:

"İmar ruhsatı olan bir müteahhit şehrin ırzına tecavüz ederken yasal olarak suçsuzdur ama yaptığı iş helal değildi. Keza raf ömrünü uzatmak için ekmeğin içine kanserojen madde koyan fırıncının yaptığı ambalajın üzerine koyduğu sürece yasal dolayısıyla suçsuzdur, ama helal değildir. Bir kalem darbesiyle atar ergenleri sokağa döken yazar, alevler afakı sardığında suç mahallinde değilse, olayları evinden seyrettiğini ispat edebiliyorsa yasal olarak suçsuzdur ama helal değildir yaptığı."³⁵²

Devletin halkını, öğretmenin öğrencisini saygı ve sevgiden yoksun bir şekilde korkutarak, alıştırarak yönetmeye veya öğretmeye çalışması sadece vatandaşı uysal, öğrenciyi ise düşünmeyen, araştırmayan bir birey haline getirir.³⁵³

Geçmişten günümüze, iptidai olarak kabul edilen toplumdan en modern günümüz toplumuna kadar oluşturulan tüm eğitim-öğretim kurumları teorik olarak insanı düalist bir varlık olarak kabul etmesine rağmen, çoğunlukla pratik zeminde insanın bu her iki yönünü birlikte eğitecek ve geliştirecek yapılar haline gelememişlerdir. Bilginin öğretilmesi için oluşturulan okullar bilgiyi aktarmakla ve buna uygun bir müfredat oluşturmakla yetinmişlerdir. Aliya için bu konu -özellikle ve bir an önce- İslam dünyasının geri kalmışlığının, fakirliğinin, cahilliğinin sonlandırılması bakımından çok önemlidir. Ahlakî eğitimin merkezine, bilgiyi de öğretimin merkezine alan okulların birini diğerine tercih etmeksizin, öğrencinin isteyerek ve kabiliyetine göre öğrenmeyle birlikte geleceğe hazırlanma ihtiyacını organize etmeleri gerekir. Modern eğitim kurumları ezbere ve tekrara dayalı bir anlayışı terk etmeli, onun yerine öğrenciyi merak edip soracağı, araştırıp öğreneceği ortamlar hazırlamaya başlamalıdır. Alacağı eğitim sayesinde öğrendiği bilgilerin insanlığın faydasına olup olmayacağını ahlakî değerler açısından da bilinmesi sağlanmalıdır. Örneğin suni tohumlama, kürtaj, tabi olmayan ölümler, vb. meseleler sadece teknik bakımdan ilmidir. Uygulanışı bakımdan ahlakî meselelerdir. Akıl/ilim ile ahlak ilişkisi, günümüzde en görünür biçimde atom ve binlerce tonluk bombalarda görülebilir. Bu bombaların yapılışı, kullanım şekli tamamıyla teknik ve dolayısıyla ilmi bir mesele iken, hangi durumlarda kullanılacağı hususu tamamıyla ahlakî bir meseledir.

İlim/akıl ile ahlak arasında ciddi bir farklılık bulunmaktadır.³⁵⁴ Bu farklılık öğrenilirken aklın ahlaktan yoksun bir şekilde sadece bilimsel gerçeklik içerisinde kalmaması

³⁵² <https://m.yeniakit.com.tr/haber/alev-alatli-helallesmek-dava-kazanmaktan-daha-ustun-olmali-482370.html> (erişim tarihi: 18.04.2019).

³⁵³ Çetintaş, *Aliya İzzetbegoviç'in Siyaset Felsefesi*, s. 34.

³⁵⁴ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 175.

gerekliliği de örgün eğitim içerisine dâhil edilmelidir. 15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye'nin yaşadığı felaketin en çarpıcı tarafı diye bileceğimiz kısmı; zeki diye kabul edilen ve en iyi eğitimlerden geçirilen pilotların tüm ahlakî değerlerden yoksun bir şekilde, mankurtlaşan kafa yapıları ve aldıkları emir doğrultusunda kendi insanlarını nasıl bombaladıklarıdır. Eğitim ve öğretimin amacı bilgili ancak ahlaksız bireylerin yetişmesi değil dürüst şahsiyetlerin yetişmesidir. Aldığı eğitimle doktor olup da ameliyat ettiği hastaların tedavisi yerine böbreklerini çalan kişi iyi bir insan olmaz, olsa olsa organ mafyasının en iyi elemanı olur. Günümüzün anne babaları ve eğitimcileri “artık ahlaklı bir büfeci bile yetiştirilemiyor dedikleri” bir gerçektir. Büfesine yaklaşan on yaşındaki çocuğun “amca bana sigara verir misin?” dediğinde “evladım sen sigara içmemelisin bunu sana satamam” diyecek ahlaka sahip bir insan olması beklenir. Bu eğitim önce evde anne baba tarafından, sonrasında okulda öğretmenler tarafından matematik, fizik, kimya ve tarih gibi bilgilerin verilmesi esnasında yapılmalıdır.

Ahlakın ön şartı özgürlüktür, insanın kendi içinde vereceği karar onun dünyada ve ahirette ne olacağını belirleyecek olan tam anlamıyla “belirleyici” bir karardır. “Bu bağlamda insanın mesleği, konumu, sosyal mevkisi, eğitimi, yetişme tarzı, felsefesi veya dini ne olursa olsun, insanın iç dünyasında özgürce, iyi ya da kötü insan olmak arasındaki verdiği karar esastır.”³⁵⁵ İnsan yaratılışı itibarıyla kendi fitratında iyi özellikleri barındırdığı gibi kötü özellikleri de barındırır. Yüce Allah Mülk suresi ikinci ayette “O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır”³⁵⁶ diye buyurur. Allah insana kendi özgür iradesi ile bir tercih yapabilme ve bu yönde bir karar alabilme imkânı verir. Ancak ortaya koyduğu bu irade imtihanın bir gereği olarak ne olacağını ve ahirette cennete mi yoksa cehenneme mi gideceğini belirleyecek olan önemli bir karar olma özelliğini taşır. Allah'ın insanı düşüncesinde, tercihlerinde ve davranışlarında özgür bırakmasının sebebi, imtihan yeri olan dünyada en yüksek değer olarak liyakatini gösterebilmesidir.³⁵⁷

Aliya, eğitimle din ilişkisini bireyin ve toplumun var olma sebebine dayandırır. İslam toplumu, mevcudiyetini devam ettirmek istiyorsa eğitimi bir vazife değil ön şart olarak kabul etmek zorundadır. Çünkü şu an bizim iki temel sorunumuz vardır; bunlardan birincisi eğitimsiz olmak, ikincisi yanlış eğitilmiş olma sorunudur. Aliya, bu durumu eğitim ve terbiye arasında ki bağlantı üzerinden açıklar:

³⁵⁵ Karaaslan, “Entelektüel Üzerine Bir Çalışma: Aliya İzzetbegoviç Örneği”, s. 64.

³⁵⁶ Mülk, 66/2.

³⁵⁷ Bircan, *Doğu Batı Arasında Ahlak*, s. 30.

“İslam toplumunun temeli ve dayanağı din olduğuna göre eğitim onun sadece bir görevi değildir, aynı zamanda eğitim onun var olma durumudur. Bu, ilk evvela aile, daha sonra da okulların bütün dereceleri vasıtasıyla gerçekleşen dinî ve ahlaki eğitimidir. Anti eğitimin (terbiyesizliğin) bütün şekillerini ortadan kaldırmak için etkili mücadele etmek İslami düzenin özellikli görevidir. İslam yasaklamıştır ve İslami düzen somut tedbirlerle; halkın alkolik olmasını sağlayan her şeyi, açık ve gizli fuhuş, sözlü, resimli film ve televizyondaki pornografiyi, kumarhaneleri, gece ve dans kulüplerini ve İslami ahlak anlayışına aykırı olan bütün eğlence şekillerini imkânsız hale getirecektir.”³⁵⁸

Eğer ahlaki öğretilerle dini öğretiler arasında benzerlikler ve etkileşimler olur diye düşünecek olursak farklılıkların da olabileceğini kabul etmemiz gerekir. Bu noktadan hareketle dini öğretilere göre ahlaki öğretiler daha dayanaklı olur. Değişimler ve bozulmalar karşısında ahlaki değerler bireyin ve toplumun her hücresine sinmiş durumdadır. Aliya, bu konuda; “Ahlaki öğretilerin tarihi tanımlara dinden çok daha dayanaklı olduğu ortaya çıkmıştır. Ulaşabileceği her şeyi yıkan bir insan daima dine ahlaka nispetle daha fazla zarar verebilmiştir”³⁵⁹ diyerek tarihsel sürecin bu durumu ispatlayacak örneklerle dolu olduğunu ifade eder. Aliya’ya göre din olmadan teoride ve fikir düzeyinde ahlakın olması imkânsızdır, ancak pratik hayatta ahlaklılık mümkündür. Uygulamada ortaya konan bu ahlakilik kişinin sosyalleşme sürecinde temelde aileden edindiği terbiyeye dayanmaktadır. Bu sebeple ahlaklı ateistlerin var olması ateizmin ahlak düzeni üzerine kurulmuş bir sistem olduğu ya da kişiyi ahlaki davranmaya sevk ettiğine dair yapılacak izah yanlış olur. Din kişilerin ahlaki davranmasına dair öğütlerde bulunur, fakat buna rağmen sosyalleşme süreci ile açıklanabilecek sebeplerden dolayı ahlaksız dindarların varlığı kaçınılmaz bir durumdur.

Aliya ahlakı aklın ötesinde bir anlayışla açıklamanın doğru olacağını savunur. Ahlaken kabul ya da reddedeceğimiz hususlarda akıl gerçek manada hüküm veremez. Yani bir şeyi ahlaken iyi olmayışı ilmen ispat edilemez. Güzel ile güzel olmayan, sanatsal ile sanatsal olmayan arasındaki münasebeti ilmen tespit etmenin mümkün olmadığı gibi iç dünyaya yönelik hiçbir hususu ilmen ispat etmenin imkânı yoktur. Daha doğru bir ifade ile bir şeyi ilmen ispatlanma alanına girmiyorsa, inan/iman alanına dâhil olmaktadır.³⁶⁰ Bunun için “Ahlak da insan gibi akıldışı, gayri tabii, tabiatüstüdür. Tabii insan ve tabii ahlak mevcut değildir. Tabiatın sınırları içinde olan insan değildir; olsa olsa akılla mücehhez hayvandır. Tabiatın sınırları içindeki ahlak da ahlak değil hodbinliktir (bencillik); hodbinliğin aklî ve aydın bir şeklidir”³⁶¹ diyerek dine doğru yaklaştırır. Bununla birlikte vazife şuurunun temelinde menfaatçi olmayan ve sorumlulukla doğru orantılı, mükâfatın manevi olarak ancak

³⁵⁸ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 58.

³⁵⁹ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 65.

³⁶⁰ Akın-Karaaslan, *Özgürlük Mücadelesi ve İslam Düşünürü*, s. 63.

³⁶¹ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 179-180.

ahirette alınacağına dair bir bilinç yatar. Karşılığının bu dünyada beklenmiyor olması aynı zamanda Allah'ın varlığına da işaret eder. İnsanlık için en uygun kavram muafiyet değil mükellefiyettir. Sorumluluğun en bariz göstergesi; Allah'ın iki yoldan birini seçtirirken yanlış yolun seçilmesi halinde insanı en ağır şekilde tehdit etmesidir.³⁶² Yüce Allah, Beled suresinde insanı ne ile donattığını ve ona nasıl bir sorumluluk verdiğini anlatır. “Hiç kuşkusuz biz insanı zorluklarla mücadele etme gücüyle yarattık... Ve ona (kötülüğün ve iyiliğin) iki yolunu da göstermedik mi?”³⁶³

Son tahlilde ahlakla din aynı şey olmamakla birlikte temel bir kaide olarak ahlak, din olmadan var olamaz denilebilir. Bütün insanlar aynı ahlak üzere yaratılmıştır ancak ahlakın varlığı eğitim/terbiye yoluyla ve ancak rıza ile sürdürülebilir ve insan bunu özgür iradesiyle tercih eder. Din bilgi ve tasdik, ahlak da bu bilgi ile denge içinde bulunan pratik yani hayat anlamına gelir. Din, “nasıl düşünümeli ve inanmalıyız?” ahlak ise “nasıl yaşamalı, nasıl hareket etmeliyiz?” sorusuna verilecek cevaptır. Aliya'ya göre kapsayıcı bir eğitim ruhu da maddeyi de ihmal etmemeli ve birlik halinde temellenmelidir ki; bu öğretiyi en iyi uygulayacak fikre ve birikime sahip dinin adı İslam'dır.³⁶⁴

2.8. Geri Kalmışlığın Psikolojisi ve Kadınların Eğitimi Meselesi

Aliya bir mütefekkir, lider, siyaset adamı, bir baba, dost ve Müslüman bir birey olarak düşüncesinin temeline ve yaşam felsefesine düalist bir anlayış yerleştirir. Olayları, nesneleri, insanları, dinleri ve ideolojileri anlamaya, tanımlamaya çalışırken hep neden ve nasıl sorularını sorarak arkasındaki hikmeti ve sebebi anlamaya çalışır. O'na göre sebepsiz ve hikmetsiz bir varoluş söz konusu değildir. Her şey birbirini tamamlamak üzere ve birbirine bağlı olarak var olur ve varlığını devam ettirir. Aliya açısından insanın erkek ve kadın olarak varlığı da düalist mantık gereği, birbirine son derece bağımlı ve birbirini tamamlayan, çok yönlü bir sebep-sonuç ilişkisidir.

Kadına dair bir açıklama yapılacağına güzel Türkçemizde kullanılan “elmanın iki yarısı” ifadesi en anlamlı ve meşhur sözlerdendir. Aliya da düşünce dünyasında ve yaşamında kadına özel bir anlam yükler. Kadını, yaratılışı itibariyle fizyolojik, biyolojik ve duygusal yönüyle bir birey ve şahsiyet olarak anlamaya çalışırken toplumsal yönüyle de bulunduğu ve bulunmasını arzu ettiği yerini izah etmek için çaba sarf eder. Aliya, kadın konusundaki düşüncelerini dört farklı eserinde özel başlıklar açarak açıklar. Bunlar Türkçeye farklı tarihlerde çevrilmiş olan; “*İslam Deklarasyonu*”, “*İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*”, “*Doğu*

³⁶² Baykan, *Aliya Okumaları, İslam Deklarasyonu*, s. 82; Bircan, *Doğu Batı Arasında Ahlak*, s. 39.

³⁶³ Beled, 90/4-5.

³⁶⁴ Bircan, *Doğu Batı Arasında Ahlak*, s. 78.

Batı Arasında İslam” ve “*Özgürlüğe Kaçışım*” adlı kitaplardır. İlk önce; kadının yaratılıştan getirdiği bireysel özelliklerini, iş hayatındaki pozisyonunu, ailede bir anne ve eş olarak rolünü eserlerinde konu edinir. İkinci olarak; kadın erkek arasındaki eşitliği, İslam’ın kadına bakışını, Müslüman dünyasındaki kadına dair farklı yaklaşım ve tutumları, Avrupalıların kendi içlerindeki kadın anlayışını ve Müslümanlar açısından yaptıkları değerlendirmeleri masaya yatırır. Üçüncü olarak ise; Müslümanların geri kalmışlık psikolojisinden kurtulmalarında ve yeniden dirilişlerinde kadınların önemini ve bu bağlamda eğitimleri meselesini sorumlu ve uyarıcı üslubuyla ele alır.

Yaratılışı itibari ile kadın erkekten farklıdır. Fizyolojik özellikleri, zekâsı, şefkat ve merhamete dair taşıdığı hisleri, annelik duygusu gibi vasıflar avantaj veya dezavantaj olarak tanımlanmamalıdır. Aliya, kadınların iş hayatında veya sosyal hayat içerisinde olmaları gerektiğini savunur. Bu konuda önemli olan şey onlar için uygun koşulların oluşturulması ve çalışma saatlerinin diğer rollerini kısıtlamadan ayarlanması meselesidir. Kadının aynı zamanda bir anne olduğu veya olabileceği asla unutulmamalıdır. Aliya bu konu üzerinde oldukça fazla durur. Yaptığı ilk ve en belirgin değerlendirme geçmişi, yaşadığı dönemi anlamamıza sebep olduğu gibi geleceğe dair de projeksiyonu olan bir değerlendirmedir. Ona göre aile ve toplum birbirinden bağımsız fenomenler değildir. Aile toplumun ilk hali, çekirdeği olması bakımından hücresi olmamakla birlikte, süreci ve sonucu belirleyen nüvesidir. Yoksa birbirinden tamamen bağımsız durumlar değildirler. Çünkü aile duygu, hissiyat, samimiyet ve menfaatsiz temel üzere başlattığı süreci, daha çok menfaat üzerine kurgulanmış topluma teslim ederek sonuçlandırır. Dolayısıyla toplum aileyi hiçe sayarak yaşam ilkelerini ve şartlarını belirlememelidir. Ailenin merkezde olan fonksiyonunu icra etmesine müsaade etmeli ve kültürel ancak saygın yapısına dokunmamalıdır.³⁶⁵ Aliya, Batı’nın ailevi ve toplumsal olarak yaşadığı bozulmayı daha çok kadınlardan annelik rollerinin çalınmasına bağlar. Huzursuzlukların temel sebebi kapitalist dünyanın kadını bir meta haline getirmesi ve anneliği değersizleştirmesidir.

“Uygarlık, kadını hayranlık veya kullanım objesi yapmış fakat takdir ve saygıya layık tek şey olan şahsiyeti ondan almıştır. Bu durumla her gün biraz daha fazla karşılaşırız. Fakat bilhassa çeşitli “Miss”lerin seçimlerinde ve manken veya fotomodel gibi kadınlara mahsus mesleklerde bu keyfiyet apaçık ortaya çıkıyor. Burada kadın artık insan denilen şahsiyet değildir. Olsa olsa “güzel hayvan”dan biraz daha fazladır”³⁶⁶

³⁶⁵ İzzetbegović, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 236.

³⁶⁶ İzzetbegović, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 244-245; Aygün, “*Aliya İzzetbegović’te Din ve Siyaset*”, s. 66.

Kadına tanımlanmış olan bu fonksiyon batıda gerçekleşen Sanayi Devrimi sonrasında dünyanın her tarafına yayılan sanayileşme süreciyle başlar. Hızla açılan fabrikalarda ihtiyaç duyulan ucuz işçilik, kadınların çalışma hayatına girmesiyle karşılanır. Bundan dolayı 19. yüzyılın sonlarından itibaren kadınların büyük bir çoğunluğu bedensel özelliklerine bakılmaksızın maden ocaklarında, demir yolu inşaatlarında bir anlamda çalışmaya mahkûm edilir. Bir zamanlar Roma ileri gelenlerinin müstakbel anneye duyulan saygının bir ifadesi olarak anne adaylarının yanından geçerken eğilmeleri ve kadına sosyal hayatta değer atfetmeleri söz konusu olurken, 20. asırda anne çalışmayan kişiler ile eş değer görülmeye başlanır ve vasıfsız kadın olarak kabul edilir.³⁶⁷ Öyle ki modern dönemde her meslek dalının eğitimine yönelik kurumlar gelişirken, anneliğe yönelik okulların veya okullarda derslerin varlığı dahi söz konusu değildir. Şu halde rahatlıkla söylenilebilir ki içinde yaşadığımız dönemde annelik toplumsal olarak tanınmış değildir. Annelik ev hayatına mahkûmiyet ile eşdeğer kabul edilirken, iş hayatında sahip olacağı imkânlar, elde edeceği para, doktorluk, mühendislik, öğretmenlik, marketlerde kasiyerlik yapma gibi meslekler ve bunlarla elde edeceği özgürce yaşayabilme imkânı, daha doğru bir tercih haline getirilir. “Medeniyet analığı kölelik ilan ederek kadına ondan kurtulmayı vaat etmiştir.”³⁶⁸ Bilinçli bir şekilde kadının annelik özelliği unutturulmaya çalışılır. Kadınlar açısından ev hayatının monoton olduğunu, dışarıdaki sosyal hayatın daha verimli olduğunu, fabrikada çalışan işçi kadının daha mutlu olacağını savunanlar vardır. Onları üretime katkı sağlamayan vasıfsız bir işçiden daha değersiz görüp aşağılarlar. Hâlbuki “kendi evinde ki kadın anne olmakla beraber, bir eş, daha sonra bir şekilde sağlıkçı, aşçı, pediyatrist, diyetisyen, hijyenist, pedegog, ev bütçesinin ekonomisti, terzi, çiçekçi ve dekoratördür. Bazıları ona ev mühendisi de derler.”³⁶⁹

Kadında mükemmel derecede bulunan annelik vasfı; hisleriyle davranmasını ve kendisinde bulunan şefkat ve merhametiyle muamele etmesini zorunlu hale getirir. Bu durum kadını bazı zamanlar soğukkanlı davranmasını engellediği gibi, aşırı fiziksel gücün şart olduğu yerlerde çalışmasındaki performansının düşmesine de sebep olur. Buradan hareketle kadınlardan başarılı bir hâkim ya da tanık olması beklenmemelidir. Erkekler kendi canından bir canlı türetme yetisine sahip olmadıkları için daha soğukkanlı davranabilirler. Mahkemelerde bir erkeğin kendi çocuğunu mahkûm etmesi bir kadının kendi çocuğunu mahkûm etmesine göre daha kolaydır. Fakat bu durum kesinlikle erkeğe daha üstün bir konum vermemekte, tam aksine erkeklerin hiçbir zaman sahip olamayacağı anneliği

³⁶⁷ Karaaslan, “Aliya İzzetbegoviç’in Düşüncesinde Kadın ve Aile”, s. 385; İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 46.

³⁶⁸ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 245.

³⁶⁹ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 47.

kabullenmesi anlamına gelir. Yaşadığımız bu dönemde kadının çalışma hayatındaki yeri ile aile hayatındaki yeri arasında çatışmalar yoğunlaşarak gitgide içinden çıkılmaz bir hale gelir. Kadın erkek eşitliği kisvesiyle ve feminal anlayışların baskısıyla kadınlar kapitalist ekonomik sistemde, duygusal ve fiziksel yapısına uygun olmayan işlerde çalıştırılır. Aliya feminizmi şu cümlelerle eleştirir:

"Feminist hareketin argümanlarından biri, kadının günümüze dek kendisini anne olarak ifade ettiği, şimdi ise kendisini bir şahsiyet olarak ifade etme zamanının geldiği şeklindedir. Onların muhakemesine göre anne ve şahsiyet zıt terimlerdir. Birilerinin bunu, bana açıklamasını isterdim. Hep şahsiyette annelikten daha şahsi ve daha zengin bir şey olmadığını, anneliğin muhteşem bir şahsiyet olduğunu düşünmüşümdür. Feminist diyalektik karıştırmaktadır."³⁷⁰

Aliya, kadının ev dışında çalışmaktan men edilmesine karşı çıkar ve kadının kazandığı ya da miras aldığı malı veya mülkü kendi tasarrufunda, dilediği gibi harcamaya hakkının olduğunu belirtir.³⁷¹ İslam da, kadının çalışma hayatından, özel veya tüzel tamamen dışlanmasını emretmez. İslam tarihine bakıldığında zaman kadınların birçok alanda görev aldıkları görülür. Burada önemli olan, şartların kadının çalışmasını zorunlu hale getirmesi durumunda kadınlık onurunu incitmeyecek ve yeteneklerine uygun işlerde çalıştırılabilmesidir.³⁷² Şunu da unutmamak gerekir ki, kadın bizatihi anne olarak kendi başına zaten yeri doldurulamaz bir değere sahiptir. Annelik vasfını değersizleştirip onu daha saygı görebileceği alana çekmeye çalışmak veya ona yeni ve süslü haklar vereceğini teklif etmek onun önemini artırmaz. Çünkü kadında bulunan annelik hakkı insanlık tarihinin bildiği en evrensel ve eski bir haktır.³⁷³ Buna rağmen anlaşılmıştır ki; medeniyet geçmişten, günümüze ve yoğunlaşarak geleceğe ailenin teorik olarak bitmesiyle yetinmeyecek onu pratik hayat içerisinde tamamen çıkartmaya çalışacaktır. "Aile içinden evvela erkek dışarı çıkmıştır; sonra kadın ve en son çocuklar."³⁷⁴ Hedeflenen yapı oluşuncaya kadar birbirinden koparılan aile bireyleri tek tek dışarıda avlanır duruma düşürülmek istenir.

Aliya'ya göre modern hayatın kadın üzerindeki olumsuz etkileri aile hayatını da içinden çıkılmaz hale getirir. Karı koca arasındaki sorunların artması mutsuz ve doyumsuz gençlerin çoğalmasına da sebep olur. Çekirdek ve küçük aile anlayışını tercih eden Batı ülkeleri doğum oranlarının azalmakta olduğunu görünce, teşviklerle bu durumun önüne

³⁷⁰ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 29.

³⁷¹ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 53; Karaaslan, "Aliya İzzetbegoviç'in Düşüncesinde Kadın ve Aile", s. 385.

³⁷² İbrahim Demirci, "Aliya İzzetbegoviç'in Hayatında ve Eserlerinde Aile ve Kadın", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016, s. 373.

³⁷³ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 48.

³⁷⁴ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 239.

geçmeye ve ailenin önemi anlatmaya çalışır. Gelişmiş denilen toplumlarda -içine düştükleri sarmaldan dolayı- nüfus piramitinde yaşlıların başı çektiği, ailenin çaresiz bir şekilde tek bir çocuğu tercih ettiği, kadınların bedeni deformelerden ve sosyal hayattan uzak kalmaktan korktukları görülür. Annelik şefkatiyle kendini çocuk yetiştirmeye adamanın yerine genç ve güzel kalma, sosyal olma ve kendini işine adama tercih edilir.³⁷⁵ Çalışan kadın bugün çocuklarını sevgi için değil para için çalışan eğitimsiz bakıcı kadınlara emanet etmek zorunda kalır. En iyi ihtimalle eğitilmiş ancak yine çocuğu herhangi bir eşyadan farklı görmeye bilecek anaokullarında veya kreşlerdeki memurlara bırakmakla karşı karşıyadır. Kreşlerdeki mürebbiyeler çocukların duygusal tarafını geliştiremezler, onları sadece korur ve onlara bir takım bilgiler öğretebilirler. “Anne insanı doğurur ve yetiştirir; çocuk bakım evleri ise toplum üyesini, ütopyanın müstakbel mensubunu eğitir. Çocuk bakımevi fabrikadır, eğitim makinasıdır.”³⁷⁶ Bir başka açıdan anne ile aile dinî dünya anlayışına ait iken bakıcılar ve kreşler kapitalist dünya görüşüne ait olgulardır. Amerikalı bir psikolog tarafından yapılan araştırmanın neticesinde;

“Anne ve babalarının çok meşgul olmaları ve onlara ilgi göstermedikleri için hizmetçilere emanet ettiklerinden dolayı zengin aile çocukları, hapishanelerde doğan fakat annelerinin yanında büyüyen çocuklardan daha ileri olmadıkları sonucuna vardı.”³⁷⁷

Modern hayat tarzı, aile yapısının çözülmesiyle birlikte boşanmaların artmasına neden olur. Avrupa’da boşanmalar, evlilik ve çocuk doğurma sorumluluğundan kaçma eğilimi, korkutucu boyutlardadır. Sosyal hayat aldatma ve gizli poligamiyi normal hale getirir. Aliya bu düşüncesini istatistiksel verilerle açıklar; dinî değerlerin zayıflamasıyla birlikte 1920 senesinden itibaren İsviçre’de boşanma oranı dört katına çıkar. 1960 yılında Kaliforniya’da her iki evlilikten biri boşanma ile sonuçlanır. Aliya, 1960 yılında Amerika’da her 100 evlenmeye karşı 26 boşanmanın var olduğunu ve bu oranın 1975 yılında %48’e yükseldiğini, Sovyetler Birliği’nde ise; 1960 senesinde boşanmaların oranı %10 iken 1973 senesinde %27’ye ulaştığını, Çek Cumhuriyeti’nde 1945-1975 yılları arasında boşanmaların üç katına çıktığının altını çizer. Fransa da ortaokul kız öğrencilerinin ileriye yönelik planlarını ölçmek için yapılan bir araştırmada, bağımsız olma ve rahat bir hayat yaşama arzusu ilk sırada yer alırken aile kurma isteğinin son sırada yer aldığı gözlemlenir.³⁷⁸ Ona göre ailenin gün geçtikçe daha yoğun bir şekilde çözüldüğü Batı’da, en kötü durumda olanlar yaşlardır. Çünkü ahlaki ve dini

³⁷⁵ Aygün, “Aliya İzzetbegoviç’te Din ve Siyaset”, s. 69; İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 243.

³⁷⁶ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 242; Aygün, “Aliya İzzetbegoviç’te Din ve Siyaset”, s. 68.

³⁷⁷ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 51.

³⁷⁸ Karaaslan, “Aliya İzzetbegoviç’in Düşüncesinde Kadın ve Aile”, s. 38; İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 239.

ölçüleri terk eden ve sadece akli gerekçeleri tanıyarak ateizmin ve deizmin büyümesine sebep olan modern dünya giderek daha yoğun bir tarzda gençliğin tercihlerine ve zevklerine uygun bir şekil almaya başlar. Anne babayı, aileyi tanımayan anlayış, yaşlıları her zaman yalnızlığa mahkûm ederken aralarında nispeten şanslı olanları sığınma ve yaşlı evlerine gönderir. Aliya bu durumun bir ironi oluşturduğunu açıklar: "Çocuk bakım evlerinde anne-babasız çocuklar, huzur evlerinde ise çocuksuz anne babalar."³⁷⁹ Medeniyet ihtiyaçları çoğaltıp konforun vazgeçilmezliğini pompalarken insanın elinden küçüğe sevgiyi, büyüğe saygıyı ve ailedeki sıcaklığı alır. Bunları gerçekleştiren Batı oluşabilecek siyasi veya sosyal tepkileri engellemek için "cinsel özgürlük" adı altında yeni bir aldatmaca içerisine girer. Aliya özellikle sektör açısından çekim maliyeti ucuz ancak etkisi büyük olan pornografiye dikkat çeker. "Bazılarına göre pornografi, toplumun özgürlük ve demokratikleşme biçimlerinden biridir. Pornografi, diğer şahsın, özellikle de kadının ahlaki bütünlüğünü küçümsemektedir."³⁸⁰ Cinsel özgürlük kadına dair hakları kendisine teslim etmediği gibi özgürlük alanını daraltır ve özel, saygıya değer kişiliğini zedeleyecek durumların ortaya çıkmasına sebebiyet verir.

"Bazı haberlere göre Batı Almanya'da yılda 50.000, ABD de yaklaşık 250.000 tecavüz vakası kaydediliyor. İlginç olanı, cinsî özgürlüğün bulunduğu ülkeler olmaları. Bu suçların fiili sayısı muhtemelen çok daha büyük, çünkü tecavüze uğrayan kadınların birçoğu, özellikle muhafazakâr çevrelerden gelenler bu hadiseyi ihbar etmiyorlar."³⁸¹

Batı'da ciddi bir çöküş yaşanırken çağdaş İslam düşüncesinin önemli tartışma konularından birisi de Müslüman dünyada kadın ve ailenin konumudur. Çünkü Müslümanların toplumsal hayatı açısından son derecede önemli olan bu kurum, Batılılaşmanın her alanda başlattığı dönüşüme maruz kalır ve birtakım bozulmalar yaşamaya başlar. Bu değişimler büyük oranda dinî ve kültürel anlamda İslam ahlak anlayışının yerine modern değerlerin ortaya koyduğu Batılılaşmış ahlak anlayışı ve toplumsal ilişkiler bağlamında ortaya çıkar. Teknolojik ilerleme, internet ve sosyal medya, şehirleşme, yeni mekânsal düzenlemeler, hızlılık ancak sorumsuz yaşamın önem kazanması vb. unsurlar bu değişimin baş aktörleridirler. İslam dünyasında coğrafyalar farklı olsa da aile sadece akrabalık bağıyla kurulan ilişkilerin kurumsal yapısının adı değildir. Aile aynı zamanda birey açısından şahsiyetin kazanıldığı, terbiyenin ve İslamî eğitimin verildiği en önemli müesseselerden biridir. Medeniyet ve kültür açısından İslam'ın dünya görüşünün ilk tatbik edildiği bir kurum,

³⁷⁹ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 245.

³⁸⁰ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 133; Çetintaş, *Aliya İzzetbegoviç'in Siyaset Felsefesi*, s. 43.

³⁸¹ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 148-149; Demirci, "Aliya İzzetbegoviç'in Eserlerinde Aile ve Kadın", s. 377.

eğitim açısından bir okul ve ahlaklı bir sosyalleşmenin gerçekleşmesi açısından önemli bir yapıdır.

Günümüz İslam dünyasında ailenin konumunu konuşmaya başladığımızda dikkate almamız gereken en temel gerçek, Müslüman kadının sosyal hayattaki yeri ve önemidir. Çünkü aileyi aile yapan ve Anadolu'nun "aileyi dişi kuş yapar" meşhur ifadesiyle kendisine yer bulan kadının ailedeki konumu hayati derecede önemlidir. Kadının sosyal hayattaki konumuna dair en temelde üç yaklaşımdan bahsetmek mümkündür Bunlardan ilki modernist yaklaşımdır. Bu yaklaşım özellikle sanayi devrimiyle birlikte kadının çalışma hayatına yönlendirilmesi ve iş gücü olarak sosyal hayatta rol almasıyla birlikte ailedeki rolünün zayıflatılması üzerine bina edilir. Bunun yanında hızla değişen dünyanın dayattığı bazı şartlar kadının iş hayatında rol alması gerektiğini bir zaruret olarak ortaya koyar. Eğitim seviyesinin yükselmesi, diploma kültürünün yaygınlaşması, şehirleşmenin artması, bireyselleşmenin yaygınlaşması, çekirdek aile kavramının tercih edilmesi, kapitalist ekonomiyle birlikte ihtiyaçların artması, ailenin geçim sorunu yaşaması gibi koşullar kadının iş hayatına girmesini mecburi hale getirir. 2. olarak geleneksel yaklaşım bir diğer adıyla esasında ataerkil anlayışı zorunlu hale getiren sosyal düzenin adıdır. Bu daha çok her coğrafyanın kendi içinde yaşadığı kültürel durumla son derece bağlantılıdır. Bu yaklaşım kadının sosyal hayattaki konumunu tamamen sınırlandırır ve onu bir anlamda eve kapatır. Buna göre kadın sadece eşi ve çocukları için var olmalı, dışarda olup bitenle ilgilenmemeli veya sosyal anlamda bir görev yüklenmemelidir. 3. yaklaşıma gelince, o İslami bir yaklaşım olarak tanımlanabilir. Vahiyden, Peygamber Efendimizin hadislerinden ve İslam tarihindeki güzel örneklerden yola çıkarak oluşan bu paradigma modern yaklaşımı ve ataerkil anlayışı kabul etmemesiyle hatta onu değiştirmeyi amaçlamasıyla bilinir.³⁸² Günümüzde kadının veya ailenin sosyal hayattaki konumuna dair İslam dünyasının tamamını kapsayan bir yaklaşımın yer edinmemiş olduğunu ve bu üç anlayışın da iç içe geçmiş bir hâlde yaşandığını kabul etmek gerekir.

Aliya, 3. yaklaşımı tercih ettiği gibi hararetle bunu hem Batıya hem de İslam dünyasına tavsiye eder. Ona göre toplumsal dönüşüme bireyden başlanmalıdır. Kalıcı bir bireysel ve toplumsal dönüşüm ancak insan yetiştirmekle mümkündür. Bunu başara bilecek olan kurumun adı aile ve ailede de önemli bir fonksiyon icra eden kadındır. Çünkü aile terbiyenin en temel yapı taşı olduğu gibi samimiyyetin, karşılıksız eğitimin yapıldığı yuvanın da adıdır.

Aliya, Batılı düşünürlerin Müslüman kadınlara dair benimsedikleri yanlış algılara yönelik savunmaya geçilmesinin gereksiz olduğu tespitini yapar. Aliya, bu açıdan Müslüman

³⁸² Karaaslan, "Aliya İzzetbegoviç'in Düşüncesinde Kadın ve Aile", s. 382; Çetintaş, *Aliya İzzetbegoviç'in Siyaset Felsefesi*, s. 42.

toplumlara kadının yeri ve önemine dair eleştirel yaklaşır. Ancak onun rahatsızlığı Batılı düşünürlerin eleştirel yaklaşımından tamamen ayrıdır. Batılı düşünürler Müslüman kadınların Avrupa ülkelerindeki kadınlar gibi olmadığından veya Müslüman toplumların moderniteye ayak uyduramadığından dolayı eleştirel bir tavır takınır. Aliya'nın farklı duruşu İslam toplumlarında coğrafyadan coğrafyaya değişmekle birlikte vahiy ve sünnet doğrultusunda elde edilen bilgi ile yaşanan pratik hayat ayrılığındaki yoğunluktan kaynaklanır.³⁸³ Daha açık bir ifade ile onun endişesinin sebebi Müslüman toplumların ve bu toplumlarda yaşayan kadınların konumunun yeteri kadar İslamî olmayışındandır. Batılıların veya içerde bulunan bazı aklı evvellerin değerlendirenken yaptığı; Müslümanın hayatında bulunan her şeyin İslamî ya da vahye dayandığı zannı büyük bir metodolojik hatayı içerir. Çünkü Kur'an tek olmasına rağmen her Müslüman toplumda uygulamaları farklıdır. Örneğin bazı İslam toplumlarında peçe hadisesi hiçbir şekilde bilinmez iken, bazı yerlerde bu uygulama bir dinî kural olarak kabul edilir.³⁸⁴ Bu ve buna benzer örneklerden yola çıkarak Müslüman toplumlarda kadının hak ettiği değeri görmemesinin nedenini dinî faktörlerde aramak yersizdir. Dinî kuralların sosyal hayata yön vermemesi, daha açık bir ifadeyle İslam'ın gündelik hayata aktarılamaması kadın ve aile konusunda yaşanan sorunun sebebidir. Dinî kuralların hayata geçirilmesi demek konumuz açısından cinsel arzuların bastırılması veya yok edilmesi demek değildir. İslam, fitrattan gelen arzuların yok edilmesini değil meşru zeminler dâhilinde kontrol edilmesini teklif eder ve “seksin boğulmasını değil, seks disiplini talep eder.” “Bu sebeple İslam, sadece ibadet, fedakârlık, tövbe, zühd, iyilik, sevgi kavramlarıyla ifade edilmez. Beden, iktidar, mücadele, adalet, sağlık, ilim, ödül ve güç kavramlarının kullanılması da gerekir.”³⁸⁵

Aliya'nın kadın ve aileye dair üzerinde durduğu temel meselelerden birisi de İslam'da kadın erkek eşitliğinin olup olmadığıdır. Ona göre İslam'da kadın erkek eşitliği hem vardır hem yoktur. İnsan ve şahıs olarak; kişilik hakları, ahlakî ve insanî sorumlulukların taşıyıcısı olması bakımından kadın erkek eşitliği söz konusudur. Avrupa'da genel olarak anlaşılan aile ve toplum içinde görevlerin birebir aynılaştırılması anlamında kadın erkek eşitliği İslam'da söz konusu değildir.³⁸⁶ Kur'an'a göre kadın ve erkeğin İslam karşısındaki konumu eşittir. İslam ahlakî ve dinî sorumluluklar noktasında kadın ve erkeğe aynı mesuliyetleri yükler. Bu bağlamda sorumluluğun aynı olması değerler dünyasında kadın ve erkeğin arasındaki farkı kaldırır ve eşit noktaya getirir. Fakat kadın ve erkeğin yaratılışlarından gelen bir takım farklı

³⁸³ Demirci, “Aliya İzzetbegoviç’in Eserlerinde Aile ve Kadın”, s. 372; İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 39; Aygün, “Aliya İzzetbegoviç’te Din ve Siyaset”, s. 67.

³⁸⁴ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 40-41.

³⁸⁵ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 42.

³⁸⁶ Demirci, “Aliya İzzetbegoviç’in Eserlerinde Aile ve Kadın”, s. 384; İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 44.

özellikleri vardır. Bu özellikler ne erkeği kadın karşısında üstün kılar ne de kadını erkek karşısında küçültür. “Bu tartışma vücut açısından “kalp mi daha önemli karaciğer mi daha önemlidir?” tartışması kadar abestir.”³⁸⁷ Zihin, duygu ve bedene yansıyan bu farklılıklar zaman zaman kadın ve erkeğin sosyal hayat içerisinde farklı roller ve işlevler üstlenmesine neden olur.

Aliya’ya göre; her insanın doğumundan itibaren ilk eğiticileri annelerdir. Dolayısıyla annelerin çok iyi eğitim almış olmaları gerekir. İslamî yeniden doğuş Müslüman kadın için çok şey yapmalıdır. Bunun karşılığında eğitilmiş ve şuurlu bir Müslüman kadın da aldığı sorumluluk gereği Müslüman bireyin ve toplumun yeniden inşasında çok fazla görev almalıdır. Aliya, İslam toplumunun yeniden dirilişi konusunda aktif rol alabileceğini düşündüğü kadınların eğitimi konusunda şu açıklamayı yapar:

"Müslüman toplumun her tarafında kadının durumu yeni neslin doğal terbiyecisi ve analığına uygun olarak değişmek zorundadır. Okumamış ihmal edilmiş ve mutsuz bir anne, Müslüman halkların yeniden doğuşunu başlatacak ve başarılı bir şekilde devam ettirecek oğul ve kızları büyütemez.”³⁸⁸

Başlatılacak eğitimler kabiliyet ve isteklerine göre her alanda yapılmalı ve sosyal hayat içerisinde rahat çalışabilecekleri imkânlar onlara verilmelidir. Aynı zamanda onları annelik konusunda eğitecek okullar da açılmalıdır. Özellikle ve öncelikle kadınlara yeniden özgüven verilmelidir. Kadınlar kendilerinde bulunan annelik vasıflarının çok özel bir durum olduğunu yeniden anlamalıdır. Hayata başarılı bir çocuk yetiştirme üzerine tekrar düşünceleri sağlanmalıdır. Batıdan birçok şey alınabilir. Bilim ve teknolojik gelişmeler konusunda Batı ile işbirliği yapılabilir. Ancak “Batının neyi alınmaz?” sorusuna verilecek ilk cevap “aile yapısı alınmaz” olmalıdır. “Bazı durumlarda Avrupalı hayat tarzı, nasıl yaşanmaması gerektiğinin örneğidir.”³⁸⁹ Çünkü aile yapımız da oradan alınacak olunursa o zaman İslam Kültür ve medeniyeti diye bir şeyden söz edilemez. İslam dünyası gelişen dünyada kadınlar için yeni imkânlar sunacak olan eğitim, sosyal ve siyasi haklar açısından yeni ortamlar oluşturmalıdır. Bütün bunları gerçekleştirirken modern dünyada kendisini farklı kılan ve alternatif yaşam tarzı olarak tanımlayan insanî, İslamî ve ahlakî duruşunu da korumalıdır.

Aliya, iyi eğitilmiş kadınların, yıkılan Bosna’nın yeniden inşası konusunda ve yeni neslin doğru bir şekilde yetişmesini sağlamada da temel unsur olduğunu ifade eder. Onların

³⁸⁷ Demirci, “Aliya İzzetbegović’in Eserlerinde Aile ve Kadın”, s. 372.

³⁸⁸ İzzetbegović, *İslam Deklarasyonu*, s. 63-64.

³⁸⁹ İzzetbegović, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 54; Çetintaş, *Aliya İzzetbegović’in Siyaset Felsefesi*, s. 44.

çalışması ve mücadele içinde olmaları elzemdir. “Kadınlar çalışmaya, faaliyete ve mücadeleye katılmalıdır. Kadınlar eğitilmelidir. Bosna’nın yıkımlardan kaldırılmasını sağlayacak, halkın nesillerini yetiştirecek ve onların doğru yola sevk edecek kimseler ancak eğitilmiş kadınlar olabilir.”³⁹⁰

Aliya’nın her konuda olduğu gibi eğitim açısından kadına dair düşüncelerini de o müstesna hayatında görmek mümkündür. Aliya’nın hayatında bulunan (annesini, eşi, kızları gibi) kadınlara yaklaşımına bakıldığında bunun sıradan bir yaklaşım olmadığı, bir değerler sistemi içerisinde şekillendiği görülebilir. Elbette bu değerler sisteminin adı İslam’dır. Duygusal olarak dünyaya geldiği andan itibaren annesine olan bağlılığını; anne-çocuk ilişkisi ve duygusal bağı çerçevesinde anlamak mümkünken sonraki kısmı tamamen İslami bakış açısıyla değerlendirmek daha doğru olur. Karakterinin oluşumunda etkili olan ailesinden iyi bir terbiye alır ve aldığı bu terbiyeyi kendi çocuk ve torunlarının eğitiminde kullanır.³⁹¹ Aliya, hayatın içindeki pratik sorunlardan hareketle kadına dair bakış açısını birçok yönden ele alarak açıklar. Bu açıklamayı; hayatında en fazla etkilendiği şahıs olarak tanımladığı annesi, âşık olarak evlendiği ve sadakatle hayatının sonuna kadar birlikte olduğu eşi, en zor zamanlarında bile sürekli yanlarında bulduğu kendisini çok seven kız çocukları, en nihayetinde tamamı kız torunları ile olan ilişkilerinin oluşturduğu tecrübelerden hareketle yapmaya çalışır.

2.9. Eğitim Anlayışı Ekseninde Din, Bilim, Sanat ve Edebiyat Kavramlarına Bakış

Aliya, beden-ruh, din-bilim, bilim-sanat, birey-toplum, kültür-medeniyet, sanat-edebiyat ve nihayetinde eğitim-öğretim gibi kavramları sürekli birbirini gerektiren iki vazgeçilmez durum olarak ele alır. Birini tamamen terk etmek veya diğerine göre daha az önemsemek hayatın tarihsel akışı içerisinde mümkün değildir. Bununla birlikte duruma ve konusuna göre birini diğerinden önce gerçekleştirmek gibi bir zarurettten bahsedilebilir.

Aliya’nın eğitim-öğretim konusundaki fikirlerinde de bu durum kendisini net bir şekilde gösterir. Eğitim; ahlak zemininde kişiliğin oluştuğu süreci kapsarken öğretim; bilginin, fen ve teknoloji gibi konuların aktarıldığı iki tamamlayıcı alandır. Şahsiyet eğitimi, eğitim ve öğretimin ruhu gibidir. Eğitim-öğretimin temel alması gereken konu -sadece okullarda değil örgün ve yaygın eğitimin tüm alanlarında- beşikten mezara ahlaktır. Özellikle öğretimden önce bireyin şahsiyet oluşumunu gerçekleştirmede etkin rolü olan eğitim, bilinçli bir şekilde ailede başlamalı ve okulda devam ettirilmelidir. Eğer sağlam ve dürüst bir karakter

³⁹⁰ İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, s. 113.

³⁹¹ Karaaslan, “*Entelektüel Üzerine Bir Çalışma: Aliya İzzetbegović Örneği*”, s. 45.

oluşturamazsa öğretimin tek başına insanları terbiye etmeye gücü yetmeyecektir. Toplum açısından kabiliyetli, verimli, faydalı tipler oluşabilir ancak bu onları daha özgür, daha insanî kılmayacaktır. Geçmişten günümüze tarihin gösterdiği gibi iyi okullarda okuyup yüksek eğitim almış insanlar veya gelişmiş toplumlar kötüye alet olabilir ve bu işlerde eğitimsiz insan ve toplumlara göre daha yok edici olabilirler.³⁹² Eğitimli, uygar, medeni diye adlandırılan toplumların bu durumu geri kalmış toplumlarla olan ilişkilerinde kendi lehlerine ve acımasızca kullandıklarını ispatlayacak birçok örnek bulunduğu bilinir. Çünkü fen ve teknolojiye, bilimle ilerlemiş olmak demek daha ahlaklı ve adil olmak anlamına gelmeyebilir. Bununla birlikte değerlerimizi kaybetmeden bilim ve teknolojinin üst seviyede eğitimine de önem vermek gerekir. Konu bilim ve teknolojiyi kabul etme veya ret etme konusu değildir. Dikkat edilmesi gereken nokta; onları şerefimizle mi yoksa taklit merkezli ve geri kalmışlık duygusu içinde mi kabul edeceğiz meselesidir. Gelişmenin ve örnek alınabilecek bir medeniyet oluşturmanın evvelinde, ayakta kalma isteniyorsa bilimi öğrenme ve geliştirme şarttır. Burada önemli olanın -bu kaçınılmaz durum yaşanırken- dinin, kültürün, geleneklerin, medeniyetin ve değerlerin korunabilmesidir.³⁹³

Eğitim açısından bilimi doğru bir yere oturtmamız çokça önemlidir. Aliya, “Bilim ne övülmeli, ne de lanetlenmeli, kullanılmalı”³⁹⁴ diyerek onu, hakikate götüren yollardan biri olarak tanımlar. Bilimin dinle olan bağlantısı konusunda “bilim dini iptal edebilir ama onun yerini alamaz”³⁹⁵ diyerek birbirinin yerine alternatif olabileceğine dair değerlendirme yapanlara karşı bir açıklama yapmış olur.

Teknolojik gelişmeler konusunda bizim nerede olduğumuzu tespit etmemizin gereği ile birlikte yanlış eğitilmiş insanların elinde gelişen teknoloji bir çağdaş sömürü yöntemi haline alabilir. Bilimin üretken yönü olmakla birlikte yıkıcı yönünün her daim ağır bastığı görülür. Geçmişte siyasi veya askeri yöntemlerle sömürgecilik yapılırken günümüzde ekonomik ve teknolojik sömürgecilik mevcuttur. Bu durum az gelişmiş ülkeleri tamamen teknolojik bakımdan gelişmiş ülkelere bağımlı hale getirirken aradaki mesafe sürekli açılır. Artık bilim ve teknolojiye gelişmeler o kadar hızlıdır ki, çeşitli buluşlar üç beş ayda yenilenir. Bunlar yaşanırken akla gelen en önemli soru batı bu durumdayken, Müslüman dünya bu gelişmelerin neresindedir?”³⁹⁶

Aliya’ya göre pozitif ilimleri merkeze alan bir eğitim anlayışı tüm yönleriyle asil insanı oluşturmazken, kültür, sanat ve edebiyat gibi konularda gerilemeyle karşı karşıya

³⁹² İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 93.

³⁹³ İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 203.

³⁹⁴ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 261.

³⁹⁵ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 55.

³⁹⁶ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 144.

kalır. Çocuk yuvasından üniversiteye kadar eğitimin bütün kademelerinde okumuş bir kişinin eğitimi sırasında, "insan doğru dürüst olmalıdır" cümlesini bir defa bile duymayabilir. İlk önce okuma yazmayı ve matematiği öğrenir, ardından fizik, kimya, coğrafya, sosyoloji vs. okur. Birçok bilgi edinir ve bu arada yorumlamayı da öğrenir ancak sorumluluk şuuruyla birlikte asil bir kişi olamayabilir. Tarih, sanat, müzik, resim, edebiyat, ahlâk, hukuk gibi dallar az okunan duruma gelir."³⁹⁷

Hemen hemen benzer düşüncelere sahip olan Nurettin Topçu'da uygar ve medeni olan batının, bir tarafa ağırlık vererek diğer tarafı ihmal ettiğini belirtir. Topçu'ya göre Batı deyince artık günümüzde sadece Avrupa akla gelmez. Ruhsuz bir kültüre sahip olan Amerika Birleşik Devletleri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hâkimiyeti ele geçirerek Avrupa'yı, kendi bilgisinin temelinde bulunan, ruh ve ahlaktan koparır ve kapitalizmin emri altına alır. Bugün Batı medeniyetinin veya kültürünün ağırlık merkezi, hikmet ve felsefe, sanat ve edebiyat değildir. Artık günümüzde Batı, ilerlemenin, modernitenin merkezine fen ve teknolojiyi almayı tercih eder. "Batı dünyası, kendi temellerini teşkil eden eski Yunan hikmetinin büyük üstadı Sokrat'ın felsefeyi fizikten ahlaka yükseltmesine karşılık, asrımızın insanını ahlaktan fiziğe çevirmiş bulunuyor."³⁹⁸

Aliya, eğitim ve öğretimin pozitivist bir akılla sadece bilim merkezli şekillenmesinin doğuracağı sonuçları; insanın nasıl bir varlık ve menşenin ne olduğuna dair tartışmalarını da beraberinde getireceğini açıklar. Yaratılış hakkında dini bilgilerin göz ardı edilmesi halinde Darwinci bir yaklaşımla insan biyolojik bir varlığa indirgenmiş olur. Aynı şekilde materyalist felsefe doğrultusunda; birey olması yönünden daha çok sosyal olan insanı üretimin bir mekanizması olarak ele alan Engels, insanı tek başına bir "hiç" olarak tarif etmek durumunda kalır. Aliya, bilimin; var ve sabit olan varlık içerisinde mevcudu keşfetmeye yöneldiğini sanatın ise, yaratıcı yönüyle her seferinde özgün bir şekilde yeniden vücuda getirdiğini belirtir. Bu sebeple ilim kanunları keşfedip ondan faydalanmak isterken, sanat kâinattaki düzeni yansıtır ve bunu araştırmadan kendi doğallığı içinde yapar. Aliya, ilim ile sanat arasındaki karşıtlığı, bilim adamı olan Newton ile şair olan Shakespeare arasındaki farklılıkla izah eder. Birisi; bilim, zekâ, araştırma, gözlem, deney ve tecrübe sayesinde birbirlerine sebep sonuç süreçleriyle bağlı maddi olan dünyayı anlamaya çalışmadır. Öteki ise; insanın özüne, manevi olana yöneliştir. Ona göre; "Newton"la Shakespear veya Einstein"la Dostoyevski birbirinden ters istikamette olan iki görüş veya birbirini tamamlayan, bir birinden ayrı ve

³⁹⁷ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 94.

³⁹⁸ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s. 41.

müstakil iki bilgidir.”³⁹⁹ Sanat eseri sanatçıya özgündür ve onun şahsiyetinin yansımasıdır. Dolayısıyla bir sanat eseri niteliğindeki resmi toplu olarak ve kümelenerek yapmanın imkânı yoktur. Bilimsel çalışmaların bu durumdan tamamen farklı olarak bir grup tarafından yürütülebilmesi mümkün olduğu için özgün bir tarafı yoktur.

Aliya’ya göre din, ahlak ve sanat ilk yaratılıştan beri aynı ağacın dalları gibidirler. Bunlar aynı hakikatin yeryüzündeki farklı tezahürleridir.⁴⁰⁰ Aliya, sanatı din ve ahlak ile birlikte, ittifak halinde ve içi içe girmiş fenomenler olarak düşünürken sanat ile ilim arasında büyük bir ihtilaf olduğunu iddia eder.⁴⁰¹ Yaşanan bu ittifakın veya ihtilafın pratikteki karşılığının en güzel örneği Sovyetler Birliği’nde görülebilir. Bu örneği tüm ateist ve materyalist anlayış üzerine kurulan toplumlar için genişletmek mümkündür. Sovyetler, totaliter bir rejim sahiptir. Baskı altında tuttuğu halkı uysal vatandaş haline getirmek için kreşten üniversiteye tüm eğitim kurumlarına önem verir. Sanatsal ve kültürel faaliyetleri bilinçli olarak baskı altına alır. Sadece Sovyetler Birliği’nin iktidarını destekleyecek sanat eserlerine müsaade eder. Çünkü sanat muhalif seslerin yükselmesine imkân hazırlar. Muhalif sesleri bastırma ve uyutma politikasının devamı adına spor faaliyetlerine, alkol tüketimine ağırlık verir. Sonuç olarak Sovyetler döneminde iyi eğitim alan, sportif faaliyetlerde dünya ve olimpiyat müsabakalarında başarı elde edebilen bir nesil yetiştirilir. Ancak alkolizm batağına saplanmış bu neslin sanatsal alanda herhangi bir başarı gösteremediği görülür. Sovyetler geçmişte dünyaca ünlü birçok sanatkâr yetiştirmiştir.

“19. asırda, daha yoksul, yarı cahil ve örgütlenmemiş bir durumdayken dünyaya Puşkin, Gogol, Çehov, Tolstoy, Dostoyevski, Çaykovski ve Rimski Korsakov”u vermiş olan bir memleketin bugün, 20. asrın son çeyreğinde, sanat ve edebiyatta Rus Kültürünün tarih sahnesine çıkmağa başladığı zamanlarda yetiştirmiş olduğu büyük şahsiyetlere muadil bir tek sanatkârı bile çıkarmağa hemen hemen hiç kabiliyeti yoktur.”⁴⁰²

Çünkü Bolşevik devriminden sonra Ruslar bilimde yükselmeye, sanatta ise gerilemeye başlar. Fizikçi, atom uzmanı, devlet adamı vb. alanlarda çok önemli şahsiyetler yetişirken; edebiyatçı, şair, müzisyen, ressam yetişmemiştir. Dinin tabiatında sanatın teşviki varken, ateizmin karakterinde sanatı baskı altında tutmak vardır.

³⁹⁹ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 130; Karaaslan, “Entelektüel Üzerine Bir Çalışma: Aliya İzzetbegoviç Örneği”, s. 74-75.

⁴⁰⁰ Osman Söğüt, “Hayattan Hakikate Bir Tekâmül İmkânı Olarak Sanat”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016, s. 445.

⁴⁰¹ Özdemir, “Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde Üçüncü Yol Kavramı ve Felsefi Temelleri”, s. 55.

⁴⁰² İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 141-142.

Aliya bu bağlamda bilim ve sanatı; batı dünyası açısından birbirinin tamamlayıcısı olarak değil de karşı karşıya gelen iki durum olarak açıklar. Ona göre maddi alemle manevi yani metafizik bir alem vardır. Bilim, tabiatı anlamaya hatta ona hükmetmeye odaklanmış iken sanat tabiat dışı bir âlemin varlığını merkeze alarak insanın özüne uygun bir süreç izler.⁴⁰³ Aliya, bu karşı oluşu sanatı dine yakınlaştırarak ve Darwin ile Michelangelo'yu kıyaslayarak yapar. Darwin'nin "insan yürüyen dik hayvandır" açıklamasından çok insan-hayvan ilişkisini dinin ele aldığını fakat açıklamalarının çok farklı olduğunu şöyle izah eder: "Herhangi bir bilimden evvel insanın içinde hayvanın yer aldığını din açıkça ortaya koymuştur. Farklı olan sadece bu iddianın tesir alanıdır. İlme göre insan sadece zeki bir hayvandır; dine göre ise insan şahsiyeti haiz bir hayvandır."⁴⁰⁴ Bilim birçok veriden hareketle hayvandan insana yaşanan bir evrim sürecinden bahsederken, sanat insanın ne olduğu ve mahiyetinin nelere havi olduğunu kendine özgü üslubuyla anlatır.⁴⁰⁵

Materyalist felsefenin yapmış olduğu ilme ve buradan hareketle insana dair açıklamalarda, daha çok insanın dış kısmının ele alındığı, ruhî yapının ihmal edildiği görülmektedir. Aliya bu durumu; resim, mimari, müzik, şiir gibi konulardaki metaforlarla şöyle izah eder: "Engels'in bahsettiği şey insani (manevi) gelişmenin değil biyolojik gelişmenin devamıdır; resim yapma ise teknik bir süreç olmayıp dini duygulardan hareketle manevi bir fiildir. Rafael'in resimlerini eli değil ruhu ortaya koyar. Yine Beethoven en kıymetli eserlerini tamamen sağır olduğu bir zamanda verir. Biyolojik gelişme sürekli devam edebilir ancak, üçüncü bir etken olmadan, el tek başına değil Rafael'in resimlerini yapamazdı. İnsan sadece biyolojik yönüyle tarif edilmemelidir. Aynı şekilde sanat da bir resmin yapılışında kullanılan belirli bir miktarda boyaya veya bir şarkı metni sadece söze indirgenmemelidir. Bir cami ne sadece çeşitli taş bloklarıyla, ne de betondan veya keresteden oluşur. Cami, icra ettiği toplumsal göreviyle anlam kazanır. Eğer böyle olmasaydı cami ile bir kışla arasında fark yok denirdi. Bir şiir incelendiğinde onun gramer ve dil yönünden nasıl olduğundan çok anlam derinliğine bakılır. Aynı şekilde morfolojiyle fizyoloji insanın harici ve mekanik yönünden daha çok manevi yönünü dikkate alır. İnsan tüm ilimlerin onun hakkında söyleyebildiklerinin ötesinde daha fazla anlam taşır."⁴⁰⁶

"Bilim veya din değil, bilim ve din; İşte İslam bu"⁴⁰⁷ bilim ve Din birbirini tamamlayan iki ayrı gerçektir. Birbirine karşıymış gibi görünen bu iki olgu hakkında şu tespitler önem arz etmektedir:

⁴⁰³ Karaaslan, "Entelektüel Üzerine Bir Çalışma: Aliya İzzetbegoviç Örneği", s. 73.

⁴⁰⁴ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 37.

⁴⁰⁵ Turan Koç, "Aliya İzzetbegoviç'e Göre Dünya Görüşü ve Sanat", s. 429.

⁴⁰⁶ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 39.

⁴⁰⁷ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 247.

“Akıl, ilmin ve faaliyetin yerini almak isteyen din, gerçekten akılla tabii bir çatışma içindedir. Bu çatışma kaçınılmaz olur, eğer din, dogmalarıyla ilmi hakikatleri, mistisizmle serbest düşüncüyü, ayinleriyle şahsi ve sosyal faaliyeti bertaraf edip onların yerine geçmek isterse. Diğer taraftan hakiki din ilimle beraber yürüyebilir -birçok ünlü astronom, matematikçi ve fizikçi rastlanan dindarlığın veya teizmin bir şekli-, üstelik ilim insanların ufuklarını genişletmek veya dinin etrafında tabii olarak örülen hurafeleri bertaraf etmek suretiyle dine destek olabilir. Birbirinden ayrıldığı takdirde din insanları geri kafalılığa, ilim ise ateizme sürükler”⁴⁰⁸

Aliya bu açıklamasına ek olarak, birlikte hareket eden ve birbirini tamamlayan din ile bilimin İslam medeniyetindeki durumu ile dinden bağımsız olarak bilimi tek başına bir olgu olarak kabul eden batı medeniyetinin durumunu açıklamak için Biruni ile Kopernik’i kıyaslar. Müslüman bir bilim adamı olan Biruni, Kopernik’ten beş asır önce dünyanın hem kendi eksenini etrafında hem de güneş etrafında döndüğünü söyler. O dönemde Müslüman toplum bu açıklamalarından dolayı onu ne sapkın olarak ilan eder, ne de keşfini dine aykırı olarak görür. Ancak Kopernik’in güneş merkezli sistemi Hristiyanların varlık âlemine dair anlayışıyla çatışır. Çatışmanın konusu insan ve onun âlemdeki konumuyla ilgilidir. Kopernik, insanı, dünya ile birlikte çevredeki bir daireye yerleştirir. Yaşanan bu tarihsel vakıa Kopernik ile Biruni’ye yönelik farklı tepkileri ve onların farklı sonlarını açıklar.⁴⁰⁹

Aliya, hayatın ve tabiatın tarifi ve anlaşılması konusunda din ve bilimin birlikte hareket etmesi gerektiğini, biri olmadan diğerinin gerçek tarifi yapamayacağını ve buna dayanan pratiğin de olamayacağını açıklar. Din ve bilimin mevcut dinamikleri birbirine karıştırılmamalıdır. Din hayatın amacıyla ilgili soruya cevap verir, bilim ise hayatı ve tabiatı birer nesnel durum olarak ele alır. Ne bilim hayatın gayesiyle ilgili soruyu cevaplandırabilir, ne de din tabiat kanunlarını açıklayabilir. Mutlak bilgiyi veriyormuş gibi gösteren bilim, ateizm ve nihilizmle karşı karşıya kalır.⁴¹⁰

Aliya eserlerinde konuyu ele alış şekline göre sanat hakkında çokça tanım yapar. Sanatla olan ilişkisinin boyutunu anlamamıza *Özgürlüğe Kaçışım* adlı eserinde yüzden fazla yazar, şair, felsefeci ve sanatçının adının bulunması büyük ölçüde yeterli olur.⁴¹¹ “Sanat, eğer sadece tasvir ediyor, izliyor, kopyalıyor veya hatta açığa çıkarıyorsa bu adı hak etmez; ancak bakışlarını gaybın ve mucizevi olanın sınırlarına kadar genişletmesi halinde sanat adını hak

⁴⁰⁸ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 336.

⁴⁰⁹ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 43.

⁴¹⁰ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 219.

⁴¹¹ Arif Ay, “Aliya İzzetbegoviç’in Bilge Kişiliğinde Sanatın Yeri”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016, s. 424.

eder”⁴¹² diyerek manevi olanla bağlantısı açısından tanımlar. Ayrıca “sanatçı dindar olmasa dahi, sanat dinidir”⁴¹³ diyerek dinle olan bağlantısının vazgeçilmezliğini açıklar. Aliya’ya göre sanatçılar ve edebiyatçılar gerçeklerin peşinden koşan mücadeleci kişilerdir; “hakiki bir şair, hakiki bir sanatçı, istemese bile “mücadeleye girmiştir”, onun sanatı -eğer hakiki ise- daima yalanların aleyhine şahitlik etme durumundadır, sanatçıların kaçınılmaz mücadelelerinin bulunduğu yer burasıdır”⁴¹⁴ diyerek detaylandırır.

Aliya beden ve ruhun ikili oluşu konusunda sanat ile zanaatı kıyaslayarak “sanatın ruhun, zanaatın ise bedenın tatminini”⁴¹⁵ hedeflediğini ifade eder. Yine sanat ve tarih arasındaki ilişkiye dair; “sanatın ne teorisi ne de tarihi vardır. Sadece sanatçılar ve onların eserleri vardır ve bunlar, bazı farklılıklar gösteren ama asla gelişme ve ilerlemenin söz konusu olmadığı kesintisiz bir akış içindedirler”⁴¹⁶ yorumunu yapar. Aliya, bilimin tekâmül edebileceğini, sanatın ise tekâmül edemeyeceğini açıkladıktan sonra ikisi içinde şu kısa tarifi yapar: “Sanat, hususi olanın; felsefe ve bilim ise umumi olanın bilgisidir.”⁴¹⁷ Bu iki kavramın toplum açısından karşılığını açıklarken; “bilim toplum tarafından desteklenirse ilerler. Sanat ise bunun tersidir”⁴¹⁸ diyerek tuhaf bir ironiye işaret eder. Sanat ve bilim arasındaki ilişkiye dair “*Doğu Batı Arasında İslam*” adlı kitabında bir başka tezin özel konusu olacak kadar ayrı bir başlık açar ve birçok metafor kullanarak detaylı bilgiler verir.⁴¹⁹

⁴¹² İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 35.

⁴¹³ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 182.

⁴¹⁴ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 11.

⁴¹⁵ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 180.

⁴¹⁶ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 187.

⁴¹⁷ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 261.

⁴¹⁸ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 23.

⁴¹⁹ Detaylı bilgi için Bk: İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 125-160.

SONUÇ

Aliya, yaşantısıyla doğulu, düşünce sistemiyle batılıdır. Çok yönlü bir kişiliğe ve birikime sahip olmanın yanı sıra herkesin saygı duyduğu bir şahsiyet olarak yirminci yüzyıla damga vurmuştur. Doğumundan ölümüne kadar tüm hayatı boyunca bulunduğu ortamlarda - sorun üreten- değil sorunlara -çözüm üreten- bir fonksiyon icra etmiştir. O'nun bilge duruşu, çevresinde bulunanlara güven vermiştir. Mütevazı ve samimi kişiliği bütün muhataplarını etkilemiş ve yönlendirmiştir. Hayatı hep meşakkatli ve sıkıntılı geçmesine rağmen “eğer öldükten sonra tekrar dirilme imkânı olsaydı yine aynı hayatı tercih ederdim” diyecek derecede güçlü bir inanca, berrak bir zihin yapısına sahip olmuştur.

Eserlerinde birçok konuya yer vermiştir. Aliya, bir sanatçı, edebiyatçı, tarihçi veya ekonomist olduğunu iddia etmediği gibi, bir eğitimci ya da din eğitimi uzmanı olduğunu da iddia etmemiştir. O'nun sadece bir teorisyen olmaması kitaplarının çok okunmasına veya hayatına ve düşüncelerine dair birçok araştırma yapılmasına sebep olmuştur. O küçük ölçekte yaşadığı topraklarda, büyük ölçekte dünyada ve özellikle İslam dünyasında yaşanmakta olan bireysel veya toplumsal sorunlardan yola çıkarak düşünce üretmiştir. Yüce Allah, Aliya'ya düşündüklerini ve savunduklarını uygulayabileceği bir imkân vermiştir. Bosna savaşı sırasında ve sonrasında seçilip de devlet başkanlığı yaptığı esnada, inandığı ve savunduğu bütün değerleri bizzat tatbik etme fırsatı bulmuştur. Dostlarına gösterdiği adaleti düşmanlarına da göstermiştir.

Aliya'nın eğitimci veya din eğitimcisi olmamasına rağmen eserlerinde bu konuları ele alıp almadığı, araştırmamızın cevap aramamız gereken en temel sorusu olmuştur. Eğitim ve öğretime dair görüşlerini, Boşnak bilgeliğiyle ilmek ilmek dokuduğu hayatının tüm kademelerinde doğru insan, sağlam Müslüman olmaktan taviz vermediği mütevazı pratik hayatından almak daha doğru bir yöntem olarak belirlemiştir. Araştırmalarımızı ne kadar geniş tutarsak tutalım, ne kadar teferruata inersek inelim hep atlayacağımız, kaçıracağımız ve her araştırmacının farklı yönlerini bulabileceği bir ummanda olduğumuz gerçeği unutulmamıştır.

Düşünce adamı olma özelliğiyle Aliya, gençlik yıllarından başlayarak ailesinden ve çevresinden elde ettiği sorumluluk şuuruyla oluşturduğu fikirleriyle ve sıkıntılarla dolu hayatıyla bize liseli veya üniversiteli bir gencin nasıl olması gerektiğini anlatmıştır. Aliya, öğrenci olmanın ne demek olduğunu veya nasıl olması gerektiğini ve bunun her dönem için geçerli olabilecek bir kural olduğunu ifade etmiştir. O, bilim ve teknikle insanlık medeniyetine katkı sağlamayı, mevcut İslam kültürünün korunmasına yönelik gençte bir ideal

oluşturmayı ve bu kapsamda okulun insanı yetiştirme amacıyla icra edeceği fonksiyonların başına almıştır. Bu oluşacak ideal eğer süreç içerisinde dava bilincine dönüşecek olursa, daha başarılı bir eğitim ve öğretimin mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bu amaçla, akademik başarı veya kariyer odaklanmasında önce öğretim felsefesinin eğitimi destekleyecek şekilde organize edilmesi konusunda ilgililere çağrıda bulunmuştur. O'na göre bu gerçekleştirilebilirse, bilgi bilince ve davranışa dönüşerek ahlakıyla birlikte kariyer sahibi karakterli nesillerin inşası sağlanmış olur.

O, bireysel anlamda kendisini tanımayan, var oluş sebebini anlamlandırmayan, bunlar üzerinde tefekkür etmeyen insan; kabiliyetli, eğitilmiş, ilim sahibi, tahsilli olabilir fakat terbiyeli yani ahlaklı olamaz diyordu. O tefekkürü, insana kendi nefesine hükmetme imkânı vermesiyle ve bu durumun insanın bizzat kendi yapacağı yanlışları azaltabileceği gerçeğiyle açıklıyordu. Aliya, eğitim sisteminin temel dinamiklerini; kabiliyetlerin geliştirilmesine dönük bir öğretimle birlikte terbiye ve ahlak odaklı eğitim-öğretim olarak belirlemiştir. Yapılacak eğitim-öğretim faaliyetleri, ancak bu doğrultuda gerçekleşirse, insanlığa yararlı bir nesil yetişebilir açıklamasını yapmıştır. Aliya, bu durumu din eğitimi açısından da aynı paralellikte yorumlamıştır. Doğulu tabirle meditasyonu, İslamî tabirle tefekkürü dini bir faaliyet olarak tanımlamıştır. Bu kapsamda eğitim sisteminin hedeflerini; iyi, ahlaklı, davranışlarını gerçekleştirmeden önce sonuçlarını düşünen insan tipinin yetiştirilmesi olarak belirlemiştir. Aliya'da düşünme ve tahlil yeteneği gelişmiş, öğrendiğini dini değerlerle kritize edebilen bir model arayışı daima mevcudiyetini korumuştur.

Aliya, yabancılar tarafından yürütülen eğitimin veya yabancılaşmış eğitim sisteminin doğurduğu problemleri üç farklı boyutuyla ele alarak açıklamıştır. Bunları; eğitim işinin tamamen yabancılar tarafından açılan okullarca yapılması, okullar yerli fakat eğitim-öğretim sisteminin yabancıların kontrolünde oluşturulmuş olması, yabancı ülkelerde okuyup veya bir şekilde yabancıların eğitiminden geçmiş, kendi kültürüne ve ülkesine karşı yabancılaşmış kişilerin tahrip edici tutumları olarak özetlemiştir. Aliya'ya göre Müslümanların geri kalmasını sağlayan en temel etken yabancılaşan eğitim anlayışı olmuştur. Bu tarz bir eğitim zamanla kendi değerlerine bağlı kalma sorumluluğuyla hareket etmek yerine Müslümanları farklı ve üstün kılan karakterini yok etmek durumunda kalmıştır. Eğitim zemininde başlayan yabancılaşma sorununun doğru ve özgün bir eğitim anlayışı vasıtasıyla çözülebileceğini ifade etmiştir.

Büyük bir sorumluluk şuuruyla Aliya, İslam dünyasının en büyük sorunları arasına yanlış eğitim neticesinde ortaya çıkan tebaa kültürünü koymuştur. Bu anlayış özellikle yöneticiler tarafından tercih edilen bir durumu doğurmakla birlikte zamanla halkta statükoyu

koruyan bir hale dönüşmüştür. Aliya, örgün anlamda; eğitim ve öğretim hayatı boyunca, tüm okumalarında ve hayatın içinde rol aldığı tüm görevlerinde eleştirel aklı merkeze almıştır. Karşıdaki kişilere ve fikirlere değer vermiş, dinlemiş, anlamaya çalışmış ancak kesinlikle kendisini kaptırmamıştır. Aliya, zihninde ön yargılara yer vermeyerek bilgi ve bilinç sahibi olmanın yolunun merak ve tevazudan geçtiğini zihin dünyasına yerleşmiştir. Doğu-Batı okumalarında da aynı yöntemi takip ederek kıyaslamalar yapmış her iki medeniyetin ve düşünce dünyasının kesiştiği ve ayrıştığı noktaları tespit etmiştir. Bununla birlikte İslamî müktesebatı okurken eleştirel okumadan taviz vermemiş, acı verse de, bizi geri bırakan sebepler konusunda tespitler yapmış ve çıkış için gerçekçi reçeteler teklif etmiştir.

O, hangi alan olursa olsun elde olanı olduğu gibi kabul etmemiş sebep ve sonuç ilişkileri üzerinde düşünmüş, eleştirel bir yaklaşımla yeni sonuçlara varmıştır. Aliya, “her insanın ulaşmak istediği bir hayali olmalı ve bu hayale ulaşmak için gerekli enerjiyi içinde barındırmalı” düsturunu kendi hayatının merkezine almıştır. Onun en temel özelliği teorik olarak öğrendiği bilgilerin karşılığını pratik hayatta araması olmuştur. Aliya yaptığı her işi ciddiye alarak yapmıştır. Yine onu tanıyanların belirttiği en karakteristik özelliklerinden bir diğerini de; “eleştirel bir akılla bilgiye yaklaşması, duyduklarını veya öğrendiklerini şartlanarak hemen kabul etmemesi” olarak açıklamışlardır. Derslerin dışında yaptığı özel okumalar Aliya açısından bir araştırma aşkına dönüşmüştür. Bu durum kendisinde oluşan ciddi bir özgüven patlamasının ötesinde kendisini ve tüm varlık âlemini yaratan Allah’a olan güveninin derecesini yükseltmiştir. Arkadaşlarıyla yaptığı ideolojik tartışmalar, bazı öğretmenlerinin verdiği yanlış ve yanlış bilgilere itirazları, onu yeni ve sürekli ders dışı okumalara itmiştir. Bu bağlamda Aliya, eğitimle öğretimi aynı durumu ifade edebilmek için birbirinden ayırt etmeden kullanmıştır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi düşüncesini, yaşanan sorunların tespiti ve çözümü üzerine temellendirmiştir. İslam dünyasının eğitim açısından sorunlarını “eğitimsiz ya da yanlış eğitilmiş insanlar vardır” tespitiyle temellendirmiştir. İslam dünyası, elindeki tüm maddi güçleri birleştirerek ilk önce bu sorunu çözmelidir. Çünkü bu sorunların çözümüne bağlı olarak diğer sorunların çözümü tetiklenecek ve topyekûn çıkış sağlanacaktır. Kendi problemimizi kendimizin çözmesi gerektiğini bunun için fiziksel mekân sorununu çözmek adına geçici olarak da olsa camilerin bile kullanılabileceğini ve bir yaygın eğitim politikası çerçevesinde, toplumun her katmanının eğitilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Aliya, fikirlerini açıkladığı birçok konuyu, düalist bir anlayış üzerine temellendirerek izah etmiştir. Beden-ruh, din-bilim, bilim-sanat, birey-toplum, kültür-medeniyet ve eğitim-öğretim gibi konuları sürekli birbirini gerektiren iki vazgeçilmez durum olarak ele almıştır. Aliya’nın eğitim-öğretim konusunda ki fikirlerinde de bu durum kendisini net bir şekilde

göstermiştir. Ona göre eğitim; ahlak ve kişilik oluşumunu sağlandığı, öğretim ise; fen ve teknoloji konularının aktarıldığı iki tamamlayıcı alan olarak öne çıkmıştır. Onun eğitim, din eğitim ve öğretimi anlayışında şahsiyet eğitimi; eğitim, din eğitim ve öğretiminin ruhu olarak yer bulmuştur. Onun düşünce dünyasında hangi tür eğitim yapılırsa yapılsın, ister zihin, ister duygu, isterse beden eğitimi, öncelikle orada ahlak ve değer eğitimi hep olmuştur. O, etkilenen ancak çabucak kapılan ve sürüklenen bir yapıya sahip olmamıştır. Çünkü o okumalarını eleştirel bir akılla okumuş, sorularına cevaplar aramış, fikirlerin ve düşüncelerin kendi diyalektiği içinde kaybolmadan hayatın içinde kalabilmiştir. Batıyı kendi içinde değerlendirmiş ve bu meyanda kendine sorunlu alanlar belirlemiştir. Aynı gözlemci okumasını Doğuyu okurken de yapmış, “her şey söylenmiştir ve söylendiği gibi kalmalıdır” sabit fikrine kapılmadan sorunlu alanları tespit edip çözümler üretebilmiştir. Her açıdan bulunduğu durumun eksiklerini gidermek amacıyla üretken kişiliği ve tüm varlığıyla çare olmaya çalışmıştır. En sonunda ise Batıyı Doğuyla kıyaslayarak yeni bir yol olan “üçüncü yol” tezini ön plana çıkarmıştır.

Din eğitimi perspektifini kimi yerde terbiye ve ahlak kavramlarına odaklanarak daraltan Aliya, kimi yerde ise bu kavramlardan yola çıkarak genişletir. Ona göre din eğitimi süreci ve bu eğitimden geçmesi gerekenler sadece öğrencilerle veya öğrencilik yıllarıyla yani okulla sınırlandırılmamalıdır. Din eğitimi süreci evde başlar, okulla devam eder. Ancak okuldan sonra da örgün ve yaygın eğitimin bütün kanalları kullanılarak toplumun bütün kesimlerini kendisine muhatap alarak devam ettirilmeli, bir anlamda beşikten-mezara sürdürülmelidir. Din eğitimi almış kişilerde beklenen karakterin veya şahsiyetin oluşumu kadar, oluşan şahsiyetin korunması ve kalıcılığı da önemlidir. Oluşan bu şahsiyetin korunması konusunda bireylerin tek başlarına güçleri yetmeyecektir. Bunun için müesses nizam yani devlet devreye girerek bireyi ve toplumu bozacak unsurları bertaraf etmelidir. Bu konuyu en güzel tanımlayacak ifade “minareden verilen mesajla uydudan verilen mesaj aynı olmalıdır” ifadesidir.

Bütün görüşlerinde olduğu gibi Aliya’nın ahlaka dair fikirlerinde de İslamî bir bakış açısı mevcuttur. Bu bakış açısı Kur’an’dan kaynaklanır. Bunun için sürekli ayetleri ve Hz. Peygamber’in hadislerini ve hayatını referans gösterir. Eserlerin de çokça din ve ahlak ilişkisine değinir, bu konuya özel *Özgürlüğe Kaçışım*’da olduğu gibi başlıklar açıp uzun ve özgün tahliller yapar. Ayrıca geleneksel veya kültürel de olsa ailesinden ve çevresinden edindiği terbiye diye adlandıracığımız bilinç de bu anlamda kendisine rehberlik eder. Bu durum Aliya’nın sözlerine, konuşmalarına ve özellikle pratik hayatına yön verir. Hangi şart altında olursa olsun almış olduğu terbiyeden veya edinmiş olduğu ahlaktan taviz vermez. Bu,

Aliya'yı diğer düşünürlerden ayıran en temel özelliktir. Daha açık bir ifade ile bilgisini bilince dönüştürüp hayatını onunla kuşanır.

Aliya, bu bilinci oluştururken sadece İslamî literatürden yararlanmamış batılı kaynaklara ve düşünürlerle gitmiş onların ahlak anlayışlarını da incelemiştir. Özellikle bu konuda Kant, Hume ve Bergson gibi düşünürlerden istifade etmiştir. Aliya, ahlakı daha çok sözle davranışın tutarlılığında aramıştır. Eğer sözle amel tutarsızsa orada riyakârlık olduğunu ifade etmiştir. Aliya'nın düşünceleri -eğitim de dâhil- tüm yönleriyle, Bosna'nın coğrafyasından ve tarihinden nasiplenmiştir. Bosna, bu açıdan en ilkelden, en gelişmiş insana varıncaya kadar insanların düşünce yapılarını, yaşantılarını, kültürlerini ve medeniyetlerini etkilemiştir. Genç yaşlarında kendi kararıyla, kendine olan özgüveniyle sivil olarak yapılanmış bir iyilik hareketinin için de yer alması ona farklı sorumluluklar yükleyerek daha bilinçli ve idealist olmasını sağlamıştır. Öğrendiği tüm bilgiler farklı bir anlam kazanarak okul derslerinin ötesinde, kendisine yeni hedeflere ulaşma gayreti vermiştir. Bu kapsamda bu hareket İslam'ın bir yaşam tarzı olması gerektiğini savunan özelliğiyle Aliya için bir düşünce akademisi olmuştur. Okulda sıradan bir öğrenci olarak derslerine çalışan, akademik başarıyı önceleyen, evden okula, okuldan eve giden, her şartta ve durumda itaatten başka bir şey düşünmeyen öğrenci olmak yerine eleştirel aklı merkeze alan bir talebe olmuştur.

O, kadınların eğitimi konusunu izah ederken yine pratik sorunlardan yola çıkmıştır. İyi eğitilmiş kadınların icra edebilecekleri rolleri arasına, yıkılan Bosna'nın yeniden inşası sırasında gelecek neslin doğru bir şekilde yetişmesini sağlayacak temel unsur olabileceklerini koymuştur. Onların çalışması ve mücadele içinde olması önem arz etmiştir. Okul öncesinde çocukların terbiyesini yani ahlaki bir zeminde yetişmesini yine bilinçli annelere bağlamıştır. Kadınların alacakları eğitim sayesinde birçok sosyal proje içerisinde olabileceklerini geçmişten ve kendi yaşadığı dönemden örneklerle izah etmiştir. Muhafazakâr İslamî anlayışın kadını sınırlandırdığını, modern anlayışın ise onu bir metaa dönüştürdüğünü iddia etmiştir. O'na göre kapitalist yaşam tarzı kadını çılgın bir tüketiciye dönüştürmüş ve bir anlamda "modern köleler" olmalarını sağlamıştır.

Genel olarak eğitime dair düşüncelerini; heyecanla aktardığı yaratılış, varlık, kâinat, insan, toplum, felsefe, edebiyat, tarih, sanat, kültür, medeniyet, doğu, batı, din, İslam ve ahlak gibi konuların arasından çekip çıkartmak bir zorunluluk olmuştur. Aliya, bu kavramların insanı etkileyen gücünden bahsetmiştir. Bununla birlikte eğitime dair konular daha çok, Müslümanları sorumluluğa davet amacıyla içe dönük tespitler yaparken ve öneriler getirirken; samimi, ihlaslı, cesur ve mücadeleci ruhuyla, yeniden İslam olmamız gerektiği çağrısında görülmüştür. Okuduklarından, yaşadıklarından etkilenmiş ancak kapılarak, etkisinde kalarak

değil, kendi içinde ön yargılar oluşmasına müsaade etmeden özgün duruşuyla, özgün fikirler ortaya koymuştur. Birçok konuda sebep-sonuç üzerinde durmuş, tespitler yapmıştır. Sebeplerin oluşumunu karşılaştırmalı olarak ele almış olumlu sonuçlara yeni açılımlar, olumsuz sonuçlara ise çözüm önerileri getirmiştir.

Aliya, bu görüşleriyle eğitim konusunun kendisi açısından bir lider, siyasetçi ve İslam düşünürü olarak tüm yönleriyle çok önemli, ancak bir o kadar da problemli bir konu olduğunu belirtmiştir. Ona göre özellikle İslam dünyasının beklenen çıkışı gerçekleştirebilmesi ancak eğitim ve öğretimdeki düzenlemelerle mümkün olabilecektir. Bunun yolunu da din ve bilimin birlikte yapıldığı bir eğitim sistemiyle, ahlaklı nesillerin yetişmesiyle projelendirmiştir. Aliya'nın teklifi; organizeli, mücadeleci, istikrarlı, bilgiyi bilince dönüştüren öğrendiğini davranışa aktarabilen, nesne değil özne olabilecek bir neslin yetiştirilmesidir.

KAYNAKÇA

- Ademi, R., Orçan, M., “Sivil Savunma Başkanı Nihad Halilbegoviç ile Konuşma”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016a.
- Ademi, R.,- Orçan, M., “İzzetbegoviç’in Hapishane Arkadaşı ve Dostu Hasan Çengiç’le Konuşma”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016b.
- Ademi, R.,- Orçan, M., “Genç Müslümanlardan İsmet Kasumagiç ile Konuşma”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016c.
- Ademi, R.,- Orçan, M. “Siyasetçi ve Devlet Adamı Mirko Peyanoviç’le Konuşma”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016d.
- Akçay, M., “Aliya İzzetbegoviç ve Düşünce Dünyası”, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2016.
- Akın, M. H. - Karaaslan, F., *Özgürlük Mücadelesi ve İslam Düşünürü Aliya İzzetbegoviç*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2015.
- Ay, A., “Aliya İzzetbegoviç’in Bilge Kişiliğinde Sanatın Yeri”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- Aydoğan, İ., “Aliya İzzetbegoviç’in Eğitim Tasavvuru”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- Aygün, A., “Aliya İzzetbegoviç’te Din ve Siyaset”, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2017.
- Aytepe, M., *Aliya Düşüncesinde Üçüncü Yolun İmkânı Olarak İslâm*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Nisan, 2016.
- Babuna, A., *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, çev. Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.
- Bardhi, İ “Aliya İzzetbegoviç-Bir Dindar ve Din Eğitimcisi” *Uluslararası Aliya İzzetbegoviç, Sempozyumu*, 11-12 Ekim 2008, Editör: Ömer Hakan Özalp-Kenan Gültürk, Etkin Ajans, İstanbul, 2010.
- Bayram, F., Rahman Suresi’nin İkliminde ve Komünizmin Pençesinde Bir Orman İşçisi Aliya, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- Berberoviç, N., “Torunu Naca Berberoviç ile Konuşma”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- Bilgin, B. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yayınları Ankara, 2007.
- Bircan, H. H., *Doğu Batı Arasında Ahlak Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde İnsan ve Etik*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2018.

- Bosnevi, Ö., *Bosna Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.
- Coşkun, M. Y., “Aliya İzzetbegoviç’in Kültür ve Medeniyeti”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- Çetintaş, O., *Aliya İzzetbegoviç’in Siyaset Felsefesi*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, 2018.
- Dalar, M., “Dayton Barış Antlaşması Ve Bosna-Hersek’in Geleceği”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.16, 2008.
- Demirci, İ., “Aliya İzzetbegoviç’in Hayatında ve Eserlerinde Aile ve Kadın”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- Eliaçık, R. İ., *Aliya İzzetbegoviç Yenilikçi Müslüman Düşünürler Dizisi 2*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Erbaş, M. A., “İgman Dağı Gibi Adam Aliya İzzetbegoviç”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- Erdoğan, K. “Yugoslavya’nın Dağılma Sürecinde ABD ve Bosna-Hersek Krizi”, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2004.
- Gençoğlu, C., “Bir Eğitimci Olarak Aliya İzzetbegoviç”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- Gezer, İ., *Nasıl Bir Eğitim Eğitimde Alternatif Arayışlar*, Bakış Yayınları., İstanbul, 2007.
- Göktürk, İ. “Çiçek Ülkenin Çiçek Şehitleri: Srebrenitsa Katliamı”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- Halilagiç, S., “Saraybosna Sinanoba Tekkesi Şeyhi Sead Halilagiç İzzetbegoviç’i Anlatıyor”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- Hasaneyn, F. A. “İzzetbegoviç’in Dostu Fatih Ali Hasaneyn İle Konuşma”, çev. Elvan Büşra Yenigün, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- Işık, H., “Hristiyan Düalist-Gnostik Bir Tarikat Olarak Bogomilizm ve Avrupa Heretik Topluluklarına Etkileri”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, S. 1, 2017.
- İbn-i Haldun, *Mukaddime I*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.
- İsakoviç, Z., “Aliya İzzetbegoviç 1925-2003 Biyografisi”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- İzzetbegoviç, A., *Köle Olmayacağız*, çev. Dr. Rahman Ademî, Fide Yayınları, İstanbul, 2017a.
- İzzetbegoviç, A., *Konuşmalar*, çev. Fatmanur Altun-Rıfat Ahmetoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017b.

- İzzetbegoviç, A., Aliya, Özgürlüğe Kaçışım, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul, Klasik Yayınları, 2017c.
- İzzetbegoviç, A., *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, çev. Rahman Âdemi, Fide Yayınları, İstanbul, 2017d.
- İzzetbegoviç, A., *İslam Deklarasyonu*, çev. Rahman Âdemi, Fide Yayınları, İstanbul, 2017e.
- İzzetbegoviç, A., *Doğu Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban, Klasik Yayınları. İstanbul, 2017f.
- İzzetbegoviç, A., *Kendi Kaleminden Aliya İzzetbegoviç: II. Endülüs Soykırımına Geçit Vermeyen Bilge Adam*, çev. Alev Erkilet-A. Demirhan-H. Öz, Dergah Ofset (Vakit Gazetesi) Yayınları, İstanbul, 2003.
- İzzetbegoviç, A., *Tarihe Tanıklığım*, çev. Alev Erkilet-Ahmet Demirhan- Hanife Öz, Klasik Yayınevi, İstanbul, 2016.
- İzzetbegoviç, B., “Uluslararası Aliya İzzetbegoviç, Sempozyumu”, 11-12 Ekim, 2008, Editör: Ömer Hakan- Özalp-Kenan Gültürk, *Etkin Ajans*, İstanbul, 2010.
- Jelavich, B., *Balkan Tarihi 18.ve 19. Yüzyıllar*, çev. İlhan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul, 2016.
- Johnstone, D., *Ahmakların Seferi: Yugoslavya, NATO ve Batı'nın Aldatmacaları*, çev. Emre Ergüven- Ergün Bulut, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Karaaslan, F., “*Vefatının 10. Yılında Aliya İzzetbegoviç Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Sempozyumu Bildirileri*”, Editör: Merve Akkuş Güvendi, Üsküdar Belediyesi, İlem, İstanbul, 2013.
- Karaaslan, F., “*Entelektüel Üzerine Bir Çalışma: Aliya İzzetbegoviç Örneği*”, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.
- Koç, T., “Aliya İzzetbegoviç’e Göre Dünya Görüşü ve Sanat”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- Malcolm, N., *Bosna*, çev. Aşkın Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul, 1999, s.30, 129-145.
- Mulaosmanoviç, A., “Aliya İzzetbogoviç’in Duruşu”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- Orçan, M., “Materyalist Çağın Erdemli Ruhu Bir Bilge Gezegeni Aliya”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- Özdemir, M., “*Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde Üçüncü Yol Kavramı ve Felsefi Temelleri*”, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

- Özyurt, C., “İki Dünya Arasında İnsan: Aliya İzzetbegoviç’in Din Kuramı ve İslam Yorumu”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- Paşa, C., *Tezâkir*, Yayına Haz., Cavid Baysun, TTK Yayınları, Ankara, 1963, C. 21-39.
- Perhat, E., *Aliya İzzetbegoviç’in Eğitim Anlayışı*, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 2006.
- Pitcher, D. E., *Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası*, çev. Bahar Tırnakçı, Ykb. Yayınları, İstanbul, 2001, s.70-79.
- Sevil, M., “Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu”, 11-12 Ekim2008, Editör: Ömer Hakan Özalp-Kenan Gültürk, *Etkin Ajans*, İstanbul, 2010.
- Söğüt, O., Hayattan Hakikate Bir Tekâmül İmkânı Olarak Sanat”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- Şeriati, A., *İnsan*, çev. Şamil Öçal, 4. Baskı, Fecr Yayınları, İstanbul, 2013.
- Taşdelen, V., “İslam Zihninin Yeniden Oluşumu: Aliya’nın Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Deneme”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- Topçu, N., *Türkiye’nin Maarif Davası*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.
- Tosun, C., *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem Akademi, Ankara, 2014.
- Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, (Hazırlayan: Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin), *Kur’an-ı Kerim Meali*, Ankara, 2007.
- Uğurlu, Y., “Doğu’nun Çocuğu Batı’nın Münevveri Aliya İzzetbegoviç”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- Ünal, H., “Adil Savaş ile Adaletsiz Barış Arasında Aliya İzzetbegoviç”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- Yıldırım, E. “Sorumluluk, Ahlak, Sadakat; Müslüman Entelektüelin Lider Olarak Portresi”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.
- Yorulmaz, H., *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, Hat Yayınları, İstanbul, 2015.
- Yorulmaz, H., “İzzetbegoviç Ailesinin Bilinmeyenleri”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 229, Ankara, 2016.

İnternet Kaynakları

- <https://www.bosnahersek.ba/fatihin-bosna-ahitnamesi/> (erişim tarihi: 21.04.2018).
- <http://www.biyografi.info/kisi/ahmed-cevdet-pasa> (erişim tarihi: 16.07.2108).
- <https://www.biyografi.net.tr/josip-broz-tito-kimdir> (erişim tarihi: 25.03.2018).
- https://www.turkcebilgi.com/yugoslavya_krall%C4%B1%C4%9F%C4%B1_idari_yap%C4%B1lanmas%C4%B1 (erişim tarihi: 18.07.2018).
- https://ipfs.io/ipfs/Qme2sLfe9ZMdiuWsEtajWMDzx6B7VbjzpSC2VWhtB6GoB1/wiki/Bosna-Hersek_Federasyonu.html (erişim tarihi: 01.02.2018).

https://www.google.com.tr/search?ei=3OCNWoKWGYSMmgWb6angCg&q=sırp+cumhuriyeti+hakkında+bilgi&oq=sırp+cumhuriyeti+hakkında&gs_l=psy-ab.1.0.33i160k1.1258 (erişim tarihi: 01.02.2018).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bosna-hersekin-yuzde-50-7si-musluman/600661> (erişim tarihi: 01.02.2018).

<http://www.dw.com/tr/%C3%B6l%C3%BCm-kamp%C4%B1-auschwitz/a-16553363>. (erişim tarihi: 23.04.2018).

<https://www.turkcesozlukler.com/aforizma-nedir-ne-demek> (erişim tarihi: 22.03.2018).

<http://ayseustunol.blogspot.com/2013/08/buyuk-iskender-kimdir-buyuk-iskenderin.html> (erişim tarihi: 06.03.2019).

https://2023vizyonu.meb.gov.tr/doc/2023_EGITIM_VIZYONU (erişim tarihi: 23.03.2019).

<http://filoji.com/elestirel-dusunme-nedir-elestirel-bir-dusunme-becerisine-sahip-misiniz/> (erişim tarihi: 01.04.2019).

<https://www.kacgun2017.com/hesaplamalar/elestirel-dusunme-nedir-ozellikleri-ve-onemi-hakkında-bilgi.html> (erişim tarihi: 01.04.2019).

<http://www.muthispsikoloji.com/cocuklar-elestirel-dusunme-becerisini-nasil-kazanir/> (erişim tarihi: 01.04.2019).

<https://m.yeniakit.com.tr/haber/alev-alatli-helallesmek-dava-kazanmaktan-daha-ustun-olmali-482370.html> (erişim tarihi: 18.04.2019).

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Bülent KOÇOĞLU
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Elazığ İmam Hatip Lisesi
Lisans Diploması	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yabancı Dil / Diller	Arapça, İngilizce
BİLİMSEL FAALİYETLER	
“İmam Hatip Lisesi Meslek Dersi Öğretmenlerinin Öğrencilere Yönelik Mentorluk Faaliyetleri” Konulu Sempozyum Bildirisi (12-14/10/2018 Antalya)	
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	15/11/1988-15/09/1989 Alakuş Camii/Çemişgezek/Tunceli (İmam Hatiplik) 15/10/1996- 02/09/1998 Ziya Gökalp İlköğretim Okulu Merkez/Elazığ (Öğretmen) 02/09/1998-04/11/2002 Vali M.Lütfullah Bilgin İlköğretim Okulu Merkez/Elazığ (Öğretmen) 05/11/2002 -17/01/2014 Özel Sektör/Merkez/Elazığ (Şirket Ortaklığı) 17/01/2014- 07/04/2016 Hacı Dudu- Mehmet Gebizli Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi/Muratpaşa/Antalya (Öğretmen) 07/04/2016-17/03/2017 Antalya İl Milli Eğitim Müdürlüğü (Arge Öğretmen) 17/03/2017-18/09/2017 Hacı Dudu- Mehmet Gebizli Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi/Muratpaşa/Antalya (Öğretmen) 18/09/2017-20/07/2018 İstiklal İmam Hatip Ortaokulu/Muratpaşa/Antalya (Müdür Yardımcısı) 20/07/2018-10/08/2018 Prof. Dr. Raşit Küçük Anadolu İmam Hatip Lisesi/Kepez/ Antalya (Kurucu Müdür) 11/08/2018-Devam Ediyor/ Prof. Dr. Raşit Küçük Anadolu İmam Hatip Lisesi/Kepez/ Antalya (Müdür)
E-Posta	bulentkocoglu23@gmail.com